

Arxiu històric FUNDACIÓ JAUME BOFILL

L'Europa del demà

Joan Gomis

FEBRER 1991

FUNDACIÓ
Fundació
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

I N D E X

Presentació

Davant d'una nova etapa

Un petit continent invadit i invasor

Artistes, filòsofs, científics i mestres

Dinamisme transformador

El Déu d'Europa

De la filantropia als drets humans

La Oude Kerk i les asiàtiques als aparadors

L'Europa dels pobles

L'Europa de les llibertats i de la justícia

L'Europa de la solidaritat i de la pau

Per una Europa utòpica

Bibliografia

PRESENTACIÓ

La hipòtesi de la qual parteixen les reflexions d'aquest llibre és que a Europa han existit i existeixen uns grans corrents que poden ser anomenats humanistes, amb tota la seva varietat, i que són indispensables per explicar Europa, i més encara en l'avinentesa de l'Acta Única. I, alhora, l'existència d'altres corrents culturals oposats, anti-humanistes, també força variats, i que d'això n'ha resultat un conflicte continuat, el balanç del qual és sovint ben ambigu.

Aquests corrents humanistes s'han aplegat a l'època moderna en la cultura dels drets humans. Aquesta cultura té possibilitats de ser la cultura europea dominant i constituir-se en unitat cultural. Però això significa diverses transformacions notables a l'interior d'Europa i també transformacions en les seves relacions internacionals, puix que una unitat europea explotadora d'altres pobles seria radicalment contrària a la cultura dels drets humans.

Aquestes reflexions se situen en els grans canvis actuals -procés d'unificació europea a partir de la CE i procés de transformacions mundials des del final de la guerra freda-. Els capítols primers, després de la presentació de la nova etapa, estan dedicats sobretot a l'Europa d'ahir. Els darrers, des de "L'Europa dels pobles", s'ocupen especialment de l'Europa de demà. Naturalment que els nombrosos i força vegades inesperats esdeveniments dels darrers mesos desaconsellen qualsevol temptativa de fer previsions a curt termini; allò que pretén aquest llibre és sobretot dibuixar unes línies de futur per a mi desitjables en aquest final de segle.

La realització d'aquest llibre ha comptat amb un ajut a la investigació de la Fundació Jaume Bofill.

DAVANT D'UNA NOVA ETAPA

Ens habituem ràpidament a les novetats. La Comunitat Europea n'és un cas sensacional. Allò acostumat, segle rera segle, era la divisió i la lluita en aquests territoris que coneixem amb el nom d'Europa. En un poema famós, Bertolt Brecht podia preguntar-se amb molta raó per què els qui havien fet, tot patint-la, la història, romanien en l'anonimat més profund. Però, per altra banda, també és comprensible que durant molt temps els llibres d'història fossin sobretot un enfilall de noms de reis i generals, de batalles que els enshavien guanyat i els altres perdut, d'invasions i d'aliances ofensives o defensives. La història està feta per masses anònimes, però també és un seguit de gent famosa que són com petites randes d'escuma que es formen en trencar les onades de fons. I la història d'Europa ha estat sovint, també, la d'aquests noms que els llibres retenen, les plaques dels carrers recorden i el centre de les places evocuen en la figura, probablement embellida, d'algun guerrer eqüestre.

Perquè la història d'aquestes terres que anomenem Europa perdria moltíssimes pàgines si d'ella n'eliminéssim les lluites sagnants. Sembla que innombrables europeus, i innombrables generacions que encara no portaven aquest adjectiu, s'havien cregut allò que "la violència és la partera de la història". S'ho havien cregut i hi havien confiat. Això ha estat habitual al nord i al sud, a l'est i a l'oest d'aquest continent. Els darrers decennis europeus, si més no d'aquests països que formen la Comunitat Europea, són per tant un canvi prodigiós a allò que havia estat corrent i durador. Només aquella capacitat humana a acostumar-se a les novetats explica que no ens sorprenem ja d'un canvi tan profund i espectacular. Perquè Europa ha anat fent camí cap a progressives unificacions des que, l'abril de 1951, els representants d'Alemanya occidental, Bèlgica, Holanda, Luxemburg, Itàlia i França signessin el tractat que donava naixença a la Comunitat Europea del Carbó i l'Acer i molt més des que, el març de 1957, els representants d'aquests sis països signessin els Tractats de Roma.

Bé és veritat que la història europea està plena de tractats. Però la majoria

tenien aquell ressò bèl·lic i anunciaven en un termini potser curt un ressò semblant. Seria estúpid canonitzar tots i cadascun dels episodis d'aquesta construcció europea que omple la segona meitat del segle vint. Seria massa miop no descobrir-hi ombres. Però seria la ceguesa total negar la novetat formidable i positiva que aquesta construcció d'Europa s'hagi anat fent amb negociacions, diàlegs, pactes i votacions i no amb canons, espases, desplegament de tropes i afusellaments. I aquells objectius i aquests medis continuen: el febrer de 1986, els dotze estats als quals s'ha ampliat aquells dels Tractats de Roma van signar l'Acta Única, que entrarà en vigor a la data ben coneguda de l'1 de gener de 1993, tot iniciant una altra etapa en la ruta d'unificació. I hi ha altres adhesions en perspectiva, i les transformacions que ha portat la "perestroika" obren unes possibilitats d'ampliació que durant decennis no es podien considerar.

Què ha passat perquè Europa hagi fet, en allò que amb perspectiva serà considerat un cluc d'ulls, aquest enorme canvi de finalitats i procediments? Què podem esperar del futur proper d'aquest canvi si una sàvia prudència ens permet algunes previsions o, si més no, algunes aspiracions? Aquest procés i aquest canvi signifiquen de debò un trencament absolut o bé són resultat d'uns corrents antics i poderosos, encara que com un Guadiana s'amaguessin de tant en tant? I quines garanties hi ha o quines cal buscar perquè el futur d'aquest procés consolidi els seus elements positius i n'eviti els negatius, i allunyi la possibilitat d'un retrocés i fins i tot d'un eventual fracàs sorollós?

I si podem fer més preguntes, la qual cosa tal vegada és una vella afecció també europea, per quins criteris considerem substancialment positiu aquest procés i la manera com s'ha portat endavant? Què és allò que veritablement caracteritza Europa i quin ha de ser el seu lloc i funció adequades dins el món previsible? Hi ha realment una cultura europea i quina és, si la resposta resulta afirmativa? Han arribat a una paraula clau: cultura. Cultura en un sentit ampli.

Recordem, entre força d'altres definicions semblants possibles, la de la Conferència mundial promoguda per la UNESCO a Mèxic, el 1982: "En el seu sentit més ampli, la cultura pot ser considerada avui com el conjunt dels trets distintius, espirituals i materials, intel·lectuals i afectius, que caracteritzen una societat o un grup social. Engloba, a més de les arts i les lletres, els modes de vida, els drets fonamentals de l'ésser humà, els sistemes de valors, les tradicions i les creences".

Entesa en aquest sentit, quina és la cultura europea i és ella o una manifestació d'ella la qui ha portat a aquell procés d'unificació i als mètodes amb els quals es va realitzant? I és la cultura europea o si més no una part d'ella la que ens fa considerar positius el procés i els mètodes? Per alguna raó, i fora d'algun fanàtic al qual la paraula cultura li feia venir ganes de treure la pistola, acostumem a dotar aquest mot d'una connotació favorable. Però si atenem la definició de la UNESCO, també podia aspirar a dir-se cultura la de Hitler o la d'Stalín, la de les croades o la de la Inquisició, la de l'esclavatge o la de l'expansió colonial. I si totes elles han tingut molts protagonistes i actors europeus, podem negar-les-hi a totes el qualificatiu d'europees i reservar-lo només a unes, generalment lloades i de les quals podríem esmentar, purament a l'atzar, els noms d'uns quants exponents: Jean Monnet i Wolfgang Amadeus Mozart, Emmanuel Kant i Pasteur, Newton i Velàzquez, els autors de l'Enciclopèdia i el seguit d'inventors del segle XIX, Dante, Fídias i Galilei i...?

Cultura europea o cultures europees? Cultura europea de la qual les nacionals són manifestacions regionals? Cultura o cultures molt separades per períodes temporals o conjunts en els quals les diferències de temps no són més que capes geològiques que no afecten substancialment la unitat del conjunt? Les darreres preguntes plantegen una altra qüestió en aquest primer esborrany de la recerca. Malgrat les dificultats, si més no una bona part d'Europa està en procés d'unificació. Això sembla indicar que els elements d'unitat estan pesant més que els de la diversitat, però aquesta és també evident.

En un espai reduït, i si més no reduït en relació als continents d'Àfrica, d'Amèrica i d'Àsia, Europa compta amb moltes varietats geogràfiques, històriques i humanes. Diversitat de climes, diversitat de paisatges, diversitat de riqueses naturals, diversitat de races, llengües, pobles, processos històrics. Irlandesos i grecs, portuguesos i lituans, noruecs i sicilians són més semblants que diferents o la veritat és la contrària? I no cal pas buscar pobles allunyats en l'espai: francesos i alemanys, ara i ahir, o més acostats encara, eslovens i croates, o catalans i castellans... tenen més factors d'unitat o de diversitat? Fins i tot en gent d'un mateix poble hi pot haver factors que en determinades circumstàncies els separin i enfrontin fins a la mort, com pot passar sovint a Irlanda del Nord amb els protestants i els catòlics.

No hi ha evidentment balances materials per mesurar amb exactitud unitats i diversitats, però la unitat i la diversitat a Europa han de ser evidentment també objecte d'un cert examen. Per tal de preguntar-nos no només si aquesta unificació europea té perspectives de solidesa sinó també per aventurar algunes conclusions sobre quins factors, geogràfics, econòmics, polítics... culturals, en definitiva, han pesat i estan pesant més en aquest curiós procés actual i en els seus precedents. Europa una o Europa diversa, o precisament ambdues coses alhora?

En aquest examen hi hauran de tenir un lloc notable unes de les realitats innegables de la diversitat: les nacions. Algú ha dit que "una nació és un poble unit per una antipatia comuna als seus veïns i per un error comú sobre els seus orígens", i em sembla que és alguna cosa més que una facècia. Perquè hi hagi unitat europea d'una certa solidesa cal que aquestes antipaties comunes minvin, i això no s'aconsegueix només amb consells moralitzants color de rosa, com els benpensants d'ahir no aconseguien eliminar la lluita de classes amb invocacions pietoses a la resignació. I pel que fa als errors comuns sobre els propis orígens nacionals, errors que sovintegen i fins i tot són considerats veritats incontrovertibles, caldrà tota una empresa de tornar a estudiar la història, tornar a escriure-la i tornar a ensenyar-la, tasca que, si bé és cert que ha tingut iniciadors remarcables als darrers decennis,

lluita encara amb voltes mentides prestigioses.

En aquest panorama d'unificació actual distingim tres Europes: l'Europa de la Comunitat Europea, l'Europa de l'Associació Europea de Lliure Canvi, i l'Europa que fins ahir mateix en dèiem Europa de l'Est i que avui cal distingir com a mínim entre l'Europa del centre i de l'est i la part europea de la Unió Soviètica, que previsiblement aviat caldrà diferenciar en nacions amb un reconeixement diferent al d'ara. En tot cas, aquestes tres Europes estan en processos dinàmics, i la CE és de les tres el pol d'atracció. Europa una i diversa potser també ací? En tot cas,

aquesta Europa ascendent que és la CE exhibeix xifres respectables i a voltes orgulloses. Són 320 milions els seus habitants i, si es considera l'Europa de l'Atlàntic als Urals, són 580 milions. Aquesta gran Europa el 1985 gairebé sumava el 40% del Producte Interior Brut Mundial, i el de la CE és més gran que el de la superpotència, els EEUU, i els seus 320 milions d'habitants la col·loquen al tercer lloc al ranking mundial de població, després de la Xina i l'Índia.

Però també és veritat que hi ha factors que posen ombres a aquestes manifestacions satisfetes de xifres. Quan la mortalitat ha baixat ràpidament gràcies als progressos de la sanitat i la natalitat continua essent alta, els científics del ram parlen de revolució demogràfica. Amb moltes diferències nacionals, Europa la va tenir des de finals del XVIII a ben entrat el XX. En tot cas es tracta d'una època passada. Aquesta revolució demogràfica i les elevades taxes de creixement van permetre, del 1850 al 1900, l'expansió colonialista. Des de 1930 el progrés de la població europea ha baixat i de ser l'europea la sexta part de la població mundial ha passat avui a la vuitena. Tots els continents superen Europa en el progrés de població i les expectatives assenyalen una Europa progressivament envellida al costat dels continents joves: Àfrica, Amèrica Llatina, Àsia. Segons les previsions del Fons de Població de les Nacions Unides en el seu informe de 1991, si el 1990 Europa, sense la part europea de la URSS, tenia una població de 498,4 milions, el 2025 en tindrà només 512,2, mentre les xifres corresponents a Àfrica, Amèrica Llatina i Àsia passaran d'un total de 4.202 milions el 1990 a 6.266 milions

el 2025. I les taxes europees de creixement són les més baixes de tots els continents. Si el pes poblacional ha estat un dels elements decisius del poder europeu en diverses èpoques de la història, el futur presenta unes característiques diferents.

Aquestes xifres i aquestes previsions no suprimeixen la potència actual d'Europa ni anuncien una davallada rapidíssima, i encara menys neguen el procés d'unificació. Però sí que poden ajudar a prevenir un perill freqüent

quan els europeus parlem d'Europa. Raimon Panikkar va escriure que sovint el patriotisme és una projecció de l'amor propi. Sembla clar que, si més no, es tracta d'un element que actua a vegades i fins i tot força vegades en el patriotisme. Ens faria massa vergonya proclamar públicament els nostres mèrits excepcionals -els reconeixin els altres o, de manera que ens ens pot semblar astoradora, no els reconeixin- o senzillament les nostres gràcies. Si això es fa pel camí de la lloança col·lectiva a la nostra pàtria, a la seva història, a les seves virtuts, a les seves... l'obstacle desapareix. I aquesta lloança acostuma a anar acompanyada per l'oblit de les altres pàtries en el cas que no estigui acompanyada de la censura fins i tot vigorosa o sarcàstica d'elles.

Aquestes característiques freqüents d'un cert patriotisme i d'un cert nacionalisme també existeixen pel que fa a àmbits més grans: a Europa, per exemple. L'europeisme pot ignorar l'existència d'altres cultures o negar el seu interès i les seves aportacions; Europa pot ser considerada, en la seva història, en la seva actualitat i en el seu futur, el centre de tot progrés i de tota meravella. I no és tampoc un fet excepcional que tenim per característiques nacionals definitòries allò que en realitat són característiques humanes. Aquest error s'ha ampliat, especialment des de les successives etapes d'expansió occidental al món, a Europa, i podem atribuir en exclusiva als europeus qualitats que es troben repartides semblantment arreu, i als altres desencerts que no costaria gens comprovar també a les nostres

terres. És inevitable que jutgem des dels nostres criteris i des de la nostra cultura. Però cal prevenir l'error de pensar que els nostres criteris i la nostra cultura siguin les úniques que mereixen atenció i tenen valors positius i que són les regles de judici incontrovertibles. En el millor dels casos ens semblen pintoresques les danses tradicionals del Zaire, però no pensem que a gent d'altres cultures provoquin semblant sorpresa les manifestacions de les més acceptades mostres floklòriques de qualsevol comarca, regió o nació europea.

Es pot considerar a vegades que fora d'Europa no hi ha salvació. Amb la possible excepció dels Estats Units i dels descendents europeus del Canadà, la resta és alguna cosa pintoresca en el millor dels casos, exòtica i atractiva pel que fa a viatges turístics. En tot cas incomparable a Europa a l'hora de parlar seriosament. Un únic exemple prou eloqüent: a la majoria dels països europeus els preocupa avui dia les migracions de gent del Sud, i s'adopten gairebé sempre mesures restrictives i fins i tot severitats policials. És que d'això en podem dir xenofòbia o fins i tot racisme? De cap manera, són mesures mínimes i assenyades de protecció d'Europa. Igual que Monroe reclama "Amèrica per als americans", els europeus han de dir amb les lleis i els costums, carregats de raó: "Europa per als europeus". Però això oblida que de 1815 a 1914, les guerres, els problemes econòmics causats pel primer capitalisme, l'expansió colonial van fer que més de cinquanta milions d'europeus emigressin a les Amèriques, a Àfrica, a Oceania... A aquell europeisme o eurocentrisme això li sembla ben natural, l'exercici d'un dret fonamental, i pondera les moltes aportacions positives d'aquesta emigració. Però ben sovint no són pas precisament els mateixos criteris els que avui s'invoquen davant les migracions de gent del Tercer Món a Europa. Com digué un europeu genial, Pascal: "Veritat més enllà dels Pirineus, mentida més ençà".

Avui mateix, al costat de tot allò veritablement admirable que tenen els objectius de la unificació europea, del camí fet i potser especialment de la manera com s'ha fet, hi ha una sèrie d'ombres que un cert europeisme massa

interessat amaga i un europeisme senzillament acrític ignora. Més d'un cop i més de quatre l'ostentació, la propaganda, les despeses realitzades i el personal implicat a la CE, recorden, si es comparen amb els resultats efectius, les velles paraules d'Horaci: "Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus". Quants parts de muntanya no han donat a llum ratolins ridículs? I què hem de pensar del Parlament Europeu? Ben cert que la seva creació va ser un gran progrés, però fins i tot l'actual, amb l'elecció directa i amb algunes molt modestes millores en relació a ahir, és com una mena de farsa comparable a la del rei nu del conte, que ningú no gosava denunciar. És un Parlament que ara per ara no te pràcticament poders legislatius i que no pot aprovar pressupostos, però compta amb escreix amb funcionaris. Himalaya de papers, dotacions econòmiques, locals, tota una baluerna que gairebé no conté res. Els europarlamentaris, evidentment respectables com a persones i amb moltes figures prestigioses, tenen una feina efectiva que és, si se'm permet una mica d'exageració, comparable a la d'un "clochard" parisenc. I si es pondera la igualtat dels membres de la CE no és pas cap secret recòndit que ben sovint són de diversa categoria segons el pes del seu poder: Alemanya i França en primer lloc, Itàlia i Gran Bretanya després, i seguidament els altres com un pelotó ciclista que arriba força més tard però que la hipocresia política col·loca al mateix rengle dels altres a les fotos de família. Els progressos reals, els èxits i la bondat dels objectius de la CE no han de fer-nos adeptes d'un europeisme babau.

Si inevitablement, per la finalitat i abast d'aquestes reflexions, l'examen que ens ocupa es limitarà a Europa, val la pena de dir, i això podria anar en majúscules i en vermell per indicar la seva importància i no haver-ho de repetir, que aquesta limitació no significa negació de totes les aportacions positives dels altres pobles i de les altres cultures. Quan s'escriu amb un llapis no es pot escriure alhora amb una ploma o a màquina, i no significa que es menyspreï la ploma o la màquina, això és tot. Però també pot ser útil d'afegir que si cal bandejar tot cofoisme europeista, i més assenyat ho serà encara fer-ho en un món en el qual previsiblement cada cop tindrà més pes la multiculturalitat, no cal per això passar a l'estupidesa

del masoquisme europeu. Tots els crims d'uns europeus a ultramar o les meravelles del sitar hindú, de l'arquitectura maia o del cinema japonès no han de canviar la valoració de la música de Bach, de la declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà, de la màquina de vapor o de la Signoria florentina. Trobar una possible objectivitat és una de les aspiracions de qualsevol assaig d'acostar-se a les veritats.

Possiblement l'esborrany del mapa d'aquesta investigació ja està fet amb aquestes consideracions. A l'hora del progrés, de la unificació europea, quins són els principals corrents que, tal vegada vinguts de lluny, l'expliquen? Si Gorbaxov va parlar, amb una expressió rodona, de "la casa comuna europea", hi ha una casa cultural comuna a Europa i si és així, quina és, i quines són les coherències i incoherències actuals i futures en aquesta possible casa comuna? Al llindar de l'1 de gener de 1993 i, encara més, al llindar d'un nou segle, quin és el paper que ens semblaria que ha de jugar Europa per ser fidel a ella mateixa si és que representa, amb tots els altres pobles del món però amb la seva rica peculiaritat, uns valors reals i necessaris?

La xifra d'un mileni està rodejada d'un prestigi convencional. Però no és només convencional el significat d'això que hem convingut en anomenar any 2000. Un calendari, sigui quin sigui, vol dir que ens situem en el temps: passat, present i futur. Davant un any com el 2000 és un bon moment per preguntar-se: d'on ha vingut Europa? On va? I és una Europa o diverses? I si és o pot ser una: Europa, per fer què?

UN PETIT CONTINENT INVADIT I INVASOR

Si els europeus podem gosar reflexionar sobre una possible identitat nostra i si a Brussel·les, a Strasbourg i a Luxembourg pot anar avançant, entre muntanyes de paperassa, el procés d'unificació europea, és també per un fet en el qual els europeus d'avui i els seus antecessors fins a la prehistòria no es poden atribuir absolutament cap mèrit ni cap intervenció. El fet és que Europa és petita.

Petita com a continent si la comparem als altres. Un espai petit i compacte -perquè Oceania, l'altre continent petit, és dispers- afavoreix molt més la unitat que un d'immens. A Àfrica hi ha lloc sobrer per a dues Àfriques: la negra i, si més no per contrast, la blanca. Geògrafs atrevits van decidir els contorns del continent d'Àsia, però la identitat asiàtica és dubtosa si ha d'abastar gent tan llunyana, i per tant diversa, com els japonesos i els sirians, el mongols i els tàmls. Pel que fa a Amèrica, la seva enorme extensió de Nord a Sud aconsellaria parlar amb més propietat de les Amèriques, i els seus pobles estan dividits per la raça, la llengua i la renda.

Al costat dels gegants de les tres A, Europa no és al capdavant més que una prolongació d'Àsia que ha lluitat, amb èxit, per assolir la seva pròpia personalitat reconeguda. Una prolongació d'Àsia, que des del tronc dels Urals i les estepes russes es ramifica cap a Escandinàvia, cap a les tres penínsules mediterrànies i acaba esclafant-se, perdudes les forces d'expansió, a l'estret de Gibraltar. Les ramificacions que corrien com lava van poder fer uns darrers salts i les seves restes romanen en forma d'illes, al Mar del Nord i a la Mediterrània. Però al costat de les majestuoses extensions dels tres grans, el continent europeu no és més que una continuació del colós asiàtic -i una prolongació que l'europeu Mercator va engrandir, en la seva projecció al mapa, gairebé com a un actor baixet al qual li posen sabates de grans talons perquè faci més patxoca.

I, contràriament a allò que passa als altres continents, Europa té una de les seves fronteres principals ben indecisa. S'ha convingut a fer-la passar pels Urals, i que segueixi per rius, mars, muntanyes i estrets -l'Ural, el Caspi, el Càucàs, el Negre, els Turcs-. No és que aquesta delimitació no

tingui justificacions, però no són les fronteres netes que separen terra i aigua. I és significatiu que els habitants d'aquestes terres orientals no hagin vist sempre amb tota claredat que pertanyien a Europa. La Rússia del segle dinou està travessada de vives polèmiques entre "eslavòfils" i "occidentalistes". Els uns consideraven que havien d'insistir en els trets diferencials i miraven amb malfiança Europa, mentre que els altres confiaven que la salvació vindria de l'Est. Caldria anar a l'altre extrem, a la Península Ibèrica, per trobar, més o menys als mateixos temps, lluites semblants entre tradicionalistes i europeistes anomenats afrancesats, i no cal dir que l'aïllament ha pogut portar actituds peculiars als britànics.

Però, com a compensació amb la frontera indecisa a l'Est, la resta de fronteres del continent no té discussió possible i a més l'enorme quantitat d'entrades i sortides de totes mides fan que Europa posseeixi una gran longitud de costes. Petit continent, però complicat, i amb molt mar o bé amb el mar gairebé sempre a prop. La retirada desastrosa de les tropes gregues des de Babilònia va tenir finalment la confirmació d'una esperança quan van veure el mar, que significava allò conegut i en definitiva la salvació, i Xenofont explica que van prorrompre en el famós crit: "Thalassa! Thalassa!" Els pobles del petit continent han viscut en bona part al costat del mar i la seva atracció per les aigües no ha necessitat, la majoria dels cops viatges llarguíssims i penosíssims per poder cridar com aquells grecs. A més, una part dels mars europeus són com la Mediterrània, domèstics, que vol dir casolans i la paraula recorda també que són domesticables.

Una gran longitud de costa significa que lògicament els pobles de la riba són o seran pescadors, navegants, comerciants. I fàcilment viatgers, aventurers, descobridors. "Homme libre, toujours tu chériras la mer!", diu Baudelaire al seu sonet, i la mar és llibertat perquè no posa direccions úniques al navegant. També el poeta francès, a "Invitation au voyage", recorda que sense mar no existeix aquesta invitació a anar "là-bas" on, a l'altre cantó del mar, pensa o somia que "tout n'est qu'ordre et beauté, /luxe, calme et

volupté". Aquesta presència del mar pot donar una primera pista sobre la tendència europea a anar enllà, a descobrir, a progressar o tractar de progressar, a millorar o creure que es pot millorar. I aquesta tendència igual pot traduir-se en un intent de petites o grans operacions comercials fructuoses per al comerciant que en una temptativa d'una gran creació estètica o filosòfica. El "là-bas" que amaga i anuncia el misteri temptador del mar pot ser ben diferent i fins i tot oposat; la invitació a sortir per anar endavant és semblantment diversa.

Un continent petit, doncs, amb una frontera vaga i la resta ben concreta i retallada pel mar. Però hi ha una altra gran realitat a aquestes terres que també ha estat donada gratuïtament als seus pobladors: el clima. És un clima moderat que només a alguna regió escandinava fa molt difícil de viure. Ni deserts roents, ni glaços amenaçadors, ni sequeres impertorbables, ni tempestes tropicals. Pel que fa al clima, Europa és com una casa moderna, confortable, ben equipada, amb comerços propers i activitats de lleure a l'abast, plena d'electrodomèstics i sense espais excessius que facin perdre massa temps i massa diners en la seva neteja. És clar que no tota la casa és igual i que hi ha apartaments prou menys confortables, però si comparem l'edifici amb la majoria de les cases veïnes veurem que els seus habitants han de reconèixer que van tenir sort.

Sort, potser principalment, amb la pluja. Permeteu-me un record personal. Eren els temps en els quals el somrient i decidit Giorgio La Pira era alcalde de Florència. Organitzava uns congressos anomenats culturals, i ja hem vist que la cultura ho abasta tot. Hi era convidada gent ben diversa de nacionalitat i d'especialitat. En un d'aquells congressos hi assistia un geògraf francès. Vaig oblidar el seu nom però no la seva dèria. Aquesta era convèncer tothom de la importància de la pluja, d'unes precipitacions regulars, ni massa espaiades ni massa continuades, ni massa grans ni massa febles. La civilització, la riquesa, el poblament, el progrés anaven lligats amb la pluviometria, i també, naturalment, la misèria, l'endarreriment, les dificultats

diàries de tota mena en la vida dels individus i dels pobles. No sé si la memòria em fa exagerar, però em pinta aquell geògraf com un portador abrindat de la bona nova de la pluja adequada i de la seva importància a la vida humana. Tota l'amabilitat de Giorgio La Pira no podia concedir gaire temps de paraula als congressistes. Crec recordar que el geògraf estava descontent dels pocs minuts que havia tingut per exposar públicament el seu missatge salvador. El missatge el portava, doncs també a la comunicació privada. En resum, no hi havia cap dificultat d'assabentar-se de les seves teories i d'obtenir exemplars impresos dels seus estudis. El missatge pluviomètric va trobar en mi un oïdor atent.

L'aplicació pràctica d'aquelles teories a les zones de la terra és fàcil de fer. El petit continent europeu se'ns apareix com un privilegiat en aquest ordre de coses. Hi ha una gran zona central, a Europa, amb terres als seus límits que aspiren a formar-ne part, que penso que el meu geògraf devia considerar com l'exemple perfecte de la seva teoria. No es tractaria ja de veure Nàpols i morir, sinó de veure el centre d'Europa i viure-hi. Viure-hi perquè era més grat de fer-ho que a terres desèrtiques, glaçades o si més no molt menys afavorides per l'aigua que cau del cel. No és que les terres europees tinguin un subsòl pobre, però potser més encara que subsòl és el seu sòl l'excepcionalment ric. Europa ha pogut afirmar amb satisfacció que és la terra de les ciutats i que tota la civilització ve de les ciutats. Però unes ciutats sense un camp fèrtil que les alimenti són ciutats de segona. Els pobles, burgs, viles i ciutats europees han gaudit molt sovint d'uns camps propers ben dotats per a l'agricultura i la ramaderia. Els historiadors europeus presumeixen sovint de biblioteques, pintures, temples, gent de cultura, filòsofs, homes d'Estat, inventors... Acostumen a presumir menys de pagesos. Més de producció de llibres, simfonies, lleis i catedrals que de producció de verdures, llegums, formatges i bestiar, però els llibres i les catedrals es fan també amb verdures i bestiar. I de tot això la majoria de les terres europees n'han tingut quantitats i qualitats bones gràcies al clima, una cosa tan gratuïta.

Però aquestes singularitats positives també tenen, com gairebé tot allò que és humà les seves ambivalències. Unes terres fèrtils, o més agradoses que altres, un aliment més fàcil i barat que a altres llocs, i les riqueses i comoditats que això significa, resulten temptadores per als qui no tenen aquests avantatges. Hi ha ací una de les raons principals perquè aquest continent petit i de clima molt sovint envejable hagi estat, segle rere segle, un continent invadit per pobles que, generalment, havien de viure en condicions de naturalesa més aspra. Bé és veritat que la paraula invasió no acaba de comprendre tota la varietat de la penetració de pobles a les terres europees, des dels temps de la prehistòria a avui dia. No sempre les invasions han correspost a la primera accepció de la paraula envair: entrar per força en un territori per ocupar-lo i saquejar-lo. Des de l'homo erectus als marroquins actuals hi ha hagut moltes invasions que seria ben equivocat qualificar de bèl·liques. Si els científics no s'erren, quan, al voltant del milió o milió i mig d'anys abans de Jesucrist, l'homo erectus vingué d'Àfrica, no va trobar competidors a les terres europees. Serien descobridors més que invasors disposats a saquejar; a ocupar, sí, terres de les quals els glaciars anaven retrocedint cap al Nord, amb l'extremada lentitud amb la qual passaven aleshores les coses. I els marroquins d'ara, i altra gent del Tercer Món, que han arribat en gran nombre a Europa moguts per indefugibles motius de primera necessitat, no han estat pas invasors en aquell sentit, encara que el xovinisme ho hagi dit.

Però en tot cas, des d'aquell passat llunyà fins als nostres dies, les invasions de terres fèrtils o més agradoses han estat nombrosíssimes: les unes armades i entrant a sang i a foc; les altres pacíficament, com els jueus convertits al primer cristianisme. Més han estat els invasors amb violència, però en tot cas la història dels pobles que anomenem europeus ha estat un seguit d'invasions. I si les invasions exteriors, que lògicament han entrat pels camins geogràficament previsibles, des de l'est i pels estrets que tanquen la Mediterrània pel Mar Negre i l'Oceà Atlàntic, han estat ben nombroses i

no poques han restat incorporades a les terres i als pobles envaïts també els pobles envaïts han demostrat ser deixebles boníssims i s'han dedicat a envair els veïns de les terres europees, dels romans de la República al Führer del III Reich.

En tot cas, entre invasions exteriors i invasions interiors, allò que han semblat aquestes terres ha estat una coctelera. Un recipient al qual es va incorporant gent nova i que alguna cosa sacseja contínuament, i en la qual gent vella i gent nova es barreja, baralla, suma, unifica, torna a barrejar-se i a barallar-se i a fusionar-se... I quan es parla de gent es parla naturalment de tot allò que és propi d'ella: herències, costums, llengües, dèries, creacions i malifetes... El líquid que va sortint de l'enorme coctelera correspon als ingredients introduïts en ella durant tants segles; però un còctel és un còctel i no altra cosa. Si la comparació amb un còctel sembla poc seriosa, podem recordar Edgar Morin, que diu que "Europa és un Complex (complexus: allò que està entreteixit)", o bé recordar que Robert Lafont, juntament amb d'altres, parla de "l'Europa mestissa", o bé Michelet, quan afirma que "gals, germans, romans, francs, són noms d'éssers desapareguts. I d'aquests éssers, de la seva sang, dels seus elements psíquics, no resta res sensible a la nostra vida nacional".

Que no en resti absolutament res sensible, d'aquests pobles, és tal vegada discutible, com pot ser discutible si a un còctel resta alguna cosa d'unes gotetes de cointreau. Però, en tot cas, si al paladar resta alguna llunyanyíssima sospita d'aquells pobles, caldria afegir-hi les sospites d'altres pobles molt més llunyans que els de Michelet en aquella cadena d'invasions. Hem imaginat un moment els petits grups d'homo erectus que avançaven cap al nord, amb una lentitud absolutament exasperant per a la gent dels segles posteriors, i no diguem per al nostre temps. Milers de segles després uns invasors produïen alguna cosa de la qual ara estem molt orgullosos: l'art, en forma de pintures prodigioses a les coves d'Altamira, Lascaux, Niaux... Invasions segurament noves van arribar amb el neolític, cap al 8000 a. d. JC., des de terres

del Proper i Mitjà Orient que milers d'anys després seran envaïdes pels europeus que aleshores reberen d'ells cultures que s'estengueren pel Mediterrani, pel Danubi, fins a l'Atlàntic. També eren descendents d'aquests invasors els qui crearen tota la monumentalitat megalítica d'algun sentit religiós inconegut. La metalúrgica també vingué del Proper Orient, i d'altres terres de l'est, amb invasors que coneixem tan poc que els hem donat noms tan escassament científics com "homes de la destrals de guerra" o "protoceltes", "protollatins" "protogermans". En tot cas uns altres invasors, uns altres elements del còctel.

Els invasors següents son més coneguts ja: els celtes, membres de la família indoeuropea, que habitava a terres avui no gaire prestigioses per als europeus, com l'Iran i l'Àsia central. Instal·lats al mig d'Europa, en aquelles magnífiques zones de pluges adequades, estengueren les seves invasions gairebé com un estel: a les illes britàniques, a la península ibèrica, al nord d'Itàlia, a l'est del Rin i fins i tot cap a Grècia. Les invasions no es deturaven a la coctelera: del Nord vingueren els germans; des del fons d'Àsia, els aris, com després els huns i els àvars. No es tracta pas ara de fer menció puntual i detallada de tots els invasors i de totes les barreges: ho trobarem en un bon manual. Allò que interessa és que d'allí sorgia tot, mes o menys lentament, com la divisió de les llengües que partiria Europa occidental en llengües germàniques i llengües llatines, la divisió que segles més tard seguiria també la religió.

Però no només les invasions vindrien de l'est o del nord. El sud també hi tindria un paper: els grecs colonitzarien la Magna Grècia i apareixerien per fer el mateix a les costes hispàniques avui envaïdes a l'estiu pels turistes. Els grecs no només colonitzarien a l'oest; sortirien amb fúria armada cap a Àsia, fins a Pèrsia. De ribes mediterrànies no europees també naixerien invasions, la fenícia comerciant i la cartaginesa bèl·lica. Els romans s'estendrien amb rapidesa i decisió per tot arreu on van poder, i fins i tot saltaren el mar domèstic i ocuparen gairebé totes les seves ribes mentre al Nord

establien el "limes" fronterer fortificat. Roma fou el gran barman de bona part d'Europa i es qualificà d'Imperi: la barreja causada per aquelles legions invasores, amb els seus administradors i legisladors, encara perdura.

Mentrestant començava una altra invasió, aquesta pacífica, i s'anunciava unes altres, violentes. La primera era protagonitzada per quatre asiàtics anomenats jueus. Els quatre jueus van originar milers de cristians no jueus, i després desenes de milers i centenars de milers i milions, i amb el temps la seva invasió deixà sovint de ser pacífica. Entre una i altra, la invasió de quatre asiàtics es convertí en un dels primers factors constitutius de les poblacions a les terres europees, factor d'unitat i també de divisió. L'altra invasió travessà el Rhin a sang i foc; la guarnició romana abandonà Britània; les diferents tribus germanes s'estenen arreu, el 476 s'acaba l'Imperi romà d'Occident i només resta el d'Orient. Va ser una altra gran sacsejada a la coctelera.

Durant un parell de segles les terres europees descansaren de les grans invasions exteriors i els seus pobles s'aplicaren a la tasca avorrida d' se mútuament amb molta freqüència. Aquella invasió pacífica començada per quatre jueus es combinà amb la violència que significa habitualment la conquesta del poder i, sovint, les invasions internes es barrejaven amb els nous imperis que aspiraven a reconeixements celestials: Carlemany era coronat pel papa Lleó II i el poder s'anomenaria Sacre Imperi Romà Germànic, la qual cosa segurament hagués astorat els primers jueus cristianitzats. Arribaren nous temps d'invasions exteriors i interiors. Una nova religió, l'Islam, s'estenia per la riba sud de la Mediterrània, i el 711 un exèrcit bereber travessà l'estret de Gibraltar. Els invasors àrabs van arribar fins a Poitiers, on la seva progressió va ser deturada violentament. Molts segles havien de passar fins que els àrabs fossin finalment expulsats del seu reducte darrer a Granada, però durant tot aquest temps el Mediterrani es convertí en aigües compartides.

Tal vegada per demostrar que havien après la lliçó, els regnes occidentals emprengueren una invasió en direcció contrària: d'est a oest, i l'anomenaren

croada. Les diverses croades van tenir resultats militars diferents, però finalment no pogueren reconquerir l'anomenada Terra Santa. Si els musulmans s'havien retirat d'Occident, començaren una nova invasió per Orient: els turcs ocupen Constantinopla el 1453, l'Imperi bizantí s'ha ensorrat i una nova onada arribarà a assetjar Viena. La retirada otomana durarà segles i deixarà les seves rastres als països banyats pel Danubi. Durant els segles X i XI les terres europees van conèixer també fortes i variades invasions exteriors: des del nord amb els normands i els vikings, i des del centre amb els hongaresos. També gent de les terres escandinaves descobrien una gran vocació navegant i els seus vaixells van arribar a Islàndia, a Groenlàndia i a la terra ferma del continent després anomenat americà.

Les següents onades invasores principals foren interiors. Durant els segles XIV i XV, les pugnes pel poder, les delimitacions territorials i el naixement dels estats moderns originaren nombroses guerres. Simplement com a exemple significatiu de la persistència a insistir en la preferència per aquests mètodes per dirimir els conflictes, cal esmentar la Guerra dels Cent Anys entre anglesos i francesos. Però al segle XV Europa descobreix, primer, l'atractiu dels grans descobriments propis de pobles mariners; després, la invasió a l'exterior en unes proporcions inconegudes abans i, al segle XVI, l'estrany atractiu de mostrar amb la violència bèl·lica de les guerres de religió la fidelitat al missatge del predicador defensor de l'amor als enemics, Jesús de Natzaret.

El segle XV veu l'expansió dels pobles europeus: espanyols i portuguesos a Amèrica, espanyols i portuguesos a Àfrica, espanyols, portuguesos i holandesos a Àsia. Més tard seguiran anglesos i francesos a Amèrica del Nord. Totes aquestes expedicions van ser anomenades descobriments. Això tradueix evidentment l'opinió que els éssers humans d'altres terres no existien, i tampoc les seves cultures: per fer-se present a la història i potser simplement a l'existència necessitaven que gent de l'anomenat vell món arribessin a les seves terres, les ocupessin i les saquejessin, que és el primer significat

de la paraula invasió. Els pobles europeus havien fet els seus primers assaigs d'invasions a l'exterior a la vora: ribes del sud de la Mediterrània, Proper Orient... Ara la sortida és espectacular i la coctelera deixarà de ser europea per esdevenir gairebé mundial. No cal dir que això causarà milions de víctimes mortals entre els descoberts, això que avui dia se'n diu un genocidi, i segurament el més gran de la història. Però també és evident que els navegants agosarats que s'allunyaven dels finisterrae provocarien l'inici d'un canvi realment substancial a la terra: els altres continents entrarien, si us plau per força, en una nova història i una dinàmica que desconeixien. El petit continent envaït havia crescut tant que esdevindria el primer continent pel seu poder i per les conseqüències habituals d'aquest: les influències de tota mena. I els europeus portarien a altres terres la seva cultura o les seves cultures, que a vegades fins i tot serviran en el futur per ajudar la rebel·lió contra els europeus i la seva expulsió dels països conquerits. Als segles XV i XVI comença això que al nostre temps ha esdevingut ja un tòpic: la mundialització dels problemes i la globalització de les possibles solucions. Quan Colom i els altres grans navegants europeus emprenien els seus viatges, posaven les primeres lletres a una altra història del món; allò que havien estat històries particulars i com a màxima ambició continentals esdevindrien història comuna. També vers l'Est es registra alguna cosa semblant: al segle XVI es consolida la penetració russa a Sibèria, que continuarà avançant en el futur, qui sap si per compensar les invasions que havien vingut segles abans d'aquelles terres. Sibèria es convertirà als temps de Pere el Gran en una immensa colònia russa.

El petit continent ja no tornaria a ser invadit mai i en canvi continuaria essent invasor. Però això no significa que dins hi regnés la pau. Els temps de l'Absolutisme i la il·lustració també van ser temps de guerres: lluitaven les monarquies que aspiraven a ser hegemòniques, com l'espanyola, i en algun cas van tractar d'acostar-se a la inclusió en el Guinness per la seva durada, encara que la Guerra dels Trenta Anys no aconseguí millorar el rècord de la dels

Cent. A aquestes lluites, sovint de successió en un o altre regne, s'afegien les guerres per motius comercials i colonials. I va ser precisament a una colònia, a l'altra costat de l'Atlàntic, on les idees que havien portat a la revolució anglesa de 1688 i que havien anat ocupant les meditacions de pensadors polítics i filòsofs, des de Locke a Kant passant per les grans figures de la Il·lustració, van ajudar l'explosió d'una guerra d'independència contra el poder de la metròpoli: es lluita a l'altra riba nord de l'Atlàntic i finalment es consolida la independència davant els invasors europeus.

Les reivindicacions contra l'antic principi d'autoritat no restaran localitzades a aquelles colònies. El 1789 serà un any que s'inscriurà a la història: reunió dels estats generals a França, presa de la Bastilla a París, Declaració dels Drets de l'home i del ciutadà. No serà, però, només una revolució mental i cordial, i les guèrreres ompliran Europa: el setge de França pels defensors de l'Absolutisme es continuarà amb les accions bèl·liques dels defensors de les llibertats. Napoleó portarà la bona nova a gairebé tots els països europeus i fins i tot a Egipte, i gairebé sempre ho farà amb la punta de les baionetes. La coctelera viurà uns anys de grans sacsejaments que aniran de Madrid fins a Moscou. Finalment Napoleó serà desterrat a la illa de Santa Helena, però l'antic revolucionari esdevingut emperador haurà deixat a Europa llavors poderoses de transformació. Fracassat el seu intent de fer un nou imperi a Europa amb la força de les armes aconseguirà, encara que ell no ho pugui veure, que les idees de la Revolució Francesa es mostrin al cap i a la fi més fortes que els exèrcits nodrits per la conscripció que creà el general cors.

Tot el segle XIX veurà les lluites entre absolutisme i constitucionalisme; també les lluites pel reconeixement de nacionalismes afavorits per l'onada romàntica. A les lluites de les idees, a les lluites de les armes s'afegiran les lluites socials en uns països transformats pels prodigis de la intel·ligència inventora concretats en aplicacions pràctiques per la tècnica. Els progressos i canvis en la indústria, en l'energia, en les comunicacions i transports seran determinants també en una nova estratificació social i en unes relacions socials sovint conflictives fins a la mort. Les aliances entre

els governs són sovint inestables i el poder econòmic i l'impuls demogràfic provoquen una nova onada colonial. A començaments de segle, però, les idees de la Revolució Francesa havien arribat a l'Amèrica colonitzada per espanyols i portuguesos, i els colonitzats van creure, lògicament, que la llibertat, igualtat i fraternitat no era compatible amb la submissió a poders estrangers: del 1811 al 1825 la majoria de les colònies espanyoles d'Amèrica es fan independents i expulsen els invasors, i Brasil es proclama independent de Portugal.

Aquests retrocessos dels antics invasors a Amèrica resten relativament compensats per les seves conquestes colonials a Àfrica i a Àsia, i a Sibèria acaba de consolidar-se la ocupació russa i el país coneixerà deportats il·lustres i multitud d'anònims, i també el ferrocarril transiberià que estendrà la invasió fins al Pacífic. Però la violència que els principals països europeus havien exportat arreu no va estalviar el petit continent: el 1914 la barreja de pugnes econòmiques i nacionalistes va portar a la guerra europea o primera Guerra Mundial, puix que hi van intervenir, i pràcticament la van decidir, els Estats Units d'Amèrica. Els equilibris inestables entre imperis i estats van esfondrar-se sorollosament i es pogué dir que Europa intentava suïcidar-se. Europa sortí de la guerra amb vuit milions i mig de morts, amb un país enorme convertit en un nou règim oposat al capitalisme i a la democràcia política, la URSS, i amb una sèrie de noves fronteres que reconeixien, a vegades amb dificultats, nacions reivindicadores i acabaven amb els antics imperis centrals i amb l'imperi otomà, aquell invasor d'ahir.

El final de la guerra no va portar una pau sòlida a Europa, i a diversos països colonials accentuà la consciència de voler recuperar la personalitat pròpia, i Gandhi, en la seva lluita per la independència de l'Índia, posava en pràctica un nou mètode de lluita: el pacífic. Algun país europeu, però, com Itàlia, empenia noves conquestes a Àfrica, i d'altres, com Espanya i França, utilitzaven les armes per oposar-se a les reivindicacions al Marroc. Entre la crisi del capitalisme i la realitat creixent del comunisme sorgien

a Europa moviments reaccionaris ridículament uniformats amb camises i correatges i carregats d'agressivitats. La primera guerra fou la civil espanyola; poc després d'acabada començà la Segona Guerra Mundial. El règim de Hitler pretengué realitzar un nou imperi a Europa i fins i tot més enllà. La guerra a penes estalvià països. Acabà amb la derrota dels invasors, amb la utilització de la bomba atòmica, l'arma més terrible inventada fins aleshores, i més de trenta-sis milions de morts, bona part dels quals civils, puix que l'evolució de les guerres fa augmentar cada cop la proporció de víctimes no militars. Entre els civils cal comptar els sis milions de jueus eliminats per uns europeus que es creien la raça superior.

L'Europa que el 1914 inicià un intent seriós de suïcidi va estar a punt de reeixir del 1939 al 1945. Entre les conseqüències de l'intent fallit, i com a manera de no tornar-hi, es crearen les Nacions Unides, i a països d'Àfrica arribà una nova onada de nacionalisme contra les potències colonials. El procés de descolonització s'estengué arreu, a vegades mitjançant negociacions, a vegades amb resistències armades que finalment hagueren de reconèixer la seva crueltat i ineficàcia. Europa sortí de la guerra empetitida com a poder econòmic i polític. La Unió Soviètica s'apoderà, també per una força a penes dissimulada, dels països europeus del centre i de l'Est. Es començà a parlar de superpotències: Estats Units i la Unió Soviètica, i d'aquesta segona la tradició era que el seu principal component, la Rússia fins als Urals, no se sabia ben bé si calia considerar-la o no europea. Començà una activitat nova: la guerra freda, que engolfí recursos immensos. La pau precària en una Europa enfrontada entre Est i Oest es compensava amb guerres en l'ara anomenat Tercer Món, i sovint amb lluites en les quals Est i Oest es barallaven mitjançant africans i asiàtics interposats. El Tercer Món esdevenia un nou protagonista d'això que s'anomena concert mundial, però des del Nord se li donava només ocasió a intervencions secundàries i de cap manera de director ni de solista. "Les dues terceres parts del món passen gana" es converteix en una frase tòpica, però allà on no hi ha gana existeixen tants afers

urgents i prioritaris que la fam dels altres resulta un assumpte enutjós però fàcilment oblidable.

Ben aviat començà a Europa occidental un sorprenent camí pacífic cap a la col.laboració i tal vegada la unificació. El 1949 es fundava el Consell d'Europa. El 1951 set estats signaven el tractat de la CECA; els acords de col.laboració econòmica semblaven més fàcils que els polítics que els utopistes de la idea europea, com Coudenhove-Kalergi, havien dibuixat. Però tot-hom sap les relacions entre l'economia i la política. El 1957 aquells estats signaven els Tractats de Roma. Des d'aleshores aquest camí ha continuat i s'hi han incorporat nous estats i bastit entre dificultats nous projectes. L'ensorrada del mur berlinès i del socialisme real ha provocat que altres països expressin el seu desig d'incorporar-se a la Comunitat Europea. Així ho han fet també països de l'Associació Europea de Lliure Canvi. Entre els que ho demanen figura un país considerat europeu però majoritàriament asiàtic, Turquia, i un d'Àfrica, Marroc, també hi aspira. La Conferència de Seguretat i Cooperació a Europa és un nou organisme també fruit de negociació i que agafa volada i aprova una significativa Carta de París per a una nova Europa. El Pacte de Varsòvia ha deixat d'existir i potser només la sorpresa ens fa oblidar que ningú no havia gosat pensar que els canvis als països del socialisme real i l'espectacular agost de 1991 a la Unió Soviètica arribarien per mitjans pacífics, que fins ara havien estat a penes trencats per explosions violentes que, vista la tradició europea, bé podem considerar mínimes.

Què ha passat a Europa? Com és que a Occident es realitza per primera vegada un procés transformador per negociacions pacífiques, amb enfrontaments que no arriben, com gairebé sempre havia passat, al vessament de sang i que acaben en acords o desacords a les taules dels pactes i als recintes parlamentaris? Com és que a Europa central, a l'Europa de l'Est i a la vella Rússia que s'havia menjat altres nacions l'evolució pacífica no va ensopegar tot seguit amb catàstrofes que Budapest i Praga, Berlín i Varsòvia havien conegut prou bé durant la guerra freda? És que ha començat una nova època europea

que fins ara no acaba de desmentir els espetecs de violència a un país o altre?

Hem dibuixat ràpidament un recordatori de la història d'unes terres sovint envaïdes des de fora, però encara més barallades a mort entre elles i invasores d'altres terres. Fins i tot aquest panorama molt sintetitzat de guerres pot semblar grotesc. O ridícul. O còmic. O abominable. O absurd. O indigne de gent que ha destacat també per la seva dèria per les grans paraules, els grans sentiments i les grans invocacions nobilíssimes. No tota la història d'aquest petit continent són les invasions de tota mena, les guerres succeint-se l'una a l'altra fins el castell de focs final de la Segona Guerra Mundial. No tota la seva història és això. Però aquesta n'és una part essencial. Indefugible. Indissimulable. Com cal jutjar aquests rius de sang, aquestes piles de morts, aquest reguerot incessant de destrucció? Tot dependrà del lloc des d'on es jutgi, del sistema de valors adoptats per fer el judici. Un sistema de valors, ja ho hem dit, és essencial en una cultura. La cultura europea jutja aquesta successió de guerres com alguna cosa admirable, abominable o comprensible? O bé hi ha diversitat de cultures europees amb diferents valors i normes?

I una altra qüestió que la darrera pregunta insinua. A la vista d'aquest passat llarguíssim de guerres gairebé ininterrompudes, es planteja novament si podem parlar d'Europa com una unitat que vagi gaire més enllà d'una unitat de lluitadors sagnants que habiten en una península a l'extrem oest d'Àsia. Si els habitants d'Europa són una família, es tracta d'una família gairebé contínuament barallada. Europa ha estat, fins als nostres dies, només un somni d'uns quants utopistes? Podem oblidar avantpassats més llunyans i recordar que els nostres besavis més famosos, els grecs i els romans, tenen com a dates incipients destacades les primeres Olimpíades per als primers i la fundació més o menys legendària de la seva ciutat per als segons, i que ambdues dates se situen a la segona meitat del segle setè abans de Jesucrist. És a dir, que des d'aleshores han passat uns dos mil set-cents anys. En

aquest lapse, la pau fràgil dins el context de la guerra freda i les negociacions civilitzades cap a la unificació representen a penes unes dècimes de segon finals. Si la majoria d'aquest temps d'ahir els habitants de les terres europees l'han passat tractant d'eliminar-se els uns als altres, té gaire sentit parlar com d'una certa unitat d'uropeus, de pobles europeus i d'Europa, o bé és alguna cosa que ens hem inventat recentment i en tot cas "a posteriori" de tantes guerres grans i xiques? Recordem un altre cop que Gorbátxov va parlar d'Europa com d'una "casa comuna". Potser és només una expressió brillant; potser una burla; potser un futur possible.

ARTISTES, FILOSOFES, CIENTÍFICS I MESTRES

Un continent petit que facilita la unitat, amb un bon clima que afavoreix el poblament i el progrés material, amb una gran longitud de costes que propicien les sortides a les novetats, amb una diversitat geogràfica que ajuda a fer del conjunt un "patchwork". Amb una història d'invasions de tota mena que naturalment no és gens aliena a realitats de mestissatge.

Què més? El soroll de les armes a través d'aquesta història, i els crits de les víctimes que la docta cautela de tots els vencedors s'inclina sempre a silenciar s'han imposat tot seguit a la consideració d'allò que ha passat al petit continent. Però no hi ha altres sons, altres episodis? Al costat de la tradició de lluites i violències podem trobar altres tradicions. Una de ben curiosa, per exemple, tot començant per la més antiga. Els nostres avantpassats més llunyans sens dubte realitzaven una sèrie de funcions naturals que nosaltres continuem realitzant. Però en unes dates que oscil·len entre els 26.000 i els 15.000 anys a. de C. aquells avantpassats van obtenir unes matèries de colors, van inventar uns estris per potinejar amb aquestes matèries i utilitzar-les, es van posar davant unes parets i van dibuixar i van pintar. Això va passar a terres que avui en dia europees i també a d'altres llocs. Van pintar als sostres de coves uns animals, unes escenes de caça... Això que en diem art i que als grans llocs de les pintures rupes-tres encara ens admirem, i no pas només perquè aquella gent fos capaç d'allò sinó també perquè les seves pintures ens continuen semblant ara una meravella.

La gent d'aquestes terres no ha deixat de pintar. D'Altamira a Picasso, de Lescaux a Joan Miró, de Niaux a Klee... Una tradició a voltes més floreixent però mai no realment interrompuda. A la família dels autors anònims d'Altamira podem afegir noms inacabables. Brueghel i Vermeer, fra Angelico i Giotto, Botticelli i Mantegna, Leonardo i Michelangelo, Durero i Rembrandt, El Greco i Velázquez, Tiziano i Tintoretto, Grünewald i Goya, Renoir i Degas, Van Gogh i Toulouse-Lautrec...

Tots ells, i tants d'altres, estan en una mateixa tradició segons com extremadament senzilla, i que no ha experimentat cap canvi substancial: expressar alguna cosa sobre una superfície

plana -paret, tela, paper- mitjançant uns colorants i uns estris per aplicar-los. No cal dir que les escoles pictòriques han estat ben diverses i han traduït circumstàncies ben diferents, però en el fons es tracta d'una tradició amb pocs canvis, com aquelles de les guerres. Si la tradició de la guerra respon al desig d'eliminar algú i vèncer algú considerat adversari -amb una llança o amb el darrer invent de la tecnologia armamentística, i penso ara en aquests milers de soldats iraquís que ens acaben de revelar que uns nous ginyes mortífers enterraven a la sorra a la guerra del Golf- la pintura respon a un desig igualment permanent: expressar alguna cosa relacionada amb el món humà i fer-ho amb uns mitjans semblants.

Amb canvis al cap i a la fi mínims podríem parlar d'altres arts: literatura, música, escultura, arquitectura... Això que en deien les belles arts, com si n'hi haguessin de lletges. La cultura europea seria una altra sense les arts.

Evidentment que les arts no han gaudit sempre de gran prestigi i que molts dels grans artistes del passat eren poca cosa més que unas criats amb uns talents especials que agradaven als seus amos, i que Van Gogh no va aconseguir vendre pintures mentre que ara els seus girasols s'encimbellen a dalt de les xifres obtingudes a les subhastes.

Però Europa seria una altra sense tots aquells pintors i els seus col·legues, i Europa seria una altra sense el seguit multitudinari de grans escriptors, de de Homer a Kafka, i una altra sense la música de Bach a Berg -i l'esclat de música del XVII al XX sí que no el trobarem a cap altre continent-, sense tots els monuments arquitectònics que els turistes japonesos immortalitzen incansablement a Roma, Amsterdam, Londres, Praga, París, Córdoba i a centenars d'altres ciutats grans o petites. I, sense demèrit d'altres cultures, es pot dir que més aviat rarament trobarem en elles una acumulació de quantitat i qualitat d'obres artístiques com a aquest petit continent. Si voleu, també el clima hi deu tenir alguna relació... Però, en tot cas, la cultura europea o les cultures europees s'han expressat de manera veritablement

persistent a través de l'art. Els artistes no han estat, ja ho hem dit, gaire ben vistos fins als nostres dies en aquestes societats que tants n'ha conegut. No tingueren el prestigi de nobles, guerrers o bisbes. No tingueren el poder de reis, banquers o papes. Però la història europea seria molt diferent sense ells. Les cultures europees estan travessades, en el temps i en l'espai, pel conreu abundosíssim d'aquesta manera d'expressió i de comunicació que anomenem arts. No cal detallar les seves històries com ho hem fet mínimament amb les de les invasions i guerres, perquè l'habitual autosatisfacció humana reconeix sense dificultat que Europa és terra d'art, mentre la mateixa autosatisfacció potser hauria posat dificultat a admetre que és terra de bandolers famosos per les seves barbaritats i matances. En tot cas aquesta del conreu de les arts és una característica cultural unitària europea, superior a les diversitats d'època i de pobles.

Tal vegada podem trobar unes altres activitats pacífiques que siguin també característiques de les terres europees? Podria ser una tendència antiga encara que prou més recent que aquelles de les pintures rupestres, i en tot cas no en tenim testimoniatges més llunyans del segle VI a. de C. Es tracta de la tendència a especular, a fer-se preguntes, a mirar amb astorament, que segons Aristòtil és el principi de la filosofia. L'objectiu no és tant, com en l'art, expressar alguna cosa com comprendre. L'afany de comprensió ens ve dels grecs d'aquell segle o, si més no, ens manca constància d'un afany semblant. Si ho pensem bé, aquesta activitat mental és sorprenent. Per què interessar-se per qüestions com la de preguntar-se si hi ha alguna unitat permanent darrera la diversitat i canvi del món? O bé, com ho feien els pre-socràtics, neguitejar-se sobre quina és la substància de la qual estan formades totes les coses? I per quina raó havia de dividir-se aquella gent, i moltes persones amb les mateixes afeccions durant segles, entre monistes i pluralistes segons pensessin que hi havia una realitat darrera que era la unitat o bé creguessin que no hi havia cap unitat a l'altre cantó de la pluralitat comprovable del món? Una altra de les qüestions que aquells personatges singulars es van plantejar, i que continuaria segle rera segle fins avui, era si allò que captàvem de la realitat corresponia a alguna cosa o no, era o

no era il·lusió, i fins a quin punt en cada cas, i si la nostra raó copsa o no el món. És ben conegut el mètode socràtic: anar fent preguntes sobre qüestions que, per una banda, semblen insignificants, inútils i fins i tot absurdes i, per una altra, pot sospitar-se que són a l'arrel de tot.

Estranya activitat, la filosòfica, deuen haver pensat persones innumbrables. I evidentment diferentíssima de l'activitat d'aquelles guerres abassegadores. Per què tractar de comprendre el món: la qüestió és dominar-lo, assegurar el poder, per petit que sigui, defensar-se d'altres adversaris que de les incògnites de preguntes especulatives no contestades o de resposta difícil o al cap i a la fi impossible. Això han pensat persones innumbrables a través de les terres europees, sempre i arreu. Però alhora s'ha mantingut un corrent que seguia l'estranya afecció d'aquells grecs que hem de reconèixer que són avantpassats nostres quan ens interessa comprendre la realitat de les coses, el sentit de la vida, les possibilitats o il·lusions del coneixement, l'aventura incerta de trobar alguna proporció de la qual no es pugui dubtar, el fonament de les normes que han de regir les nostres conductes, si és que aquests fonaments existeixen, les qüestions sobre l'essència i l'existència... tota una sèrie de problemes que, amb uns certs canvis segons les èpoques, però també amb una certa semblança fonamental, s'han anat plantejant a les terres europees per unes persones que no passaran de formar grups petits o sectors minoritaris, encara que en creixença, i que de manera astoradora hauran acabat per obtenir un cert reconeixement dels altres sectors socials.

Tampoc no es tracta ací de fer cap llambregada a la història de la filosofia, des d'aquells grecs que podien especular amb una certa tranquil·litat perquè vivien de l'esclavitud dels altres fins als filòsofs actuals, que sovint han trobat una manera digna de viure pel seu propi treball a les universitats, passant per Spinoza que vivia de la seva feina amb instruments d'òptica, per Berkeley que vivia de fer de bisbe o per Marx que vivia d'Engels. Ni sobre les seves maneres de viure, les seves preguntes i les seves respostes i el teixit d'especulacions que es fa i es desfà i que d'una manera o altra acaba,

tard o d'hora, influint a la societat i ben sovint convertint-se en peces capitals de la cultura comuna. Interessa només ara recordar que l'activitat de preguntar sobre aquestes qüestions i de tractar d'anar ampliant la comprensió personal i la col·lectiva és també una tradició ben característica dels pobles que han habitat aquest petit continent. Així com el guerrer parteix vers l'eliminació de l'adversari, i tan enemic seu és l'adversari com el dubte sobre l'encert i la justícia de la seva pròpia conducta, el filòsof viu el món de la pregunta. O, semblantment, i ve a ser el mateix, del dubte que ha acompanyat tantes filosofies, o de la sospita; hi ha els filòsofs del dubte i, ben parents seus, els de la sospita: sempre, en tot cas, es parteix de qüestionar alguna cosa que la gent o la rutina accepten.

Aquesta tradició filosòfica europea té una continuïtat moderna i en certa manera "light" en la intel·lectual. Així com els enginyers navals van inventar els cuirassats de butxaca, la difusió de les llibertats i l'aparició de noves capes socials van inventar la intel·lectual, que especula amb menys rigor i potser feixugesa que el filòsof, però arriba a més gent, influeix més aviat i directament a la vida diària i en definitiva parteix també de la sorpresa, la pregunta, el dubte, la crítica, la sospita sobre allò acceptat. Els intel·lectuals, que van viure la seva millor època durant el segle vint i que potser avui també entraren en un moment de crisi, són com la multiplicació moderna d'aquest personatge que és el filòsof, i que se situa entre aquest, tot aprofitant-se de les seves especulacions, i els homes d'acció -de la política, de l'economia, d'innombrables tasques- que no es caracteritzen en primer lloc pel seu afany de comprensió d'aquelles incògnites. Del filòsof i de la seva nombrosa nissaga dels intel·lectuals es pot dir allò que Francis Bacon deia d'ell mateix; que "se sentia naturalment dotat de passió per investigar, de paciència per dubtar, d'inclinació a meditar, de circumspecció en afirmar, de disposició per analitzar, de cautela per ordenar; i que és home que no s'impressiona davant allò nou ni sent veneració per allò vell".

Aquestes o altres pintures semblants d'aquest personatge europeu que és el filòsof serveixen, si més no, com a contrast amb aquella mena d'home que hem trobat tan característic o més que ell a les terres europees: el guerrer o el polític que s'embadaleix amb la coneguda sentència de Clausewitz que "la guerra és la continuació de la política per altres mitjans", i que abans de Clausewitz ja intuïa alguna cosa semblant sense atinar a definir-la amb tanta precisió. El guerrer, des d'Alexandre el Gran a Mrs. Thatcher, és un tipus europeu, i la seva aspiració és vèncer l'enemic i consolidar o augmentar el poder propi. L'artista també pot aspirar a ser membre d'aquesta tipologia europea, i el seu objectiu és ben diferent: expressar el seu món interior que inclou la manera amb la qual interpreta el món exterior, i comunicar-ho; el filòsof, personatge també ben propi d'aquesta història i d'aquesta geografia, té com a objectiu primer la comprensió a partir de la sorpresa.

Més tipus exemplificatius de constants europees? Un pensador, Marx, parlà amb rotunditat d'una divisió a la història: abans -volia dir abans d'ells- s'havia tractat d'interpretar el món, ara es tractaria de transformar-lo. És una frase rotunda i alguna cosa certa deu tenir quan ha restat entre les frases que es recorden. Però caldria matisar-la, perquè tots els pensadors que han tractat d'interpretar el món han sentit, si més no, una guspira de la temptació o de l'aspiració a transformar-lo. La filosofia és un pensament crític i, per tant, en la disconformitat hi ha sovint encara que només sigui una petitíssima llavor de transformació, i en força casos hi ha bastant més que una llavor petitíssima. Però tal vegada la frase de Marx pot servir per a un altre tipus que també trobarem sovint a les terres europees: el científic. El científic gaudirà amb la finalitat de transformar. Els nostres parents més llunyans en el terreny científic i en el nostre àmbit també els trobarem entre els grecs. És clar que distingir gaire entre filòsofs i científics és un xic agosarat, i a vegades trobarem barrejats ambdós tipus, i en tot cas uns altres avantpassats els podrem situar en semblants segles abans de Crist

a Grècia.

Però tots ells grecs i especuladors, hi pot haver una diferència entre ells que continuarà i segurament es farà més gran amb el temps. El científic està més proper de la pràctica, és a dir, de la transformació directa de la realitat. La finalitat de la ciència és pràctica i els seus resultats aspiren raonablement a ser comprobables: l'experiment del més modest dels químics és més comprobable que les conseqüències de la teoria del coneixement d'un geni com Kant. Kant i el químic més modest també es diferencien perquè si ambdós han volgut incidir sobre la realitat, el primer podia aspirar a fer-ho només amb els moviments del seu cervell durant les seves passejades puntualíssimes a Koenisberg, moviments després passats a l'escriptura, i el químic necessita una vinculació amb unes tècniques que en la ciència actual poden ser complicadíssimes. Però tal vegada, si és que són permeses aquestes especulacions, allò que separa el filòsof del científic sigui també un tarannà diferent, aquell del lligam més o menys directe amb la pràctica. Heròdot ens continua il·luminant intel·lectualment amb la seva afirmació que mai més no ens tornarem a banyar en el mateix riu, i tal vegada se li acudí tot mirant aigua que corria. Un altre home, davant l'aigua, si era un científic com Arquímedes, utilitzà la seva meditació per descobrir la proporció d'argent que havia lligat amb l'or un joier que es va passar de llest, i deduir-ne l'oportuna llei comprobable- i això quan no es convertí en un avantpassat dels actuals investigadors a sou de la indústria militar i inventà les màquines de guerra aquàtiques.

Sigui com sigui, sense la inclinació a transformar la realitat dels científics, a Europa no seríem pas on som ara. És tota la temàtica del canvi i del progrés, relacionada amb la cultura europea que ha aparegut en aquestes pàgines i que tornarà previsiblement a sortir. Els filòsofs estan més o menys vegades a l'origen de marcs culturals que afavoreixen transformacions, però els científics hi estan lligats directament, des d'Euclides a Fleming, des de la física a la medicina, de la matemàtica a la química, de la biologia

a la cibernètica i a... -si és que podem gosar classificar avui les ciències, i tot tenint en compte que les socials mereixen una certa cautela, com ho ha mostrat de nou l'ensorrada del socialisme real-. Però allò ben cert és que la medicina, l'agricultura, la indústria, els mitjans de transports i de comunicació, l'energia actuals... absolutament tot allò que ha anat experimentant mil transformacions fins canviar el rostre d'aquestes terres si el comparem amb el de ben pocs segles abans, són en gran mesura resultat dels científics i dels seus col.laboradors els tècnics. Tampoc no importa ara la història de les seves transformacions i les seves successives revolucions. Potset es pot recordar, perquè tal vegada fou la més espectacular, el canvi que experimentà Europa des de finals del XVIII a començaments del XX, des de la màquina de vapor de Watt al motor diesel, passant pels telars mecànics, la bateria elèctrica, les primeres locomotores, la primera central hidràulica, l'obtenció industrial d'acer, el telèfon, la màquina d'escriure, l'aïllament del bacil de la tuberculosi, les vacunes contra el còlera i la ràbia, les pel.lícules de Lumière i l'aspirina... Les transformacions que aquestes i altres dotzenes d'invençions científiques significaren semblen realment un prodigi. Un prodigi europeu? No diguem, tampoc ara, només europeu, però alguna cosa i força més que alguna cosa europea sí que hi ha. El paper fou inventat pels xinesos i els àrabs estavem molt més avançats científicament que la gent de les terres europees entre els segles IX i XII, però la veritat és que la gran aplicació de la impressió sobre paper i del desenvolupament de la ciència als segles XVI i XVII fou a Europa.

Potser hi ha, doncs, alguna cosa característica d'aquestes terres en l'home que cerca prioritàriament la transformació. Tenim el qui expressa, el qui tracta de comprendre, el qui es proposa transformar... A l'artista, al filòsof i al científic hi podem afegir un personatge de tanta tradició com el mestre, que és el qui transmet coneixement -i moltes altres coses, evidentment, com poder ser valors, normes, costums, eines totes per a una o altra integració a la societat-. Tampoc ací no tractarem de defensar que l'escola

i l'ensenyament és alguna cosa exclusiva d'Europa, però també ací sembla clar que hi ha hagut una afecció particular -blasmada per innumbrables nens i nenes a l'hora d'aixecar-se per anar a l'escola- vers aquesta activitat singular. Això significa una valoració dels coneixements d'una societat determinada, i l'opinió que aquests són transmissibles a les noves generacions i que és necessària aquesta transmissió. Bé és veritat que els cercles que han rebut instrucció, des que Plató i Aristòtil també destacaven com a mestres a l'Acadèmia i el Liceu, s'han anat eixamplant, i no sempre sense dures resistències fins que quan s'acabava el XIX els governs europeus van començar a dictar lleis que convertien en obligatori l'ensenyament primari fins unes edats determinades.

És veritat que en començar trobem Esparta adepta a les escoles, però limitant-les gairebé exclusivament a l'art militar, com si volguessin confirmar aquell objectiu prioritari d'envair els veïns. Però ben aviat els seus rivals d'Atenes van fer un ensenyament més variat i harmònic. Roma també imità ací els grecs, encara que primer limitant l'ensenyament al si de les famílies, després creant escoles per als fills dels notables. Les expansions romanes també trobaren un suport important en la difusió de les escoles. En tot cas és una reacció que ja hem vist: la importància donada als coneixements, el saber com alguna cosa que es pot i que cal transmetre. És evident que aquesta activitat ajudava la creença que l'exercici intel·lectual -preguntar, dialogar- portava a un possible progrés mitjançant el descobriment i la invenció, la crítica i el canvi. Fins i tot el mestre i el sistema d'ensenyament més retrògrades admeten la capacitat de progrés perquè admeten que els més asens dels alumnes, i no cal dir els més desperts, poden canviar, progressar i millorar tot adquirint sabers que no tenien.

Als segles següents les escoles estaven dominades per l'Església. Amb objectius addicionals: transmetre la fe, catequitzar, i des que es vagin fomentant minories dirigents de sacerdots, instruir-los per a la seva feina. Hi haurà escoles als monestirs i escoles episcopals. També d'ací neixeran les

Universitats, i el mateix progrés del saber farà ampliar allò que s'ensenya. S'ha pogut parlar de l'Europa de les Universitats als segles XIII i XIV, i si és dubtós que es pogués parlar aleshores d'Europa, sí que es podia fer-ho d'Universitats, d'aquelles dotzenes de centres de gran novetat i característics d'aquestes terres. I, per bé que els seus ensenyaments puguin semblar limitats i controlats, van ser centres d'invenció i de diàleg, fogar de llibertat amb els canvis que acostumen a seguir-la.

L'ensenyament coneixerà èpoques de floriment i de rutina, però ja mai no s'estruncarà aquesta realitat. Hi haurà escoles municipals i les lluites religioses portaran a un interès renovat per l'ensenyament de les doctrines cristianes enfrontades, i es fundaran congregacions dedicades exclusivament, o gairebé, a la tasca d'ensenyar. El progrés de les idees democràtiques tindrà ací també el seu reflex lògic, i vindrà el paper creixent de l'escola pública -i els llargs enfrontaments amb l'escola privada-. Però amb enfrontaments o sense hi haurà hagut també un gran canvi: l'ampliació progressiva de la gent a la qual s'ensenya des dels fills dels rics i nobles a Atenes i Roma a la reivindicació en definitiva aconseguida de l'ensenyament per a tothom o gairebé. Aquest creixement ha arribat també a l'ensenyament superior, i el model europeu s'ha vist influït per les universitats de masses americanes i soviètiques. L'ensenyament ha estat un dels motius de polèmiques habituals a Europa: mètodes diferents, escoles noves o novíssimes, renovacions pedagògiques, fins i tot atacs frontals a l'escola per ensenyar al cap i a la fi, en un altre lloc i d'una altra manera. No només cada cop hi ha més professionals de l'ensenyament i més estudiants, i més cabals públics dedicats a aquesta àrea: els estudiants han esdevingut un gran factor d'influència i fins i tot al maig del 1968 el món estigué pendent d'unes propostes i protestes que ells havien posat en marxa. Més enllà de totes les polèmiques, s'han afirmat aquelles velles opinions: el saber, el coneixement poden ser i han de ser transmesos, i avui dia és una obvietat que els coneixements són font essencial de benestar i poder.

Tot això han estat unes realitats característiques d'aquestes terres. Podem afegir, doncs, a aquells personatges -guerrers, artistes, filòsofs, científics uns altres, els mestres, si ho diem amb la paraula clàssica. I, malgrat la diversitat gairebé infinita de persones que han donat vida a aquests personatges, i malgrat que entre ells hi hagi hagut aliances i picabaralles nombroses, sembla que als guerrers els hàgim de posar en un grup i artistes, filòsofs, científics i mestres, en un altre. Segurament podríem trobar altres col·lectius a afegir a uns i altres, però penso que aquests són suficients per dibuixar, si més no, dues Europes. Els genis de la publicitat van inventar un mètode ben enginyós que també ha estat aprofitat per la propaganda política, en primer lloc, si no m'erro, a favor de Mitterand, i una altra vegada per exposar "la grandeur de la France" amb motiu del segon centenari d'un esdeveniment sense cap dubte mereixedor de vídeo: la Revolució Francesa. El procediment consisteix a passar rapidíssimament una munió d'imatges: no hi ha temps perquè l'atenció es deturi en cap d'elles, però la successió rapidíssima dóna finalment un missatge ben clar, i potser més impressionant que si la filmació hagués durat una hora i no un minut.

Si féssim un muntatge semblant de la història d'aquestes terres, hi sortirien tota mena d'imatges. Crec, però, que unes de les sobresortints, si volguéssim ser fidels a la veritat, serien les imatges corresponents a matances despietades, que no altra cosa són les guerres, per més que la propaganda ancestral ho vulgui dissimular. Veuríem aleshores, com hem tractat de donar-ne només un tast, una successió d'accions pròpies d'assassins i lladres, entre les quals n'hi hauria d'altres de molt més dignes i, si més no, justificables; la defensa contra invasors exteriors. És obvi que la propaganda d'una cultura ha volgut convèncer que tots aquests assassins i lladres eren herois nobilíssims -cosa difícilment sostenible quan es tracta d'afirmar que ho eren alhora totes les tropes enfrontades en una mateixa batalla-. Però si els valors d'una cultura afirmen que són herois nobilíssims, benefactors del poble i de la humanitat, aquests valors no ens acaben de fer el pes com a únics

definidors, i hem tractat de presentar uns personatges ben diferents, característics també d'Europa, que compensessin o enriquissin o compliquessin el panorama primer. Potser podem suspendre de moment el judici sobre quins valors són considerats millors a Europa. En tot cas, ací hi ha dos panorames que es podrien ampliar a d'altres, i convé advertir que cadascun d'aquests grups té moltíssima gent, ben variada i a vegades barrejada, al darrera. Els guerrers no són només ells, per exemple, sinó que en la seva desfilada hi ha polítics, financers, comerciants, gent de lleis, multituds anònimes... I no cal dir que la realitat és més rica, contrastada i conflictiva que les definicions i les classificacions.

Però aquests corrents ben reals i diversos no han tingut només una unitat de lloc geogràfica. Els seus objectius -matar, dominar, expressar, comprendre, transformar, ensenyar- han estat perseguits en uns mateixos marcs, a més del geogràfic, del petit continent. Eugeni d'Ors deia de manera sagaç que, així com hi havia retrats en els quals el pintor no ens permetia saber on seien els retratats, també hi havia novel·les en les quals no sabíem de què vivien els personatges. Als col·lectius els poden passar coses semblants. Tota aquesta gent que ha fet activitats tan diverses al petit continent, de què han viscut, on s'han assegut? Dit d'una altra manera: com i cap a on han organitzat les seves vides?

DINAMISME TRANSFORMADOR

Molts pensadors d'aquestes terres han tingut inclinació notable a valorar l'individu. Fins i tot algú ha dit que aquesta era precisament una característica europea positiva. És ben possible, no ho discutim ara. Però és prou sabut que l'individu és l'individu i les seves relacions. Les seves relacions amb la natura, amb els altres individus més propers o menys, amb els elements del seu treball, amb els altres individus que formen el seu poble, la seva ciutat, el seu país... És que les maneres d'organitzar aquestes relacions a les terres europees donen, en alguns o força casos, indicacions sobre les característiques pròpies d'aquests individus?

Hi pot haver una primera resposta afirmativa. Allò que és més propi de la gent que ha poblat aquestes terres és el canvi, la transformació, el dinamisme. Fins i tot podríem dir el progrés, interpretant-lo ara en el sentit de pas d'un estadi a un altre i sense examinar si aquest progrés és sempre una millora substantiva. Canvi, Europa és i ha estat canvi. I un canvi que ha accelerat el seu ritme. Canvis, i no pas precisament petits, hi va haver durant les dilatadíssimes etapes de la Prehistòria, però, si ho comparem amb temps posteriors, a penes és el pas d'una tortuga mig adormida. L'entrada a la Història representa una acceleració del pas i aquestes acceleracions no deixaran de produir-se. La cultura grega i la romana són, per exemple, uns impulsos enèrgics en les transformacions. També el primer cristianisme. I el Renaixement, i la Il·lustració. El segle XIX és una acceleració prodigiosa dels invents científics i les seves aplicacions tècniques, i de l'organització de la societat i de la difusió d'idees. L'acceleració de la història al segle XX i als darrers decennis és un tòpic ben corrent que correspon a la veritat.

Aquests canvis i la seva velocitat es comproven millor quan s'observa els ritmes diversos de transformacions d'altres pobles. Europa té pressa i els altres sembla que durant llargs lapses no la tinguin. I ben sovint entren en nous ritmes més ràpids quan els pobles europeus els envaeixen i no només

amb les seves armes, sinó amb la seva concepció del món i les seves organitzacions i estris transformadors. La tortuga d'abans d'ahir es convertí en un cavall al trot; el cavall anà després al galop i ara la comparació s'ha de fer amb algun vehicle mecànic contra el qual no pot competir en rapidesa fulgurant cap animal.

Es pot dir tot això d'una altra manera. Els pobles europeus han tingut una característica humana més acusada que altres: la de concebre el món d'una altra manera, concretament com algunes realitats que es poden canviar, i que cal fer-ho. D'això se'n podria dir també la tendència a la utopia, a la realització d'una cosa que encara no existeix i que es considera, amb raó o no, que això depèn ja dels criteris de judici, millor. L'afany dels filòsofs grecs per comprendre podia haver restat ací: comprendre; però també hi havia en aquest afany un element de neguit de transformació: això explica l'impuls cap a la ciència, que està essencialment relacionada amb una pràctica, i cap a l'ensenyament, que transmet coneixements i saber a uns altres perquè continuïn la cursa. A aquestes aportacions dels nostres avantpassats grecs hi podem afegir la traça dèria romanes per l'organització i, consegüentment, pel govern i l'administració.

Els canvis no són doncs alguna cosa només concebuda mentalment, sinó allò que cal realitzar pràcticament i que és possible fer . El primer cristianisme també fa aportacions notables al canvi, la transformació, el dinamisme, l'intent de realització de la utopia. Els jueus vivien projectats en l'esperança del futur: la vinguda del Messias. El cristianisme creu que el Messias ja ha vingut, però també que aquest Messias ha portat un missatge de transformació profunda que cal anar difonent arreu amb els enviats. I tot això ho hem de situar en un marc geogràfic adequat als canvis, com no ho són els climes d'aspror extremada, perquè és ben difícil aconseguir transformacions als deserts o a les neus eternes. El dinamisme es comprova en tots o gairebé tots els àmbits. Avui dia, i per raons ben comprensibles, el pensament de Marx i d'Engels no ocupa el seu millor lloc de prestigi, però no per

això deixa de ser suggerent la successió històrica dels modes de producció segons el marxisme: el mode patriarcal de producció, l'economia fundada sobre l'esclavatge, l'economia feudal i la capitalista, puix que de les properes etapes pronosticades la socialista ha acabat de moment en fracàs i, per tant, la comunista no ha pogut començar. Però tampoc no es pot menysprear l'atractiu de les anteriors anàlisis, i en qualsevol cas ens recorden que en aquesta matèria fonamental també hi ha hagut uns canvis des de la primitiva recol·lecció d'aliments per satisfer una necessitat absolutament bàsica: viure o si més no sobreviure.

De la recol·lecció d'aliments dels nostres avantpassats llunyaníssims a qualsevol indústria de tecnologia sofisticada, a una multinacional enorme de serveis, a un monstre financer o a un sistema col·lectiu de seguretat social hi va un camí llarguíssim de transformacions continuades i cada vegada més ràpidament. Tornem a recordar ací que a altres geografies aquests ritmes han estat molt més pausats i que, quan s'han accelerat, ha estat ben sovint des del segle dinou, quan els europeus van incloure en les seves utopies realitzades la d'ocupar altres terres i posar-les al seu servei. Això ens recorda també que a totes aquelles etapes descrites per Marx, o a qualsevol de les descrites per qualsevol altre pensador de talent, hi va haver, a més de d'element comú del canvi de la velocitat progressiva en les transformacions, l'element de l'explotació. En aquella anàlisi, els esclaus explotats pels amos, els serfs pels senyors feudals, el proletariat pels propietaris dels mitjans de producció, i hi podríem afegir els petits ciutadans pels dirigents del partit únic, És clar que aquestes víctimes innombrables han estat també motor de canvi: què més natural que l'afany de l'esclau per obtenir el seu alliberament i si més no algunes petites millores, i d'una manera o altra d'esclaus n'hi ha hagut a totes les èpoques.

Tampoc no són exclusiva de les terres europees totes aquestes opressions i explotacions, encara que a cada lloc tinguin les seves peculiaritats. Val la pena al·ludir-les, perquè aquests Himalayes de dolor, injustícia, ràbia,

humiliació, són realitats indefugibles a la història europea, de l'Atlàntic als Urals i des de Dracó a Stalin. Però totes aquestes realitats ombrívoles estan inscrites en aquells processos de canvi. En aquestes àrees de problemes el humans haurien, en teoria, pogut limitar-se a una economia de subsistència o poca cosa més. I amb mètodes diferents a cada etapa històrica, i al preu que sigui, de l'economia de subsistència es va anar canviant fins a la del malbaratament, passant per innumbrables nous enginyers agrícoles i organitzacions del treball noves, per l'inici i multiplicació de xarxes comercials, des de les petites i arriscades expedicions marítimes a la Mediterrània oriental fins als enormes petroliers fent cua al canal de Suez, passant per l'aparició dels banquers a l'Edat Mitjana, des dels bous als tractors, des de les falçs a les segadores pintades amb colors vius, des de la higiene sumària en un racó del pati a les cambres de bany del darrer anunci publicitari, des dels mercats amb famílies de venedors analfabets competint entre elles a les borses competint internacionalment... Hem evocat el pas de la simplicitat, i duresa, de la recol·lecció d'aliments primitiva, a la complexitat d'alguna entitat financera multinacional. En gairebé qualsevol ordre de l'economia i del treball podríem compara canvis semblants, moguts per motors ben diversos, des de l'especulació del filòsof a la tossuderia d'un sindicalista o a la voluntat d'incrementar l'expansió d'una gran empresa. En tot cas, una de les imatges que podem tenir de les terres europees i de la gent que les ha poblat i les pobla és la d'una mena de moviment continu, que potser recorda el primer film del cinema involuntàriament còmic en bona part precisament per aquests moviments espasmòdics.

Això és Europa. Però no només això, no cal ni dir-ho. No es tracta només d'un espectacle en el qual podem trobar alguna cosa còmica. Hi ha molta energia, molts somnis, molta tenacitat, molta intel·ligència, molta força en aquest moviment de transformació continuada i accelerada progressivament. Ja hem dit que el judici sobre si sempre allò aconseguit han estat realment millores pot ser divers, però sempre caldrà admetre que l'impuls subjectiu ha estat

de millora, i prodigiosa la capacitat per veure, organitzar, decidir, canviar, realitzar que ha significat aquesta immensa i ininterrompuda progressió europea cap a canvis de gairebé tot ordre. La cultura europea és una cultura que valora molt les transformacions, el dinamisme, la confiança que la millora és possible a través del canvi. La cultura europea és, doncs, fàcilment orgullosa i crítica; i ho pot ser alternativament, simultàniament o en dos corrents enfrontats.

Els pobles europeus han tingut moltíssims èxits en el seu neguit de canvi i de millora; és natural que sigui orgullosa i autosatisfeta. Però difícilment hi ha canvi si no existeix descontentament, inconformisme i per tant crítica. Una definició ben modesta, però no pas forassenyada, d'Europa seria la d'alguna cosa que es mou i canvia i, donats els resultats de molts dels canvis, tampoc no és estrany que la seva cultura tingui alhora elements d'orgull i de crítica. Potser de l'orgull i l'autosatisfacció en podem dir benèvolament confiança en ella mateixa. I potser podem pensar que la crítica també té elements de confiança en el seu propi poder.

Bé és cert que aquesta tendència i aptitud per als canvis, per al dinamisme, no garanteixen sempre l'encert. Ja ho hem dit i els exemples poden ser nombrosos: Hitler i els seus tenien en grau notabilíssim aquesta aptitud per a la transformació i el dinamisme, i l'habilitat d'organitzar-los, i un gran impuls cap a allò que bé era per a ells una utopia subjugadora. Europa hi hauria guanyat molt si en aquest cas la seva cultura no hagués valorat la transformació ràpida i s'hauria estalviat una immensa catàstrofe. Una catàstrofe prou menys odiosa i sagnant, però catàstrofe al cap i a la fi, també la pot provocar l'acceleració d'un vehicle que porta precisament accelerador: l'automòbil. La progressió de la seva fabricació a Europa i a altres països, com els Estats Units i el Japó, pot ser blasmada per molts motius: incrementa una contanimació d'efectes nefastos, malbarata energia, ocasiona embussos grotescos del tràfic i fa triomfar la irracionalitat en el transport... No

es tracta pas de cap secret, ben al contrari, però hi ha interessos econòmics i laborals que juguen a favor d'aquesta sobreproducció absurda. Un parell d'exemples ben diferents basten per recordar que la cultura de canvi no sempre és positiva, i encara ho poden pensar més a altres continents, que podrien considerar que hauria estat preferible que no hi haguessin arribat europeus disposats al canvi i al domini.

Però si no sempre és positiva, sí que la cultura del canvi és gairebé sempre acceptada avui com un valor. I sens dubte ho és o ens ho sembla als europeus! Gairebé sense distincions, i en això sí que trobarem una altra característica comuna. Tots els pobles d'aquestes terres han participat d'aquesta tendència i aptitud per al canvi. Certament que amb diferències al llarg del temps, i si a l'època del domini de Grècia i de Roma la Mediterrània estarà a l'avantguarda de les transformacions, tots els països del sud europeu restaran a la cua d'aquesta cursa a cavall dels segles XIX i XX i seran els veïns del Nord els qui tindran aquells primers llocs. Però tots els pobles participaran, durant una llarga història, de les característiques esmentades, i ho faran gairebé totes les diferents tendències de pensament, i cap filòsof, economista, governant d'anomenada apostarà a favor d'una actitud estàtica col·lectiva que resultaria ben discordant amb la tradició.

No cal dir que això no elimina les diferències socials i personals entre actituds de progrés i conservadores, però també els conservadors de tota mena i de tota època viuen molt sovint dins aquesta visió del món com d'alguna cosa susceptible de transformació. Després que els revolucionaris de la Convenció van tallar el cap als reis de França i les transformacions revolucionàries s'estengueren com una taca d'oli per Europa, les monarquies estaven condemnades com un mètode de govern evidentment anacrònic, però al final del segle XX un bon grapat de països europeus conserven monarquies en bona salut i fins i tot en algun estat fou restaurada: una organització hereva directa de l'absolutisme s'ha adaptat al marc europeu del canvi i continua sense que hi hagi una explosió d'estupor general que posi les coses al seu lloc lògic. Ningú

no reconeixeria en el conjunt de la cort vaticana la continuació del grupet d'homes i dones que seguien Jesús entre la pols dels camins de Galilea, però els membres de la cort i la majoria dels fidels d'allò que representen continuaran exhibint com a divisa la imatge ajusticiada d'un llunyà revolucionari religiós i moral. La majoria dels editors i dels dissenyadors de coberts i de fòtils electrodomèstics buscaran descobrir i presentar "novetats", perquè a la societat europea el canvi és un valor en ell mateix. Cap publicitari, de qualsevol article, inclosos els candidats a les eleccions polítiques, no utilitzarà com a esquer adjectius del tipus de "vell", "acostumat", "habitual", sinó del tipus de "nou", "jove"... Com a màxim, un polític podrà parlar de "renovació" o tractar de lligar alguna "tradicció" amb una "novetat" vigorosa. I és que al moll dels casos culturals europeus hi ha l'acceptació i fins i tot l'admiració pel canvi, la creença que demà pot ser millor i que més endavant es trobarà millores. Els poders públics col·laboren amb aquesta mentalitat encara que només siguin continuant promovent amb entusiasme els jocs d'atzar. És natural que la gent que, per necessitat, educació o temperament, siguin partidaris de transformacions social tractin de promoure-les i les defensin. Però una cosa al cap i a la fi semblant fan molts conservadors. La famosa sentència del protagonista del "Gatopardo": "cal que tot canviï perquè tot segueixi igual" és una sentència ben europea.

Aquesta tendència i aquesta aptitud per a les transformacions es manifesta gairebé a tots els camps. Hem recordat quatre fets de l'organització socioeconòmica. Semblantment és possible pel que fa als pobles i a les maneres de governar. De les comunitats primitives a la Comunitat Europea hi va un camí astorador de canvis i complexitats progressives. Seguir passos successius d'aquest trajecte seria una tasca interessantíssima, però pràcticament inacabable. Es tracta d'un desplegament enlluernador. I així com en els camps de la filosofia, de la ciència i de l'art la gran influència que travessa els segles és grega, a l'hora de l'organització política i les institucions som hereus innegables de Roma. El geni romà podia donar un impuls perdurable amb

la seva "Res Publica", amb la creació del dret que regula les relacions socials, amb els precedents de les eleccions, l'administració i l'exèrcit permanents i els impostos per mantenir tot això. És evident que són institucions que ens sonen molt, i fins i tot que sovint resulten actualíssimes per a la crítica ciutadana als governadors, als prefectes o al fisc, els noms dels quals vénen com tants d'altres directament de Roma, així com les autopistes, amb els seus avantatges i les seves misèries, vénen de les vies romanes. També és cert que, en aquest camí llarguíssim, les institucions de govern i d'administració han experimentat canvis gairebé continus: el senador que agafa el pont aeri Barcelona-Madrid ve del que anava a peu al senat romà, però hi ha tota una sèrie de giragonses i passos en el camí de l'un a l'altre.

També el concepte de poble, així com els marcs jurídic-polítics en els quals s'han encarnat l'abast i el concepte de poble, ha experimentat canvis nombrosos, en un camí que també té mil giragonses que les respectives històries nacionals acostumen a simplificar atrevidament. El general De Gaulle deia que França, per convertir-se en França, va necessitar quaranta reis i mil anys d'enfrontaments sagnants, i qualsevol dels governants dels estats nacionals o plurinacionals europeus que han reeixit a consolidar-se al llarg dels segles podria dir alguna cosa semblant. Bé és veritat que en els canvis de les institucions i de les formes de govern hi ha moments culminants en els quals una sèrie de petites modificacions semblen bascular cap a una gran transformació. Així fou, a Europa, l'etapa dels segles XIV i XV que va veure el naixement dels estats moderns amb les lluites entre reis i senyors feudals, a la primera meitat del segle XIX, amb les reivindicacions nacionals impulsades pel romanticisme i per idees de llibertat de la Revolució Francesa, que naturalment havien de passar de la reivindicació individual a la de les col·lectivitats. Però aquests canvis no es van esgotar pas a Europa al segle passat: ho mostren ara mateix els casos de les reivindicacions d'Eslovènia i Croàcia, per una banda, i la intervenció en aquests casos de comunitats supranacionals com la CE.

Canvis, doncs, també en aquestes col·lectivitats. Continua el dinamisme europeu, la vocació transformadora, la creença que és possible la renovació

i la realització d'utopies de tota mena i volum. Aquesta és una característica cultural europea indiscutible. I, si no hi ha canvis encara més profunds que els recents a l'Europa de l'immediat futur, podem pensar que aquest procés d'unificació i de transformació actual seguirà, perquè no fer-ho seria traïr una constant cultural que ha estat essencial per a Europa. I el procés ~~continuarà~~ seguirà segurament en força aspectes no pas com el preveuen ara els seus actors, sinó de maneres si més no parcialment noves. Una mentalitat dinàmica més que secular sembla que buscarà el camí de nous canvis, no de l'acceptació d'una meta definitiva.

EL DÉU D'EUROPA

No és possible parlar d'Europa sense parlar del Déu d'Europa. El Déu d'Europa ha estat el Déu de Jesús de Natzaret, i és incontrovertible que cap personatge ha influït tant en la història d'aquestes terres com aquell fuster de Natzaret, és a dir, un asiàtic segons la divisió tradicional dels continents. Per a més singularitat, l'asiàtic va ser executat a la creu per uns europeus tan il·lustres com els romans, que aleshores estaven a l'anomenada Terra Promesa, d'acord amb aquella tradició invasora i conqueridora que ja hem comentat.

Jesús va ser un innovador religiós radical que, no obstant, no trencava amb tota la tradició del seu poble. Sí que trancava amb les religions consolidades a l'Imperi romà. Els romans, gent pràctica com era, havien fet poc més que traduir la religió dels grecs. Aquesta, més que una religió segons allò que ens hem acostumat a pensar, era una creació que pertanyia més aviat al món de la literatura de fantasia, i ben divertida per cert. La reflexió i els interrogants religiosos, és a dir, amb respostes més o menys diverses a preguntes perennes adreçades a l'àmbit del misteri, existia ja i el entesos diuen que des del paleolític. Naturalment que la majoria dels filòsofs grecs s'havien plantejat aquestes qüestions,

encara que habitualment de manera prou més seriosa que amb les històries de les infidelitats de Zeus a la seva esposa Hero i les enrabiades comprensibles d'aquesta. Amb el cristianisme que quatre jueus porten a Grècia i Roma es passa no només del politeisme al monoteisme, que serà ja la religió europea, sinó de la literatura divertida a la religió.

Es podria fantasejar sobre què hauria passat si els primers deixebles de Jesús, en lloc d'adreçar-se principalment vers el centre econòmic, polític i en definitiva cultural de la Mediterrània, ho haguessin fet vers les profunditats d'Àsia o el cor d'Àfrica. No va passar així i la nova religió va arrelar a l'Imperi romà, on fou perseguida de manera sagnant fins que el poder civil i el poder religiós signaren pactes d'amistat amb Constantí. Ja hem

dit que el poble jueu era una comunitat orientada cap al futur, i durament provada en aquesta dèria seva. La suma d'unes cultures orientades cap al futur i, per tant, cap al canvi i el dinamisme -la grega, la romana, la jueva i la cristiana- van donar com a resultat l'acceleració i els progressos ambivalents que caracteritzen la història d'Europa. No vol dir això que en llançament del coet Europa no hi hagi hagut altres explosius impulsors successius, però en tot cas no es poden ignorar de cap manera els esmentats.

Avui dia, la influència del cristianisme ha experimentat, potser especialment a l'Europa occidental, això que els francesos en diuen una pèrdua de velocitat. És innegable i es tracta del procés de secularització que fa temps que dura. Però té prou influència encara perquè la moda freqüent avui dia d'ignorar el cristianisme quan es parla d'història i de cultura a Europa sigui intel·lectualment indefensable. Molt més encara si es pretén ignorar aquesta influència a uns bons divuit segles europeus. Tot allò que hem dit que caracteritza una cultura -creences, coneixements, valors, normes, costums, llenguatges, símbols...- és, a Europa ple d'influències cristianes, i moltes d'aquestes influències, per bé que prou menys vives, existeixen encara. La història de tots els segles europeus des del primer després de C. la política, les concepcions de la veritat i els preceptes de conducta, les divisions nacionals, l'art, les tradicions, els costums, la toponímia... no poden ser entesos sense la referència al cristianisme. Fins i tot les lluites, i no només les lluites entre cristians, sinó les reaccions i lluites contra la concepció cristiana del món i el poder de les esglésies, ajuden a explicar Europa.

El caràcter d'aquestes pàgines fari inadequada ací, em sembla, la qüestió de l'existència real de Déu. És possible un acord a pensar que, real o no aquesta existència, la influència ha estat evidentíssimament real. Com també sembla evident que parlar de cristianisme en singular és atrevit i que més escauria en diversos sentits parlar de cristianismes a Europa, i no només referint-se a les dues grans separacions, la del cisma d'Orient i la de la

Reforma. Dins mateix de les esglésies cristianes, la interpretació del Déu de Jesús ha estat ben variada i a vegades fins i tot oposada en força aspectes. Es podria parlar de la fe en un Déu i en el seu enviat. Jesús, que és qui substancialment informa sobre Déu en quatre llibrets coneguts com els evangelis, fets per deixebles de Jesús i per deixebles de deixebles, textos que plegats sumen poc més de dues-centes pàgines de lletra petita. Que tan poques pàgines sobre el missatge d'un asiàtic ajusticiat als trenta-i-pocs anys pels europeus s'hagin convertit en la influència més gran en aquest continent és un fenomen com a mínim astorador. i seria gairebé semblantment astorador que aquests missatges no haguessin estat interpretats de maneres força diverses, i fins i tot oposades, per persones i grups que, això sí, coincidiren a qualificar-se com els únics autèntics intèrprets del missatge.

Entre tantes diferències interpretatives és atractiu i fins i tot necessari tractar de resumir quina ha estat l'aportació essencial de missatge dels evangelis per a la història europea. De les moltes possibles escullo unes paraules de Jean-Baptiste Duroselle: "Es a través del cristianisme com el possible escollit aporta un dels pilars bàsics de la nostra forma de ser europea: el fet que davant Déu tots els homes són iguals". És ben probable que es pugui mantenir que realment aquesta ha estat la gran aportació del cristianisme a la cultura europea, encara que evidentment està lluny de ser l'única. En podem enumerar algunes més. Des que el cristianisme arribà a un pacte amb el poder civil, i per aquest motiu l'església esdevingué poder civil ella mateixa, va pretendre sovint ser el centre de la vida i de la societat, i ho aconseguí força durant segles. El costum d'edificar un temple al lloc principal d'un indret poblat és la imatge simbòlica de la pretensió: Déu és el centre de tot. Aquesta pretensió passa a traduir-se sovint, a la pràctica en aquesta: l'Església, representant de Déu, és el centre de tot, i finalment en aquesta: l'Església és el centre de tot -i sovint caldria la perspicàcia de Sherlock Holmes per trobar-hi els rastres d'aquell Jesús de Natzaret-. L'Església d'Occident, i en alguns aspectes potser amb menys èxit l'Església

d'Orient, tracten de ser el centre de la vida a aquestes terres i per començar a aconseguir-ho caldrà fer arribar tots aquests missatges barrejats -diverses interpretacions del Déu de Jesús, del mateix Jesús, de la societat fundada per ell- arreu d'aquests països. L'èxit d'haver-ho aconseguit és una realitat també sorprenent i enforteix en la cultura europea la creença que es poden realitzar les empreses més agosarades, com realment ho era que els seguidors d'aquells quatre jueus exiliats a Roma aconseguissin portar les seves idees i la seva organització pràcticament arreu d'Europa. Si abans hem parlar d'invasió com una característica dels pobles d'aquestes terres, la del cristianisme fou una formidable invasió -a vegades pacífica, a vegades menys pacífica, a vegades gens- que ajudà a formar la cultura europea.

El cristianisme fou durant segles, si més no fins al Renaixement, i encara la influència es prolongarà notablement fins al segle XVIII, el marc cultural europeu. En una realitat travessada de conflictes -de manifestacions de diferències- econòmics, socials, polítics, el cristianisme era un factor d'unitat i així sant Benet ha pogut ser anomenat el pare d'Europa. Factor d'unitat en l'empresa d'evangelització, factor d'unitat en el llatí com a llengua culta, factor d'unitat en l'extensió i la influència a les organitzacions civils de l'omnipresent organització eclesiàstica, en bona part derivada de la romana, factor d'unitat en un cert endolciment de costums, com els intents de limitar els estralls de les guerres... En certa manera importava poc que reis que es proclamaven amb la mateixa passió cristians es matessin als camps de batalla per obtenir avantatges territorials o comercials: hi havia a sota una estranya comunitat que els relacionava, com una sopa amb una sèrie d'elements variats i heterogenis. La sopa cristiana omple la història d'aquestes terres durant segles, i el poder eclesiàstic tractarà sovint d'influir sobre els poders civils i si més no, d'arbitrar entre ells. Què hauria dit el fuster de Natzaret sobre una cosa com el Sacre Imperi Romà Germànic i la coronació de l'emperador pel papa és una pregunta que no podem respondre, però en qualsevol cas sembla demostrar la distància fabulosa que

pot separar un missatge de salvació -dit amb termes tradicionals- o d'alliberament -dit amb termes actuals- de la traducció d'aquest missatge en unes circumstàncies determinades. Pel que fa als coneixements i les creences, l'Església col.laborà a conservar una sèrie de coneixements del passat i efectuà una cosa després tan criticada com la inculturació: el missatge de Jesús i les conseqüències que se'n deduïen o que semblava que se'n deduïen s'encarnaren en la cultura grega i romana, i especialment en la filosofia aristotèlica, en una operació comprensible i arriscada que, segles més tard, quan alguns teòlegs ingenus van intentar repertir-ho amb la de Marx, es van trobar perseguits per la institució eclesiàstica.

Els teòlegs, que van omplir la reflexió intel.lectual durant segles, eren en general persones semblants als filòsofs en el seu afany de comprensió, i per tant plenament inscrits en una tradició europea. Bé és veritat que tractar de comprendre l'Absolut i després explicar-lo pot ser una tasca comprensiblement engrescadora però també molt arriscada, perquè pot acabar-se dient que l'Absolut ha estat tan comprès que deixa de ser Absolut, que és la temptació perenne dels teòlegs. Un altre resultat pitjor pot tenir en alguns casos: la condemna de tothom que no accepti l'explicació oficial. En aquesta temptació va caure sovint l'Església a Europa, i bona prova en fou el Tribunal de la Inquisició que tingué el seu apogeu del segle XII al XIV. És evident que en un terreny cultural fonamental, com els dels valors i les normes, la influència de tota aquesta diversitat de cristianismes tingué molt pes. Pes, naturalment, també ben variat, puix que podia incloure les invocacions radicals i alhora dolces a l'amor universal de Francesc d'Assís i la duresa dels inquisidors o el progressiu lloc prioritari que en la moral ocuparien durant segles les qüestions sexuals, prioritat lògicament afavorida per la instauració del celibat eclesiàstic obligatori.

La diversitat de les interpretacions cristianes no s'aturarà i, per una banda, podrà produir els inicis del dret internacional i, per l'altra, beneir moltíssimes conquestes amb les corresponents i inevitables matances, com la sèrie de croades.

El pes pràctic i sovint opressor de l'Església i aquestes divergències sorprenents de gent seva destacada havien de col·laborar als primers grans intents d'examinar críticament el pes del cristianisme històric. És el que succeí amb el Renaixement i la Reforma. S'inicià un desplaçament de l'objecte de la reflexió i de la manera de reflexionar. Déu havia estat el centre de la reflexió i ara l'home aspirava a ocupar aquest lloc. Per altra banda s'obria camí el "lliure examen", la llibertat d'examinar no només tota la temàtica religiosa, començant per la Bíblia, com reclama Luter i els altres reformadors, sinó una pila de qüestions que abans d'aquests reformadors i dels innovadors més famosos, com Erasme i Maquiavel, havia de moure's dins uns límits estrets.

La llibertat i la manca de credibilitat de moltes conductes eclesiàstiques, escandalosament incoherents amb aquell missatge de Jesús, afavoriren també la divisió del cristianisme i la lluita entre diversos poders civils, adeptes al "cuius regio, eius religio". Europa es va omplir de guerres religioses i finalment es consolidà una divisió religiosa Nord-Sud; el Nord, de llengües germàniques, protestants, el Sud, de llengües llatines, catòlics. Mentre als països on s'havia consolidat l'altra àrea cristiana, la de l'Església ortodoxa, i en els països del Sud-Est la invasió otomana provocaria també lluites religioses i algunes excepcions musulmanes en el cristianisme dominant.

L'església catòlica, que ha sofert una escomesa de grans conseqüències, reacciona no només amb la Contrareforma, sinó amb l'altra gran novetat del temps: l'expansió exterior, especialment dels regnes catòlics d'Espanya i Portugal. Allò que ha perdut a Europa ho guanya a les Amèriques i, en mesures incomparablement inferiors, a Àfrica i Àsia, perquè l'evangelització sense la conquesta armada es demostra ací de resultats molt menys espectaculars. La influència europeu-cristiana passarà a ocupar un lloc de primer ordre en les Amèriques llatines, com dos segles més tard ho farà, en la seva versió majoritàriament protestant, en les Amèriques del Nord. Però si a l'anomenat

Nou Món creixien tant les influències cristianes i marcaren bona part de les noves cultures d'aquelles terres, a la vella Europa el retrocés iniciat als segles XIV i XV continuaria. El valor llibertat seguiria agafant pes en la reflexió intel·lectual al llarg de tot el segle XVIII i finalment passaria a tenir-lo en l'ordre de la organització i el govern. La Revolució Francesa i totes les seves conseqüències al segle XIX discutirien l'antic dogma que el poder ve de Déu i hi posarien al seu lloc el poble. El lliure examen no seria ja només defensat per interpretar la Bíblia, sinó per interpretar els afers de l'economia i de la política i, en definitiva, de l'organització del poder. Segons les famoses teories de Max Weber, el protestantisme hauria col·laborat molt en el naixement i l'expansió del capitalisme, i potser per això als països del Nord els enfrontaments entre els poders civils i els poders eclesiàstics serien menors que als països catòlics. La reflexió sobre l'home havia substituït sovint la reflexió sobre Déu, i en tot cas la jerarquia -quin nom per designar els successors d'un modest fuster- catòlica passa gairebé segle i mig sense acceptar els principis bàsics i elementals de la Revolució Francesa, o fent-ho d'aquella original manera que consistia a imposar els principis confessionals on podien invocar la llibertat on no hi havia més remei. Amb retard pel que fa als precursors -Ozanam, Lamennais... -l'Església catòlica trobà una solució en la promoció de la unitat política dels seus fidels per recuperar el terreny perdut i enfrontar-se als seus adversaris polítics.

La reconciliació del catolicisme amb els principis de la Revolució Francesa no es complí realment fins l'aparició al Vaticà d'un pagès de Bergamo, escollit papa amb el nom de Joan XXIII, que aprofità tot el poderós corrent de renovació catòlica que venia reivindicant la reconciliació amb els valors de la modernitat i que culminà en actuacions i documents del Concili Vaticà II. És lògic que amb tants retards el cristianisme, especialment el catòlic, hagués anat perdent influència pel camí, sobretot entre els sectors intel·lectuals i les masses obreres creades pel capitalisme i atretes sovint

per les reivindicacions socialistes i comunistes, que, segons Toynbee, eren al cap i a la fi idees cristianes que s'havien tornat boges. La renovació catòlica culminada per Joan XXIII i continuada amb més dubtes intel·lectuals per Pau VI serà sovint un replantejament profund de força valors culturals acceptats per l'Església durant segles. Però ja no es podia tractar d'imposar una visió cultural, sinó d'aportar una sèrie d'elements que s'estimaven positius a una cultura secularitzada en la qual es reconeixien molts valors i amb la qual es tractava d'establir un diàleg sincer i obert. Un altre diàleg s'havia iniciat poc a poc i penosament uns decennis abans: l'ecumenisme, l'apropament entre les diverses esglésies cristianes dividides.

No és fàcil de fer un balanç d'unes influències tan llargues i variades com les del cristianisme a la cultura europea. Ho dificulta encara més el fet, ja assenyalat, que les interpretacions del missatge de Jesús, i al cap i a la fi de qui era i com era el Déu de Jesús, i de quines conseqüències tenia sobre la vida humana, han estat tan diferents fins a ser a vegades frontalment oposades entre la gent que s'ha reclamat de fidelitat al cristianisme. És per altra part evident que aquesta diversitat pot ser jutjada de manera ben diferent: allò que a alguns pot semblar nobilíssim, d'altres ho jutjaran equivocadament i fins i tot abominable. Però sigui com sigui una història tan diversa, rica i contrastada com la del cristianisme o els cristianismes a Europa figura en un lloc ben destacat entre els elements que han forjat aquesta cultura o aquestes cultures. No entendríem pas Europa sense aquestes aportacions, més poderoses en uns temps determinats, més apagades en d'altres.

El cristianisme ha estat determinant perquè en bona part de la seva història la cultura europea hagi acceptat que s'havia de situar en un marc presidit per la creença en un Déu concret, el Déu de Jesús de Natzaret, que influïa en les veritats -anomenades dogmes per aquesta religió- i en la manera de comportar-se o els preceptes de la moral. Tot això va donar lloc a un món multiforme ; sovint heterogeni, però en tot cas diferent al que hauria estat sense la creença en aquest Déu. També cal considerar determinant en aquesta

història cultural la reivindicació de la dignitat humana, basada en un fonament tan sòlid per als creients com el fet que tots els éssers humans fossin fills de Déu i germans. Fins i tot s'ha afirmat que fou un pare de l'Església, sant Jeroni, qui al segle IV utilitzà l'expressió aleshores inèdita de "drets comuns de la humanitat". El manament més característic de Jesús de Natzaret fou que els éssers humans s'estimessin els uns als altres, inclosos els enemics. Que aquest manament no hagi estat pas de compliment universal és lògic, però també és cert que aquesta norma és la teòricament central del cristianisme. Al monoteisme, a la igualtat humana en drets i dignitat, a l'ètica d'un amor extraordinàriament exigent cal afegir, com a influència cultural cristiana, aquell impuls cap al canvi que se suma a altres, enfortint l'actitud europea de proposar-se nous objectius i trobar mitjans per aconseguir-los. Finalment, les aportacions a la unitat són innegables, encara que cal comptar amb el fet que el cristianisme ha estat també un factor de divisió i lluita.

A l'hora del procés d'unificació europea es pot recordar que els impulsors d'aquesta després de la segona Guerra Mundial han estat sovint cristians: Robert Schumann, Alcide de Gasperi i Konrad Adenauer. Segurament seria molt arriscat buscar una relació directa entre aquest fet i el Déu d'Europa, però seria semblantment arriscat assegurar que no en té cap. Segur que quan els jueus Pere i Pau van anar a Roma no imaginaven que vint segles després es signarien allí uns Tractats famosos i que força dels seus impulsors més coneguts serien adeptes del mateix Déu que ells. Però val la pena d'assenyalar això que objectivament en podem dir una coincidència.

DE LA FILOSOFIA ALS DRETS HUMANS

Cal que tornem als grecs: "L'home és la mesura de totes les coses": "Sóc home; res humà no m'és aliè". Cal que tornem als romans: l'home és subjecte de drets. Cal que tornem al missatge de Jesús: "No està fet l'home per al dissabte sinó el dissabte per a l'home". L'"isme" d'aquesta cultura que anomenem europea és l'humanisme. Pot ser un humanisme que fa referència al Déu d'Europa, pot ser un humanisme que només fa referència a la natura. Quan, per continuar anant endavant i superar allò que els sembla estancament, hi ha individus i corrents que volen tornar enrera, als clàssics, en realitat sovint volen recuperar el valor donat a l'ésser humà. Així ho fa el Renaixement. Bona part de les revoltes intel·lectuals són per treure l'ésser humà d'una presó a la qual el tancava l'obscurantisme. Així ho fa la Il·lustració. Bona part de les revoltes polítiques són per afirmar la llibertat de tots els homes: Així ho fa la Revolució Francesa. Bona part de les revolucions socials són per tractar de treure de l'explotació uns amplis sectors humans. Així ho volen el socialisme utòpic, el comunisme, l'anarquisme, el socialisme democràtic, els sindicalismes. Bona part de les revoltes religioses són per treure l'home de la dominació d'unes autoritats religioses que s'interposen entre ell i Déu. Així ho fa la Reforma. Bona part dels canvis econòmics, socials, polítics, intel·lectuals que tracten de ser un progrés es podrien reconèixer com a humanistes. Humanista és un qualificatiu que potser no rebutjaria cap dirigent polític de qualsevol país de l'Europa actual; a alguns o força d'ells els semblaria necessitat de més explicacions o curt com a definició. Però ben segur que no el rebutjarien. Gairebé com no rebutjarien que els diguessin que són europeus. I probablement això que és vàlid per als dirigents polítics ho seria també per a gent ben diversa: financers i filòsofs, economistes i pintors, creients i agnòstics, italians i danesos. Gairebé és com al segle XIV ningú no hauria dit, o gosat dir, que no era cristià. L'expressió alhora plàstica i vaga d'humanisme sembla que convingui a tothom, una mena de comú denominador ideològic o ètic.

S'atribueix a Leonardo Bruni la utilització a començaments del XV del mot llatí "humanitas", i en tot cas el mot conegué una fortuna impressionant. Tradueix la paraula grega "filantropia" o sigui "amor a la condició humana".

Aquest amor no és alguna cosa que causi estranyesa, perquè al cap i a la fi és un moviment natural l'afecte a allò igual o semblant, i un ésser humà ha de trobar motius de tota mena per jutjar que és digne d'amor, amable. Però sobre aquesta reacció natural es pot bastir tota una construcció complexa i acabar essent la clau de volta d'una visió del món. De la filantropia grega ve l'humanisme modern i la cultura contemporània dels drets humans. En aquest moviment europeu hi intervenen naturalment molts factors. També ací el cristianisme hi juga un paper destacat i contrastat. El cristianisme diu que cal estimar l'ésser humà, inclosos els enemics, i en fa peça mestra de la seva doctrina. El cristianisme dóna la seva fonamentació de la filantropia: l'ésser humà ha estat creat per Déu, que l'estima i que per salvar-lo ha enviat Jesús, i aquest mateix amor als altres es constitueix en la principal regla de conducta: "qui estima Déu, estimi també el germà".

Es evident que aquesta fonamentació de l'amor als altres, de l'humanisme i dels drets humans, és molt sòlida per al creient, però també ho és que resta una fantasia en el millor dels casos simpàtica pel qui no creu en l'existència de Déu i, per tant, ha de buscar una altra fonamentació de la filantropia, de la humanitat i de la cultura dels drets humans. És el que han tractat de fer corrents diversos, que sovint han situat aquesta fonamentació al nivell de les creences, és a dir, d'allò no comprovable experimentalment o difícilment comprovable, amb l'element emotiu que acostuma acompanyar les creences. L'humanisme europeu és un llarg i enorme esforç per trobar fonamentació, o fonamentacions successives, a l'amor a la condició humana, de la qual deriva més o menys directament la democràcia i tot el món que l'acompanya, perquè si l'ésser humà fos menyspreable no hi hauria raó de lluitar per organitzar la vida col·lectiva de manera cada cop més justa i participativa. El respecte, i encara més l'apreci i l'amor per l'ésser humà són la base de la democràcia, de l'humanisme i dels drets humans, vet ací un lliçó de la història europea. I el menyspreu de l'ésser humà és en canvi la base de la tirania, del despotisme, de l'explotació. Marx escriu: "La idea única del despotisme és el menyspreu de l'home... El dèspota no veu mai els homes d'altra manera que despallats de la seva dignitat".

Hi ha una afirmació d'Alfred Rosenberg, el teòric nazi, que resulta exemplar d'aquesta actitud, i és quan afirmava que els jueus no eren homes, "sinó infrahomes i res més". Un cop rebaixats els jueus del nivell de la condició humana es podia actuar contra ells sense traves; la negació de la dignitat humana per a uns éssers determinats obre el camí als forns crematoris.

La fonamentació de l'apreci de l'ésser humà ha estat diversa. Abans del cristianisme podia tenir una referència a la divinitat o a les divinitats, amb el cristianisme n'adquirí una de molt concreta. El Renaixement i la Reforma reivindicaren l'autonomia de l'home, que si bé no significava pas una exclusió d'allò religiós, sí que era un pas cap a un inici de secularització d'aquella fonamentació de la dignitat humana. A la Declaració d'Independència de les colònies americanes, que té tanta influència europea, encara s'esmenta el Creador: "Tenim per evidents en elles mateixes aquestes veritats que tots els homes són creats iguals; que estan dotats pel seu Creador de certs drets inalienables, que entre aquests hi ha la vida, la llibertat i la recerca de la felicitat; que, per assegurar aquests drets, s'institueixen entre els homes els governs, els quals deriven els seus justos poders del consentiment dels governats...". La igualtat de tots els homes resulta evident i allò evident no cal provar-ho; és el Creador qui ha dotat els homes de certs drets; són els homes els qui institueixen els governs perquè assegurin aquests drets, i els governs deriven els seus justos poders del consentiment dels governats. Som lluny de "tot poder ve de Déu" tradicional en l'Església, però el Creador encara hi treu significativament el cap com a dotador dels drets. Això desapareix a la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de la Revolució Francesa, a no ser que es consideri que hi ha un rastre en l'adjectiu "sagrats". Els drets són naturals, inalienables i sagrats. Els drets de l'home i del ciutadà són reconeguts i declarats per l'Assemblea nacional, i no es tracta d'argumentar una altra fonamentació que aquesta natural reconeguda pels representants del poble, i d'assegurar-ne el respecte amb una sèrie de mesures concretes.

La fonamentació de la dignitat i els drets humans serà cada cop més secularitzada i consegüentment també ho serà la fonamentació de l'ètica. Des de la meitat del segle XVIII a la meitat del XX es registra, però, un fet que pot semblar paradoxal. La fonamentació o garantia de la dignitat humana perd categoria pel que fa al seu avalador: d'un Déu amb nom i cognoms passa a un Creador molt més llunyà i vague, després cal invocar la evidència, que és una prova subjectivament discutible, la raó a vegades trontolla i cal elevar-la a deesa, la llei natural que és d'interpretació variada; després, encara que s'invocuen raons científiques en el marxisme, creix l'element emotiu, una progressiva atenció a les ciències de resultats comprovables pot invocar, com a fonament de la dignitat i dels drets, el fet que l'home sigui el mamífer de cervell més voluminós i complex, però aquesta complexitat sembla que a la pràctica igual pot portar a accions nobilíssimes d'un ésser digne com a tortures i matances massives pròpies d'algué la dignitat del qual sembla absolutament discutible. Hi ha, evidentment, el fonament alhora emotiu i d'experiència. Quan Màxim Gorki escriu: "Un home! Vet ací una paraula que sona orgullosament", pot recordar fets nombrosos en els quals homes (i dones) han ofert proves comprovables de bondat, justícia, solidaritat, intel·ligència, coratge... però com a fonamentació de valor universal de la dignitat i drets humans resta un xic curta. I més encara quan, en un camí que té la seva lògica, després que Nietzsche proclamés la mort de Déu, es proclamava al segle XX la mort de l'home.

De tal manera que, com diu McIntyre, la moral de nostre temps no és més que un conjunt de fragments diversos de morals d'altres èpoques. Podem concretar: fragments de Grècia i de Roma, dels presocràtics i dels estoics, dels Evangelis i dels pares de l'Església, dels escolàstics i de la gent del Renaixement, de Hobbes i de Descartes i de Kant, de l'Enciclopèdia i la Revolució Francesa, de Saint-Simon, de totes les Internacionals creades i escindides, de Gandhi i de Luther King, de Bertrand Russell i de certs reportatges de televisió emesos entre una sèrie d'humor i els resultats esportius del

diumenge... També és cert, però, que existeix una paradoxa: l'avalador de la dignitat i drets de l'home perd categoria, però al conjunt de les terres europees experimenten una puja pràctica, sovint extraordinària, les tasques concretes per assegurar el reconeixement dels drets humans que s'han fet possiblement més discutibles a l'hora de trobar-los-hi base.

I avui dia tenim una altra paradoxa: fins i tot els líders polítics, i de diversa tendència, que més un cop són la manifestació superficial de la reflexió intel·lectual, demanen la recuperació o la creació d'uns criteris ètics sòlids, i alhora els mateixos líders fan una declaració de principis tan estimable com la continguda a la Carta de París que signaren el novembre de 1990 els components de la Conferència sobre la Seguretat i Cooperació a Europa. Quan aquests líders polítics han d'afirmar la seva doctrina comuna no dubten a recórrer a la cultura dels drets humans, però fins i tot a ells els ha arribat la inquietud per aquella fragmentació en la fonamentació, la qual cosa potser mostra que tot i estant d'acord una societat tolerant que cal acceptar motivacions diverses, a l'hora d'invocar els principis sobre els quals bastir una Europa que se suposa que es desitja millor, els líders no troben altra cosa més adequada que la tradició variada que comença en aquella "filantropia" invocada per primera vegada pel vell Esquil, avui dia poca cosa més que un nom prestigiós a la història de la literatura. I quan, després del capgirament espectacular a la Unió Soviètica l'agost de 1991, els dirigents volen donar una prova de la seva autenticitat democràtica que els acrediti també d'europeus, decideixen que el Congrés adopti precisament una "Declaració de drets i llibertats de l'home". Tal vegada es podria dir que no sabem ben bé quina és la fonamentació de la dignitat humana, i per tant dels drets humans, o que renunciem que aquella que cadascú té per la millor sigui acceptada per tothom, però que coincidim que no tenim una cultura millor. Tots podem mantenir la fonamentació que preferim, cristiana o atea, amb aspiracions sobretot científiques o amb impulsos principalment emotius, d'una o altra família filosòfica... Això no

s'acostuma a discutir, forma part de la "privacy" que la tolerància respecta i prohibeix investigar. Allò que importa és que el producte derivat d'aquella "filantropia" sigui respectat amb totes les seves conseqüències pràctiques.

Però una altra gran qüestió que planteja l'humanisme, després de la de la seva fonamentació, és la de l'extensió. "El gènere humà, per molt dividit que estigui en diferents pobles i reialmes, sempre té també alguna unitat, no només específica, sinó també -per dir-ho així- política i moral; a ella es refereix el precepte natural del mutu amor, que abasta tothom, fins i tot els estranys i de qualsevol poble". A aquestes paraules de Francisco Suárez poden ser, com tantes altres semblants, indicatives de la consciència que la filantropia no pot ser limitativa o restrictiva. Com que sovint ho és, la gran onada històrica a les terres europees a favor dels drets humans ha de ser considerada també com un intent d'abastar tothom. És evident que l'esclau no era considerat igual que l'amo i, per tant, difícilment es podria afirmar que tenia la mateixa dignitat. Roma bastí una construcció jurídica notable, però tots aquells no reconeguts com a ciutadans eren persones inferiors en els seus drets. Es tracta d'una llarga lluita perquè tothom sigui considerat, teòricament i pràctica, igual, perquè a poc a poc s'ampliïn els nuclis, primerament reduïts, dels dignes d'apreci.

En aquesta lluita hi ha una vessant que avui en diem de drets civils i polítics o de la primera generació, que va des de la democràcia a Atenes, només per a uns petits sectors que eren considerats poble, fins a les democràcies polítiques actuals més consolidades, com les escandinaves, on tothom gaudeix d'un reconeixement acceptable dels seus drets com a ciutadà. D'un punt a l'altre hi ha un llarg camí, amb la participació restrictiva a la "Res Pública" a Roma, els primers parlaments i corts a la baixa edat mitjana, on el braç popular comença amb ben poca cosa més que un paper d'assessoria, el progressiu trontollament de les monarquies absolutes des de la revolució anglesa de 1688, que va trobant un ressò ampliat al continent fins a l'esclat de la Revolució Francesa i la Declaració de drets de la qual Kant podrà dir: "Un fenomen semblant a la història de la humanitat no s'oblida mai, per-

què ha revelat en la naturalesa humana una disposició per al progrés i una capacitat per realitzar-lo que cap polític no les hauria pogut deduir de l'anterior curs de les coses". Tot el segle XIX és un combat per al reconeixement efectiu dels drets civils i polítics, fins que el constitucionalisme s'imposa en conjunt a les reaccions absolutistes. Hi ha una ofensiva dels totalitarismes polítics al segle XX i les seves conseqüències catastròfiques porten a una represa més viva dels corrents democràtics: després de l'intent apreciable però fracassat de la Societat de les Nacions, la seva successora, l'Organització de les Nacions Unides, ambdues fonamentalment inspirades pel pensament europeu, serà fundada amb més garanties de permanència, i la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 representa el triomf, si més no sobre el paper, del reconeixement de la primera generació de drets. Gairebé dos segles després de la Revolució Francesa, l'Església catòlica acceptarà finalment els principis democràtics amb la "Pacem in Terris" de Joan XXIII i el document conciliar "Gaudium et Spes". Uns rerassagats europeus vergonyants, com Portugal i l'Estat espanyol, s'incorporen més endavant a la democràcia política i el 1989 coneix l'esforçament inesperat del socialisme real i la transició més o menys difícil, però en general ben decidida, d'aquests països al reconeixement efectiu que tots els ciutadans són iguals pel que fa a aquells drets i llibertats.

Però uns éssers humans poden ser considerats iguals en drets civils i polítics i inferiors pel que fa al reconeixement dels drets de contingut social i econòmic, anomenats modernament drets de la segona generació. És també una gran lluita a l'escenari europeu, des d'una preferència especial pels més petits, en llenguatge evangèlic, als intents de l'actual Carta Social Europea a favor dels marginats, en llenguatge d'avui, passant pels combats en favor dels explotats, en llenguatge del segle XIX. Cada etapa històrica viu a Europa episodis ben coneguts d'aquesta lluita, que travessa també tots els seus espais i temps. És un atemptat ignominiós a uns drets humans que Galileo Galilei no pugui expressat lliurement les seves opinions de científic i que

es vegi perseguit, però un atemptat no menys ignominiós a uns altres drets és que en aquell instant mateix la majoria dels habitants de Roma i de Florència malvisquin al costat d'uns petits sectors privilegiats. El gran moment de la batalla europea pels drets de contingut social i econòmic serà el segle XIX, quan la conjunció de les proclamacions de drets i llibertats, les evolucions polítiques i la transformació socioeconòmica del primer capitalisme van ocasionar l'explosió de noves propostes -socialismes de diverses tendències, comunisme, anarquisme, sindicalismes...- que van sacsejar profundament les nacions europees. La previsió, que semblava lògica de Marx que el socialisme triomfaria on el capitalisme estava més desenvolupat i, per tant, el proletariat explotat seria més ampli i reivindicatiu no es va complir i només triomfà a la Rússia escassament industrialitzada i que fins feia pocs decennis no havia sortit jurídicament del feudalisme amb l'abolició del servatge. L'atenció als drets econòmics i socials era absolutament justificada, vista l'opressió terrible de què eren víctimes les noves capes socials per a les quals la democràcia política resultava formal, però la conculcació dels drets civils i polítics en benefici d'una minoria dominant del partit comunista contribuí a crear un sistema on tampoc els drets socials i econòmics van trobar la satisfacció adequada, com els canvis dels darrers anys han demostrat a tothom de manera espectacular. Però tot aquell esclat nascut del dinou, inclòs el comunisme, va anar contribuint a aconseguir millores que alguns en diuen accidentals i altres substancials, però que han allunyat el desempar material de la majoria de la població de gairebé tots els països europeus d'Occident i hi han portat benestar a amplis sectors.

Es pot dir, doncs, que amb francassos, retrocessos i insuficiències, la història europea de reivindicació dels drets de les dues primeres generacions és, contemplada amb perspectiva, una formidable i continuada història de progrés. En aquest procés, Europa ha mostrat una tendència i més encara, dèria per les declaracions de drets. Força reflexions filosòfiques i fins i tot obres literàries podrien ser considerades així abans que es dictés la que podria ser la primera declaració de drets: la Carta Magna anglesa de 1215. Però potser totes poden ser anomenades la prehistòria de les declaracions fins la que obriria la seva història, la declaració francesa de 1789. I no

és excessiu dir que la famosa Declaració d'Independència de les colònies americanes, un xic anterior, té molta influència europea, encara que hi comenci a bategar la retòrica ben sovint bella que serà pròpia d'aquell país. Si la Declaració d'Independència representa una cosa vinguda d'Europa, però que després tornarà a Europa per influir en les declaracions franceses de finals del XVIII, el segle següent és un continu espetegar de declaracions de drets: totes les constitucions europees -proclamades, jurades, abolides, corregides, proclamades un altre cop- són, al cap i a la fi, declaracions de drets, i les proclamades als darrers decennis poden ser considerades declaracions de drets i a vegades s'intitula explícitament algun capítol.

D'altra banda, aquella mena de mania europea de les declaracions de drets s'ha escampat arreu del món i pocs són els països que no la tinguin en les seves constitucions o textos legals semblants, encara que sovint res o gairebé res d'aquestes declaracions posposes no es compleixi a força llocs. Però el fet que hi hagi hagut i hi hagi dictadures sagnants amb declaracions de drets significa, si més no, allò d'Oscar Wilde sobre la hipocresia: l'homenatge que el vici ret a la virtut. I avui no es tracta només de les grans declaracions de drets dels ciutadans. Avui, i segurament també per la insuficiència d'algunes declaracions de drets generals i la manca efectiva de garantia de drets, hi ha declaracions particulars: drets dels treballadors, de les dones, dels infants, dels disminuïts, dels consumidors, de sectors ciutadans diversos, a vegades petits, a vegades amplíssims, que senten la necessitat d'utilitzar aquesta eina europea, ja vella i sovint objecte de burla, de la declaració de drets.

Però hi ha també una altra actitud europea: la de preocupar-se perquè els drets siguin garantits efectivament, protegits, respectats, amb instàncies a les quals acudir per obtenir reparació de drets vulnerats. És tot un intent d'edificar un teixit de lleis, institucions, tribunals, òrgans, instàncies, jutges, fiscals, defensors, nous tribunals, noves instàncies que impedeixin que les declaracions de drets siguin -amb l'expressió habitual- "paper mullat". Impressiona aquest afany de garantir, de protegir els drets

definites i declarats i fer-ho cada cop amb més eficàcia. I el Consell d'Europa s'inventa -potser el verb és adequat per indicar l'obra d'enginy- el Tribunal Europeu dels Drets Humans, al qual poden adreçar-se els estats i els individus. I s'estén la institució europea de l'"ombudsman" que defensi els drets dels ciutadans contra l'Administració, que és la que crea aquest defensor. I no només els ministeris de Justícia i l'administració d'aquesta poden ser considerats defensors de drets humans, i és coneguda la insistència que el judicial sigui un poder independent, sinó que hi ha sectors d'activitat pública i privada de volum enorme que poden relacionar-se amb raó amb la promoció i defensa dels drets humans: l'ensenyament i la sanitat com els més caracteritzats; el dret a l'educació i el dret a la salut són tan acceptats a Europa que no cal insistir-hi, però sí al·ludir a la importància decisiva que representen en els pressupostos públics, en el nombre de professionals i en el seu paper en la vida quotidiana dels ciutadans.

Però no tot és obra dels governs i de les institucions públiques. Gairebé sempre les reivindicacions de drets humans han vingut a Europa des de baix. Les reivindicacions de drets del primer cristianisme, de l'Edat Mitjana, del Renaixement i la Reforma, de l'Enciclopedisme, de la Revolució Francesa, de tots els moviments socials del segle XIX, més modernament del feminisme i dels que fan referència als avui dia anomenats drets de la tercera generació o de la solidaritat -pau, desenvolupament, medi ambient...- no van néixer dels poders acceptats. Reivindicacions i propostes fetes des de fora del poder i que un dia arriben a ell. Semblantment, avui dia Europa coneix una gran onada de l'associacionisme pels drets humans privat, això que cada cop més sovint són diu organitzacions no governamentals, que són avui dia una realitat entre els poders públics i els ciutadans del carrer. Des de decennis han nascut i cada cop són més nombroses entitats de drets humans, algunes conegudíssimes i veritables multinacionals, com Amnistia Internacional. Des d'Amnistia Internacional a qualsevol grup local de cooperació amb el Tercer Món, passat per Greenpeace, la Federació Internacional de Drets Humans o Pax Christi, són avui dia innumbrables les organitzacions no governamentals, laiques o confessionals, obertes a la defensa de tots els drets humans o molt especialitzades

en un aspecte concret, grans o petites que existeixen a Europa, que han nascut a Europa, que s'han estès des d'Europa a molts altres països, que tenen a Europa la seva seu. És tot un nou món, florent i recentíssim.

Des d'aquella invocació d'Esquil a la filantropia a tot aquest panorama actual ací només rapidíssimament esbossat hi va, sense dubte, una llarga ruta que demostra el creixement d'una determinada cultura i l'energia en promoure-la i defensar-la contra obstacles poderosos i nombrosíssims. La valoració de l'ésser humà des d'instàncies, sectors i activitats molt diversos, la tasca per fer efectiu el reconeixement universal de la dignitat de la persona i dels drets humans són una característica rellevant de la història europea, i en ella . poques en trobarem que ocupin un lloc tant destacat. Cal però distingir, en aquest ésser humà, l'home de les dones, perquè encara que ben sovint la "humanitas" ha inclòs la dona i els drets humans han estat concebuts i defensats sense discriminació de sexe, el vell sistema patriarcal i el masclisme arrelat en aquestes terres fan que si una bona part de la història de la dona a Europa es pugui considerar realment compresa en aquella història general, des de Gràcia a la CSCE, també caldrà buscar unes pàgines prou menys lluminoses per explicar-ne una altra bona part.

LA OUDE KERK I LES ASIÀTIQUES ALS APARADORS

La Oude Kerk és l'església més antiga d'Amsterdam, un temple que imposa pel seu volum i bellesa, amb una sèrie de capelles laterals que sembla que l'apuntalin, dominades pel cim punxegut de la torre. El pas dels anys i dels vents de mar i de les pluges han ennegrit les seves parets. Dins, però, tot és ordenat i net, potser fins i tot un pèl fred per a un llatí. Quan la Reforma triomfà als Països Baixos, aquest temple passà a ella. És al costat d'un dels canals i ocupa gran part d'una plaça, i entre l'església i les cases baixes resta lliure un bon espai circular, amb alguns arbres que semblen pigmeus al costat del gegant. Gairebé una meitat de les edificacions de la plaça estan ocupades per una de les activitats característiques del barri. És el barri anomenat col·loquialment De Walletjes, el famós barri dels bordells d'Amsterdam, que omple carrers i carrers entre canals, amb botigues del sexe i espectacles del sexe. El barri té una especialitat: a les cases del segle XVIII, allà on abans hi havia finestres o aparadors de les botigues on mostraven els productes en venda -gerros, teles, queviures...- ara mostren les dones en venda. Assegudes en una gran butaca, amb vestidets minúsculs, il·luminades convenientment amb llum vermella, estan ofertes als vianants. Una particularitat em cridà l'atenció: no vaig veure que cap de les dones tingués trets europeus; totes semblaven del Tercer Món, preferentment asiàtiques, tal vegada d'Indonèsia, l'antiga colònia holandesa, o potser alguna americana, de Surinam, antiga colònia holandesa també.

Naturalment que un coneixedor del barri podria opinar amb més dades que un visitant ocasional d'un matí, però no m'estranyaria gens que la realitat global i sense gairebé cap excepció fos aquesta: els propietaris dels bordells, dels sex-shops i dels teatres i cinemes porno són europeus, vés a saber si amb participació d'alguna multinacional o d'algun banc famós on la gent té els seus diners perquè s'inverteixin en lloc rendibles i les dones dels aparadors són del Tercer Món. I al costat la mole imponent, magnífica, resplendent d'art, ordenada i tranquil·la a dins, de la Oude Kerk. No cal estendre's en gaires consideracions sobre les activitats del barri famós; la propaganda el presenta lluminós i suggerent, tracta amb èxit d'atreure visitants i fins

i tot fileres d'autocars que arribaren amb guia per conèixer el barri famós. I la realitat de la vida de les asiètiques és tan miserable i sense futur com acostuma a ser-ho arreu la prostitució. És un mercat d'esclaves contemporànies: abans, des d'Amèrica, els europeus i els seus descendents hi portaven negres, sotmesos a l'esclavitud; avui, a Amsterdam, europeus ben considerats, des d'oficines segurament impecables, organitzen la vinguda de les asiàtiques al barri, i no els deu costar gens de justificar-ho: què voleu, allà es mori-rien de gana, la vida és així, si d'aquest ajut en diuen explotació...

Europa també és això. Una magnífica església, qualsevol monument d'art famós -pintura, simfonia, poema-, uns pensadors que cerquen comprendre les coses sense cansar-se, uns governs amb institucions representatives ben articulades, unes lleis eficaces, un benestar general, uns discursos plens de paraules boniques i de bells sentiments... i al costat, en uns aparadors, unes dones portades d'Àsia per al plaer dels occidentals, i ja se sap que el seu present i el seu futur proper son gairebé sempre ben sòrdids. També això és Europa. Perquè en aquestes terres hi ha hagut des de sempre una hipocresia gegantina, una incoherència astoradora entre paraules i fets, principis i pràctiques. Al costat de cada progrés hi podem trobar sovint una contradicció flagrant i, a més, acceptada habitualment. Si, en aquest cas, la Oude Kerk representa un progrés -símbol d'un missatge de fraternitat universal, dedicació al progrés per part de força creients, realització artística- al costat hi trobem una realitat d'explotació repugnant, racista i sexista d'uns éssers humans, amb benefici econòmic de gent considerada respectable, amb l'acceptació o si més no la resignació general de la societat que es regeix teòricament per valors i normes frontalment oposades a l'explotació i l'enviliment dels altres.

Una gran aportació europea a la història de la cultura és la valoració de l'ésser humà, de la dignitat fonamentalment igual de tots ells i, per tant, de la mateixa igualtat de drets. La pràctica dels pobles europeus té, però, tantes excepcions que gairebé podem dir que l'excepció hi és una constant. Res més oposat a l'humanisme que la conculcació irreparable del primer dret, el dret

a la vida. Hem fet unes llambregades a la història de la violència europea, a la multitud de guerres grans i petites, a l'organització de la societat sobre el poder dels exèrcits, amb totes les evolucions que aquests han tingut a través del temps, però sempre com un dels pilars permanents de la societat. Com s'ha fet conèixer la guerra, amb tots els seus estralls, amb la proclamació de l'humanisme és un secret del qual Europa sembla que té l'especialitat. Naturalment que d'aquestes violències caldrà distingir aquelles que han estat en defensa pròpia, però també és cert que s'ha tendit de manera absolutament abusiva a justificar tota classe de guerres. Si aquestes terres haguessin estat coherents amb els principis que afirmaven, la guerra hauria hagut de ser proscriu i els exèrcits abolits; la realitat ha estat la contrària, i nombrosíssims els intents de justificacions de la violència i la guerra que han tractat de fer filòsofs, gent de pensament, governants, polítics de totes les tendències, bisbes, teòlegs...

Una gran part d'aquestes guerres han estat purament i simplement d'invasió de països veïns per raons econòmiques, d'herència de poder, fins i tot per petites raons personals dels governants. Països grans i xics han estat invadits, esclafats, passats a sang i a foc, i sempre amb la invocació de la bondat i la justícia de les raons que feien escampar la mort i tota mena de desgràcies. I un nombre ben elevat d'aquestes guerres han estat guerres de conquesta a països d'altres continents, especialment en la qual els pobles d'Europa han sobresortit fins a obtenir sense cap dubte el primer lloc. Des de les conquestes d'Alexandre el Gran fins a les intervencions armades del colonialisme econòmic més recent, passant per la conquesta i dominació de totes les Amèriques, el primer lloc està ben meregut per a Europa. Naturalment que totes aquestes conquestes, contínuament cantades per polítics, historiadors, literats i líders espirituals europeus, han fet víctimes innombrables: només a les terres de l'actual Amèrica Llatina es calcula, amb les imprecisions inevitables d'aquesta mena de càlculs, que en els primers decennis de la conquesta van ser eliminats uns 70 milions de persones d'una població que no arribava als cent. Si a aquestes xifres de víctimes afegíssim les d'Amèrica del Nord, les d'Àfrica, les d'Àsia i d'Oceania, el resultat seria monstruós. A aquestes xifres podríem sumar totes les víctimes mortals de les gue-

rres d'agressió que han tingut com a teatre un lloc o altre d'Europa, fins arribar a les de les dues grans guerres d'aquest segle, i l'astorament pujaria encara més. I si es considera que cada víctima significà la negació d'aquella filantropia, d'aquella "humanitas", d'aquella cultura dels drets humans que es va anar forjant progressivament a través de la història, poques incoherències, si és que se'n trobava cap altra, serien comparables a aquesta incoherència entre principis i pràctica. Aquell símbol de la Oude Kerk i de les dones fetes des de lluny esdevé confirmadíssim per la realitat.

A totes les violències armades es poden afegir les violències causades per l'explotació econòmica. El dret a la vida és negat per la guerra, però l'explotació econòmica ha arribat ben sovint a acabar amb milions i milions de vides de manera només un xic més lenta i menys espectacular. La vida dels esclaus no valia res, i els grans filòsofs i poetes de Grècia i els juristes i pensadors de Roma podien lliurar-se a les seves creacions intel·lectuals en bona part perquè les legions d'esclaus treballaven perquè aquella minoria de la societat pogués viure. Amb lleus matisacions sobre la misèria i l'ofegament de les seves vides podríem dir semblants coses dels serfs, i els serfs van existir legalment fins entrada la meitat del segle XIX a la immensa Rússia, i si l'esclavatge va ser abolit jurídicament a les terres europees, molts europeus van opinar que la gent de les altres terres bé podien continuar essent esclaus i si no ho eren, bé se'ls podia sotmetre a l'esclavatge. Mentre el cristianisme predicava la igualtat dels éssers humans, els camperols tenien el dret d'obeir el seu senyor fins a la mort de fam. El primer capitalisme suscitarà noves formes d'explotació al naixent proletariat i no caldrà ser un pensador socialista acusat d'idealisme ni un inflammat líder anarquista per estremir-se; el mateix Disraeli, parlant del treball a les mines angleses de nens i nenes de quatre i cinc anys que obren les portelles de les galeries, diu que és com un càstig inventat per als "criminals més horribles i que aquests consideren més espantós que la mort". Si les condicions de treball i de vida del proletariat europeu es van anar fent menys insuportables no fou normalment pels esforços dels dirigents de la societat

sinó per les lluites dels "damnats de la terra", lluites que sovint van pagar amb la seva vida. I avui dia, a la Comunitat Europea de la prosperitat, més d'un deu per cent de la població viu encara sota el llindar de la pobresa, en aquest Quart Món que els dirigents polítics i econòmics procuren oblidar. Totes aquestes són històries inacabables d'explotació econòmica salvatge, cruel, en les terres de l'humanisme i de la cultura dels drets humans.

Hi ha també les multituds que no han tingut els primers drets que ha reivindicat Europa, els drets civils i polítics. No cal recordar-ne la violació o la inexistència per a la immensa majoria durant llargs segles. Però fins i tot des que començà amb força la lluita contra l'absolutisme, la permanència o la tornada de règims absolutistes, després anomenats dictatorials, ha estat freqüent i, més tard, Europa també va inventar els totalitarismes moderns. Fins i tot una de les grans creacions europees en els camps dels drets civils i polítics, l'exercici del dret al sufragi, va ser llargament limitat per tota mena d'obstacles: el vot només per als rics, el vot només per als caps de família, el vot només per als homes... una sèrie de mesures per conservar el poder polític contra l'opinió d'amplis sectors ciutadans. Les reivindicacions de la llibertat de consciència, de la llibertat d'expressió, de les llibertats de reunió i associació van ser llargues i no sempre amb resultats prou satisfactoris. Hi ha també l'amplíssim capítol de la negació de sobirania a pobles sencers o bé a minories ètniques o nacionals, que no només fou pròpia dels absolutismes, sinó que continuà durant el segle de les reivindicacions nacionals, el dinou, i avui dia es comprova com aquesta sobirania va ser ofegada a l'Europa de l'Est i del Centre davant l'acceptació tranquil·la de gairebé tota l'Europa occidental, tal vegada perquè dins seu també hi havia problemes emparentats. I durant el segle vint Europa va fer l'aportació extraordinària dels totalitarismes més actius del nostre temps, el de Hitler i el d'Stalin, per esmentar a dreta i a esquerra el nom dels seus líders més coneguts i responsables d'opressions i exterminis milionaris, puix que al nostre temps res que no es pugui comptar per milions sembla que mereixi atenció. Tots aquests totalitarismes discriminaren fins a la mort física, o en el més favorable dels casos fins a la mort civil -a la Unió Soviètica,

a les democràcies populars, al III Reich, a la Itàlia de Mussolini, a l'Espanya de Franco...- sectors amplíssims de ciutadans per una raó o altra: per la raça, per l'opinió política democràtica o esquerrana, pel tarannà intel·lectual, per la fe religiosa, per la reivindicació nacional, pels desacords amb la línia del partit... Tota una sèrie de discriminacions de drets civils i polítics, que combinaven les execucions amb la lloança frenètica dels que estaven en el poder... Tot això tant de temps després que els filòsofs haguessin establert la universalitat de la dignitat humana i les declaracions de drets haguessin estat proclamades i fins i tot resultessin ja groguenques pels anys.

Tota una altra realitat de negació o discriminació de drets ha vingut a Europa dels poders religiosos i intel·lectuals. Les guerres de religió també suposen un capítol extens de la història europea, i no cal dir res més sobre incoherències que éssers que es proclamen tots creats per Déu i germans es matessin els uns als altres amb sorollosa aprovació dels seus líders espirituals. L'Església catòlica i la majoria d'esglésies cristianes han actuat sovint com a poders opressors o bé exercint simplement el poder econòmic i el polític. Els disidents han estat objecte de persecució i fins i tot de mort; i en força casos massivament. El poder religiós ha exercit també sovint una opressió intel·lectual; res no es podia dir sense la seva aprovació -la censura eclesiàstica, l'Índex de llibres prohibits, encara vigents fins fa quatre dies-. La llibertat de consciència, de pensament i d'expressió han estat sovint prohibides pels poders religiosos, i això amb el reforçament del terrorisme intel·lectual exercit fins a les profunditats de la consciència i amb l'amenaça del càstig d'un infern etern, que a l'hora de la veritat s'esgrimia per aconseguir obediència, per impedir manifestació d'opinions, per jutjar accions naturals que es convertien en horribles pecats dignes d'horrible condemnaió eterna... Les aliances amb els poders polítics, la benedicció de violències d'aquests, la submissió a pressions econòmiques no han estalviat cap de les grans esglésies cristianes. Ja s'ha recordat que la catòlica no s'havia reconciliat amb les llibertats i drets civils i polítics fins Joan XXIII; i

si va ser menys retardada en la reivindicació a vegades de drets socials i econòmics, amb quina cautela no ho va fer ben sovint, amb quina poca empena, amb quina por! I si el cristianisme fou fundat per un laic, Jesús de Natza-ret, i no per un sacerdot o un levita, el poder de les castes sacerdotals es va anar imposant i es dóna el fet completament grotesc que, dins l'Església catòlica, no es comença a parlar de "la majoria d'edat dels laics" fins al segle vint, quan la democratització de la societat civil, la pèrdua de poder del món clerical i les timidíssimes protestes laicals no permetien esperar més una hora que encara no ha arribat a l'Església per a la dona. Tot això per obra dels seguidors d'un missatge d'amor a tothom, per part dels deixebles del predicador de les Benaurances. També ací la incoherència entre principis proclamats i pràctica ha estat ben sovint terrible.

Potser sense aquest grau d'escandalositat, però no massa allunyades, hi ha hagut incoherències freqüents de líders i pensadors humanistes. No caldrà donar-ne molts exemples. Dins la complexitat de les actituds i conductes humanes, és evident que la majoria dels promotors de la revolució democràtica de finals del XVIII eren empesos per idees i sentiments humanistes, però la Revolució Francesa es convertí en un terrible bany de sang que no estalvià ni els amics del dia abans. I amb la invocació dels ideals de "llibertat, igualtat, fraternitat", la Revolució i el seu intèrpret més dinàmic, Napoleó Bonaparte, omplirà tot Europa, i fins i tot intentarà fer-ho més enllà, de mort i sang, traïció i mentida. A les lluites del segle dinou, tampoc no es podrà negar que la majoria dels seus promotors eren impulsats per nobles desigs de fraternitat i d'igualtat, d'alliberament d'explotats i d'oprimits. Tot això també es barrejà sovint amb una viva violència, el tret al rei o la bomba al zar, un terrorisme revolucionari que ha tingut nombrosíssims imitadors i que encara coneixem, i això succeí també mentre s'invocaven grans ideals i futurs millors. En aquesta línia, tampoc no es pot dubtar que la majoria dels promotors de la revolució bolxevic estaven animats de propòsits d'alliberament de les víctimes de l'esclavatge capitalista, i que somiaven un futur d'igualtat i humanitat. Tot això evolucionà cap a les txeques

i els camps siberians que deixaren petits els dels zaristes, els processos de Moscou i les eliminacions de disidents i d'adversaris, amics i camarades, i aquests mètodes foren exportats sempre que els fou possible, amb Rakossi a Hongria i Gottwald a Txecoslovàquia i els altres imitadors d'Stalin a les altres democràcies populars, amb els tancs a Budapest i a Praga, amb les clíniques psiquiàtriques, la mordassa als intel·lectuals i la vigilància severíssima i disposada al càstig als ciutadans. I aquestes conductes, que de cap manera no eren un secret, van ser voluntàriament ignorades per molts intel·lectuals d'Occident, que silenciaven aquests crims o tractaven de justificar-los. I pel que fa a altres intel·lectuals, han anat passant de reivindicacions enèrgiques i radicals de drets humans a silencis cautelosos, a col·laboracions ben pagades, a oblit de les seves reivindicacions d'ahir i servei a les forces en el poder. Tot això sempre per part de gent que s'ha considerat dins el corrent d'"humanitas". És tota una altra història d'incoherències entre principis i actituds pràctiques. I encara hi hauria un altre capítol no pas curt de col·laboració o si més no de desinterès pels drets humans de la gent d'altres terres. Dins aquesta Europa de l'humanisme, són en general minories, des dels dirigents als ciutadans anònims, els realment preocupats per l'existència dels països del Sud i per la seva explotació des del Nord i no la del segle passat, sinó l'actual. És un tema tractat només en retòriques fugisseres pels dirigents i ignorat per la majoria dels polítics i dels intel·lectuals. Són d'altres capítols de la història d'incoherències entre principis i pràctica a Europa.

Resten encara altres capítols, però seria massa fidelitat a una tradició vella i sòlida no dir res d'un dels més astoradors i persistents: la discriminació de la dona, des de la Grècia de l'esclavitud a les esclaves asiàtiques d'aquell barri europeu al costat de la Oude Kerk. Si s'ha reivindicat amb tanta empenta, vivacitat, intel·ligència i freqüència la igualtat de tots els éssers humans en dignitat i en drets, ben sovint ha semblat que de la reivindicació se n'exclouïa les dones. Des del llenguatge, sempre tan revelador, que exclou tot el gènere femení del substantiu "home" per designar tota l'espècie, la història de la cultura d'aquestes terres ha estat una discriminació

evident i continuada de la dona. El patriarcalisme i el masclisme han dominat. Déu és pare, naturalment, i només avui dia alguns pensadors cristians diuen que també és mare, però la dona està discriminada a la majoria de les esglésies cristianes de manera increïble i revoltant. Només el nostre temps comença a conèixer alguns governants femenins, que naturalment són objecte d'acudits, desconfiances i exigències que mai no s'han exercit davant una sèrie innumerable de governants homes d'incompetència esglaiadora. I si el masclisme cedeix aparentment alguns terrenys a les gràcies de la dona, no ho fa sense vigilància i discriminació: si, fins i tot, quan hem decidit que algú ha inventat l'amor ho hem atribuït als trobadors, no fos que alguna dona pogués inventar res notable. Les reivindicacions femenines van haver de ser les últimes, i naturalment les feministes van ser, i són encara, un dels objectes preferits de mofa de tants pretesos defensors dels drets humans i de la igualtat humana fonamental. Fins fa dos dies, els partits polítics democràtics incloïen a darrera hora als seus programes algunes ratlles finals i sense importància dedicades a la dona; fins ara ni això feien. La doble mesura en la conducta sexual, la utilització de la dona a la publicitat, els rols que socialment se li atribueixen, les enveges que desperten les dones que destaquen en qualsevol dels terrenys que el masclisme decidí des de fa tant de temps que eren seus són alguns dels indicis d'aquesta discriminació massiva de la meitat del gènere humà a Europa, que no ha començat a retrocedir, i amb quantes resistències, fins gairebé els nostres dies. Certament que les dones podrien dir que el món abominable de les guerres i de les explotacions de tota mena ha estat una obra d'homes, i que d'aquesta gran incoherència europea entre principis i pràctica elles no en són culpables o, si més no, ho són pel pes de la rutina i dels valors acceptats, per omissió d'unes accions que la majoria dels homes han procurat fer-los molt difícils.

I ara és possible de preguntar-se: què té més pes a la història de les terres i els pobles d'Europa, els esforços a favor de la cultura dels drets humans o totes les realitats contràries? Ben difícil de dir-ho, i és possible que

a les respostes hi jugui un paper la subjectivitat, perquè no existeixen instruments científics per mesurar el pes de cadascuna de les tendències i dels fets, de les opinions i de les realitzacions. Tal vegada calgui acudir al conegut exemple del vas que per a alguns és mig ple i per a altres és mig buit. Potser, més que recordar l'existència de temperaments més inclinats a l'optimisme i altres al pessimisme, caldrà reconèixer, sense un pronunciament definitiu, que ambdues realitats tenen una quantitat de manifestacions impossibles d'esmentar i un pes impossible també de negar. Si a Europa hi ha una gran cultura -coneixements, creences, valors, normes, símbols...- acceptada per una majoria notable, aquesta és la cultura dels drets humans i no pas cap altra. Però semblant veritat hi ha en el fet que seria completament injustificat un cofoisme europeista, succeint o afegint-se als cofoismes nacionalistes, que ignorés la realitat imposant i tenebrosa de les negacions no només pràctiques a la cultura dels drets humans. És una Europa, són dues? Segurament seria massa maniqueu parlar de dues, una de bons i una altra de dolents, perquè tot està sempre molt més barrejat... Podem parlar de diverses Europes ben sovint en conflicte. I tant Europa és la una com l'altra, com... És europea la Oude Kerk i tants altres símbols laics que s'hi podrien posar al costat. I és europea l'organització que fa venir dones del Tercer Món per entaforar-les als aparadors de la indignitat. I és europea l'acceptació sense massa escarafalls i protestes de la coexistència d'ambdues realitats.

L'Europa que vol unificar-se, quina serà d'aquestes Europes innegables?

L'EUROPA DELS POBLES

Si Europa és un conjunt de pobles caldrà veure en primer lloc, en tractar del seu futur desitjable des de la perspectiva de la cultura dels drets humans, quines són les consideracions i, més encara, les exigències que es deriven per a Europa si atenem els drets dels pobles.

Europa ha esdevingut un concepte tan utilitzat que potser molta gent no sospita que els seus orígens siguin més incerts i foscos que els de qualsevol criatura humana de parentius dubtosos. I potser succeeix alguna cosa semblant a la que passa amb tants estats i tantes nacions, que s'han edificat en part gens menyspreable a posteriori, inventant o si més no exagerant realitats històriques comprovades. Els entusiastes respectius fan remuntar sovint França o Itàlia, Espanya o Catalunya, Alemanya, Dinamarca o Escòcia gairebé fins a Adam i Eva o, si més no, ens les presenten nascudes ja acabades, com Minerva del cap de Júpiter o Venus de les aigües del mar.

No passarà alguna cosa semblant, o potser més encara, amb Europa? Per començar es discuteix sobre l'etimologia de la paraula i les diverses versions es contradiuen. Els primers que la van emprar, i que significativament van ser els grecs, Hesíod i Heròdot, li atribueixen el primer origen mitològic, de localització asiàtica per més estranyesa, i el segon diu francament: "No puc endevinar per què la terra, que és única, té tres noms, i els tres de dona" —es refereix a Europa, Asia i Líbia, avui Africa—. I si per a primer aquesta Europa abastava només la Grècia continental, Heròdot, després, potser corresponent a una joveníssima vocació europea de creixença, la fa estendre fins a la mar del Nord i el Don.

Però més tard Europa s'amaga i costarà de retrobar fins i tot el seu nom, que és una altra manera de dir la consciència que d'ella en tenen els avantpassats dels qui avui ens pensem com a europeus. Allò que priva són els imperis i els seus adversaris. El terme Europa reapareix a l'època carolíngia, quan es tracta de refer un imperi comparable amb el romà. Però així com el carolíngi és repartit el 843 entre regnes que acabaran en el règim feudal, així el terme Europa s'esvaeix. Carlemany havia estat designat alguna vegada

com a "rei, pare d'Europa" o "senyor de tota Europa". No passarà així amb els seus hereus, i potser serà voluntarisme d'uropeïsmes actuals afirmar que al segle IX existia ja una comunitat d'institucions, d'interessos econòmics i socials, de tradicions artístiques que permeten de dir que hi havia un conjunt prou fet que mereixia l'adjectiu d'uropeu. Al segle XI gairebé desapareix la paraula Europa, mentre els pobles d'aquestes terres fan camí cap els estats amb l'assumpció de sobirania per part del rei. Cal veure amb quina alegria els europeïstes constaten que el Dant utilitza una dotzena de vegades a les seves obres la paraula Europa o derivats seus. I com alguns identifiquen la cristiandat amb Europa, o bé que la croada contra els turcs es fa perquè havien ocupat un "tros d'Europa", Constantinoble. Europa sembla enfortir la seva existència davant aquest perill i dos poetes la canten. Ronsard es dol: "Pobra Europa, caldrà abandonar-la?" i Camoens parla de "la trista Europa".

Però allò que domina els segles següents és la consciència de pertànyer a un poble o altre, a una pàtria o altra, o potser simplement de ser súbdit d'un o altre monarca naturalment absolut. Al segle XVIII creix el nacionalisme a aquestes terres que parlaven poc d'Europa, però per part d'alguns precursors, Charles de Saint-Pierre, Penn, Bellers, Kant, hi ha diversos projectes que evocuen un futur Estat Europeu, una mena de confederació de països europeus i projectes que tenien a més la coincidència que veien en aquestes noves organitzacions europees un camí i una garantia d'edificar una pau que alguns d'ells gosaven anomenar perpètua. Però Europa i la pau no van fer bones amistats. Els principis de la Revolució Francesa afavoreixen lògicament la reivindicació de la sobirania de les nacions: els individus han de governar-se ells mateixos, també les societats i les nacions, però el primer intent de conjuguar de manera harmònica nacionalisme i universalisme és en realitat l'intent de Napoleó, la "Gran nació", l'aspiració, confessada a Santa Helena, de reunir els pobles europeus separats, de fer d'ells "un únic nacional". Però aquesta "gran família europea" no va ser lògicament seductora per a l'Europa de la conquesta napoleònica. Més ho va ser, durant el segle

XIX, una unificació o, si més no, un acostament causat per la revolució industrial i el primer capitalisme: els trens i la banca podien significar un mitjà més eficaç per unificar els pobles que les proclamacions de Kant. Alhora el romanticisme afavoria les reivindicacions nacionals i es reconeixien aquestes a molts llocs: per fusió, com a Alemanya o Itàlia, per secessió, com a Grècia, Bèlgica, Sèrbia, Romania, Bulgària, Noruega, Tràcia, Macedònia i Albània. Era el triomf del lliure examen aplicat a les reivindicacions dels pobles, en una Europa que esdevenia la protagonista d'una expansió colonial que negava als pobles llunyans els drets que s'atribuïa als seus.

Hi havia també oposicions en aquella relació entre reivindicacions nacionals i europeistes fins i tot universalistes. El compte de Saint-Simon tractà que els reunits al Congrés de Viena compartissin les seves idees sobre la "reorganització de la societat europea, o de la necessitat i dels mitjans de reunir els pobles d'Europa en un sol cos polític, conservant cadascun la seva nacionalitat". Saint-Simon proposava la creació d'un Parlament europeu, que entre altres tasques realitzaria la de redactar un Codi de moral universal. Els dirigents reunits al Congrés de Viena no apreciaren aquests projectes i reformes i preferiren un cautelós però ferm conservadurisme que no toqués les nacions d'Europa. Com digué Meternich, expressant probablement l'ideal perenne dels conservadors: "La base de la política contemporània és i ha de ser el repòs". De tota manera, el segle XIX sí que registra l'extensió en l'ús del mot Europa, esdevingut ja gairebé familiar, i fins i tot s'investiga la història europea, l'art europeu, la literatura europea... Són més de quatre els somniadors o els profetes que a més d'una nació europea parlen i teoritzen sobre una Federació Europea, des de Proudhon a Bouchez, o bé dels Estats Units d'Europa. És també el cas del nacionalista italià i europeista Giuseppe Mazzini, que als principis de la Revolució Francesa de llibertat, igualtat i fraternitat uneix lògicament el de la "fraternitat entre tots els pobles" i recupera "el progrés continu" que molts europeus reivindiquen des del Renaixement. Heine va també per un camí semblant, i Giralduin es preguntava alguna cosa que avui sembla ben assenyada a molts: "Per què no existeixen els Estats Units d'Europa com existeixen els Estats Units d'Amèrica?". Com que sovint l'universalisme va unit amb les aspiracions i iniciatives de pau, també a mig segle es celebren successius Congressos per la Pau i, en el reunit

a París, Víctor Hugo torna a invocar els Estats Units d'Amèrica per desitjar uns Estats Units d'Europa en els quals existeixi una "fraternitat europea" que sigui preludi de la fraternitat universal que constitueixi la Humanitat.

Però el nacionalisme té també la seva cara fosca, i aquesta també apareix sovint a l'Europa de la segona meitat del XIX i es pinta decididament de negre a la primera guerra europea. Aquesta cara fosca accentua les glòries i virtuts pròpies, a vegades suposades i fins i tot simples mentides, tracta de rebaixar les altres nacions i entra en el camí de la supèrbia i de l'odi i de la discriminació, a vegades ridículs, com les exaltacions xovinistes que són corrents a força nacions europees, i a vegades sagnants, com als nacionalismes projectats amb mà opressora a les anomenades colònies. Com gairebé sempre, les raons econòmiques hi juguen un paper i els exèrcits es constitueixen en braç armat del nacionalisme, o en garants de la submissió d'aspiracions nacionals no reconegudes en un estat ocupat per un nacionalisme dominant. Mentre continua l'expansió de les potències europees fora de les fronteres continentals i es reparteixen tots els països que poden, hi ha unes reaccions europeïstes, internacionalistes i pacifistes que seran massa dèbils per evitar la guerra del 14. Leopoldo von Ranke proclama que Europa està per sobre de les nacions, i en actitud semblant hi ha pensadors i intel·lectuals a Suïssa, a Itàlia, a França, com Renan, per a qui "Europa és una confederació d'estats units per un projecte comú de civilització". Als dos extrems d'Europa, Rússia i Espanya, les tendències al tancament o a l'obertura a Europa coexisteixen i sovint s'enfronten: és un dels grans temes de Dostoievski, de Turgenev, fins i tot de Tolstoi, i motiu de controvèrsia a les tertúlies i salons de Moscou i de Petesbourg i no només a les grans ciutats sinó a les províncies pintades per Txéjov. A Espanya arriba també l'onada nacionalista i romàntica i promou a Catalunya el moviment de la Renaixença i l'inici del catalanisme polític que recorda llargs segles d'història pròpia que el nacionalisme espanyolista tracta d'esborrar; la derrota colonial porta la generació del 98 a interrogar-se sobre una freqüent mitificació de Castella i a intents contraposats d'europeitzar Espanya.

Tot s'acaba, però, amb la guerra del 1914, exasperació de la lluita econòmica del capitalisme i de diversos sentiments nacionalistes. En acabar es registra un moviment de reivindicació nacional contra els antics imperis vençuts, i la liquidació de l'Imperi Austro-Hongarès dóna naixement a nous estats: Hongria, Txecoslovàquia, Polònia, i la derrota de Rússia afavoreix l'existència independent de Letònia, Lituània i Estònia, així com la de Finlàndia. Iugoslàvia neix sobre les ruïnes de dos imperis: l'Austro-Hongarès i l'Otomà. La proposta europea reapareix amb més força: el comte austriac Coudenhove-Kalergi parla de "paneuropeisme" i llança el manifest paneuropeu que restarà a la història de l'europèisme i que captivarà el primer ministre francès Aristide Briand. Aquest presenta a la Societat de les Nacions un projecte d'"Estats Units d'Europa". El seu memoràndum de primer de maig de 1930 proposa una Conferència Europea amb representants dels governs europeus. La proposta és objecte d'un rebuig educat però ferm per part de la majoria dels altres governs, que invoquen la "fragmentació europea". A aquest fracàs seguirà una altra temptativa d'unificació europea, la que pretén Hitler per la força.

El desastre és molt més gran encara que el de la guerra anterior, i també després el renaixement de la proposta d'unitat europea serà més fort. Es tracta ja de la història contemporània, en la qual un grup d'estats, progressivament més nombrosos, porten a la pràctica un projecte de cessions de sobirania, de col.laboració primer econòmica i després política, de transformació encara ben sovint problemàtica, però en tot cas revolucionària en la història d'Europa. Els somnis idealistes dels precursors del XVIII i del XIX i dels més recents del XX -l'esmentat Coudenhove-Kalergi, Salvador de Madariaga, Altiero Spinelli, entre d'altres- hi passen a ser encarnats a la seva manera per polítics, empresaris, economistes... en una part del conjunt de pobles que és Europa.

Uns esdeveniments imprevistos vénen a sacsejar aquest procés i a obrir-li noves perspectives. Geoffrey Barraclough diu que el nacionalisme arriba a l'Àsia un segle més tard que a Europa i a l'Àfrica negra cinquanta anys més tard que a Europa. Dit d'una altra manera, hi va haver una primera onada nacionalista a Europa, a començaments del segle dinou; una altra a Àsia més o menys a principis del XX i una tercera a l'Àfrica negra a finals de la Segona Guerra Mundial. Segons l'afirmació que Barraclough feia el 1960, avui podem dir que al voltant de 1990 el món està vivint una nova manifestació de naciona-

lisme, una quarta onada. Amb el XIX acabava el segle de la gran empenta de la democràcia política a Europa i d'una sèrie de reivindicacions nacionals que en força casos van arribar a la constitució d'uns estats, a vegades compostos d'una sola nació, a vegades plurinacionals i a vegades més complexos encara, realitat sovint amagada sota la fórmula jurídicopolítica unitària que havia triomfat després de molts conflictes i lluites. Però no restaven només problemes amagats, sinó que la independència dels estats era considerada irrenunciable a Europa mentre que enllà era ignorada.

El segle XIX no va ser només el de la construcció de força estats a Europa -i a Amèrica Llatina contra la dominació espanyola i portuguesa-, sinó el del colonialisme. Aquest es basava, senzillament, en la creença que existien éssers humans de diferents categoria, contra els principis bàsics de la millor tradició cultural europea i, en definitiva, de la cultura dels drets humans. Uns éssers humans tenien a la pràctica dret a formar estats i nacions independents i uns altres tenien el deure de restar subjectes a les potències colonials europees. Avui ens pot semblar mentida, però fa cent anys, i menys encara, això era doctrina i opinió comuna a Europa, i als qui s'hi oposaven a les colònies els esperava molt sovint la presó o la mort. Cent anys més tard hi ha hagut tota la reivindicació de la independència política de les nacions ahir colonitzades. I hi ha col.laborat de manera notable aquella cultura europea; ben sovint les poblacions colonitzades i, si més no, els seus líders, no rares vegades educats a Europa, es preguntaven sobre aquella incoherència: per què aquelles declaracions de llibertats i de drets havien de ser aplicables només a Europa i no a ells? El ferment de la cultura dels drets humans, ho vulguessin o no les potències europees, i generalment no ho volien, va anar donant els seus lògics fruits de reivindicació, de denúncia, de protesta a les colònies... La col.laboració, si més no de sectors d'aquests pobles, en la Segona Guerra Mundial al costat dels aliats i la pressió descolonitzadora dels Estats Units van empènyer també perquè amb el final de la contesa s'obrís de bat a bat l'era de la descolonització, a vegades

acceptada a contracor, a vegades presentant-li encara resistència finalment vençuda, com a Algèria. La cultura dels drets humans aplicada als pobles va guanyar una gran batalla. Primer amb aquella onada nacionalista a Àsia i després amb l'onada nacionalista a l'Àfrica negra.

I quan podia semblar que aquest era un afer clos per a la història, la "perestroika" ha estat el catalitzador de la quarta onada de reivindicacions nacionals. Ho sabíem, però semblà que tots ho havíem oblidat: parlàvem sovint de Rússia tot referint-nos a la Unió Soviètica, com si no fos veritat que la població russa només era aproximadament la meitat de la de l'URSS. I que allí vivien més de cent ètnies. Pocs intel·lectuals europeus atrets per la temàtica internacional, pocs comentaristes polítics occidentals existiran que a finals de 1989 i durant el 1990 no hagin utilitzat la paraula "mosaic" en parlar de la Unió Soviètica. Mosaic de races, nacions, religions, llengües... Fins i tot algú modernitzà l'expressió i parlà de "patchwork". Potser sorprengui la nostra sorpresa en descobrir aquesta Mediterrània. No és que en rigor ignoréssim el mosaic, però la peresa mental és poderosa i molt sovint es parlava només de Rússia i russos, i era més singular que ho féssim els europeus, que tradicionalment hem reivindicat la nostra condició de mosaic de tradicions, herències, ètnies, llengües... Però el 1990 ja no va ser possible ignorar lituans, letons, estonians, ni georgians, ucraïnesos, armenis i altres pobles encara, tots ells sotmesos llargament al domini rus. En començar 1990 ho digué Gorbtxov, referint-se als països de l'Europa central i de l'Est. "Qualsevol nació té dret a decidir el seu destí per ella mateixa". Afirmació ben europea que havia estat negada a les ahir anomenades democràcies populars i a la Unió Soviètica. Com en tants altres aspectes, hi havia una contradicció entre la lletra de la Constitució soviètica i la manera com s'aplicava. En teoria era una federació i a la pràctica un estat unitari. L'obertura política de la "perestroika" va fer aflorar la realitat de pobles i minories ètniques ignorades i més encara esclafades a la URSS, i l'esclat de l'agost de 1991 porta una sèrie de declaracions d'independència, començant pels Països Bàltics.

I ha existit un lògic efecte dòmino. No s'ha manifestat l'existència del mosaic a només les nacions de la Unió Soviètica sinó a l'Europa del centre i de l'est: a Iugoslàvia en primer lloc, a Txecoslovàquia, a Romania... i aquestes realitats van atreure l'atenció de l'opinió pública a l'Europa occidental, sigui perquè en algunes nacionalitats s'hi podia trobar lògiques simpaties amb Eslovènia i Croàcia, com fou a bona part de l'opinió pública a Catalunya o a Còrsega, sigui perquè s'ha tingut por que això pogués afectar uns centralismes que es resisteixen als canvis. En tot cas, fa dos anys llargs que s'ha replantejat a Europa una qüestió que sovint semblava resolta: el reconeixement dels drets dels pobles. És la que he anomenat quarta onada del nacionalisme, i seria també miopia pensar que es redueix a la vella Europa. Ben lluny d'això. A Amèrica del Nord pobles sencers van ser exterminats o en resten reserves marginades. Si a Amèrica Llatina hi va haver diferències, ben sovint només van ser de grau, i la iniciativa de celebrar l'anomenat primer estúpida Centenari del Descobriment d'Amèrica, com si els seus habitants d'aleshores no s'haguessin descobert ells mateixos, ha tingut entre les seves conseqüències potser impensades, però positives, la de la reivindicació dels drets dels pobles indígenes a Centramèrica i a Sudamèrica. D'aquest desvetllament, hi ha moltes mostres i aquestes poblacions no són sovint insignificants en nombre: un seixanta per cent de la població total a Guatemala o un vint-i-cinc per cent a Mèxic. Amb totes les diferències i peculiaritats que sigui, es poden posar en aquella quarta onada.

Una cosa semblant passa a altres continents, on les arbitràries divisions frontereres d'arrel colonial han estat i són origen de lluites. A Àfrica són freqüents els conflictes d'aquesta mena. La guerra del Golf Pèrsic recordà l'existència a la zona de problemes de pobles oprimits, com els palestins, o repartits, com els kurds entre diversos estats que habitualment els han ofegat en els seus drets. A altres zones asiàtiques i d'Oceania hi ha vius problemes nacionals i de minories ètniques pendents. No resultarà que en proporcions més o menys diferents tota la terra és un mosaic?

Però a Europa el problema té una urgència i unes característiques peculiars. No només pel canvi que signifiquen les conseqüències de la "perestroika", primer, o del fracàs del cop d'estat del 19 d'agost a la Unió Soviètica, després, o el fet que el dòmino sigui més proper, sinó també perquè el procés es produeix en un continent que ja estava canviant en el camí de la unificació de la Comunitat Europea. I també per la realitat que allò que reclamen les reivindicacions pot invocar com a doctrina comuna la cultura dels drets humans, el dret a l'autodeterminació dels pobles. La reivindicació de la identitat nacional i la seva traducció en una fórmula jurídic-política adequada són avui dia acceptades, si més no teòricament i, si es vol plantejar-hi objeccions, cal invocar la integritat territorial, que evidentment està a nivell inferior al dret de l'autodeterminació. La carta magna dels drets humans, la Declaració Universal de 1948, segueix la tradició europea d'atendre principalment l'individu. És l'individu, "tota persona", el subjecte de drets que considera la Declaració; les nacions i els pobles només hi apareixen de biaix, encara que lògicament es pugui deduir que les comunitats que formen les persones amb drets no han d'estar desprovistes d'aquests. Però allà on la perspectiva canvia és als dos documents que segueixen en importància i valor normatiu a la Declaració: els Pactes, el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966, i el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, de la mateixa data. A ambdós hi ha un article exactament igual, l'article 1 de la Part I, que diu: "Tots els pobles tenen el dret de lliure determinació. En virtut d'aquest dret estableixen lliurement la seva condició política i proveeixen també al seu desenvolupament econòmic, social i cultural". L'article és ben clar, però la seva interpretació ha estat diversa. Alguns, i pot pensar-se que són els qui estan més sòlidament al camp de la raó i del dret, han dit que aquest article és vàlid per a tots els pobles, pertanyin o no a una colònia. Els altres han afirmat que el dret d'autodeterminació només es pot considerar aplicable als pobles sotmesos a la dominació colonial.

És veritat que en la inclusió del text va influir la pressió i el mateix ambient d'una època de descolonització, en la qual els països recentment

independents i les forces que representaven l'independentisme de països encara colonials van tenir un pes notable. És veritat també que en la resistència a admetre que el dret d'autodeterminació val per a tots els pobles pesà i pesa lògicament l'opinió dels estats que tenen tensions secessionistes, temerosos que pogués ser decisiu el suport d'uns documents d'aquesta importància al món d'avui. En tot cas hi ha a les mateixes Nacions Unides una casuística sobre la interpretació que cal donar a aquells articles dels Pactes, i ben sovint la interpretació està moguda per la subjectivitat i pels interessos polítics. És una qüestió encara polèmica i que no pot ser considerada closa, i així s'han proposat altres documents sobre els drets dels pobles, com per exemple la declaració universal de la Lliga Internacional dels Drets dels Pobles, aprovada a Alger el 1976. De tota manera, sembla clar que, interessos a part, no només la raó i el dret abonen la primera interpretació, sinó també l'evolució històrica. N'hem tingut exemples clars amb motiu d'aquella quarta onada nacionalista a Europa. Quan els Països Bàltics van reivindicar el dret a l'autodeterminació i el seu desig d'alliberar-se del poder rus que havia estat ben feixuc des que van ser absorbits per la Unió Soviètica, rarament cap Govern, polític o comentarista autoritzat gosà negar a Europa el dret d'autodeterminació dels Països Bàltics. Els Governos europeus invocaven, per no donar suport obertament a les pretensions d'aquests Països, refrendades per mitjans ben democràtics, la prudència o la cautela i no els principis: no es negava el dret d'autodeterminació, però es temia que això pogués portar conflictes, disturbis, violències i, sobretot, dificultar la marxa de la "perestroika" de Gorbatxov a favor de la qual apostaven gairebé unànimement els Governos europeus. Els Països Bàltics tenien tot el dret a l'autodeterminació, però no convenia que ho fessin: aquesta era clarament la conclusió occidental. Millor que esperessin, que tractessin de negociar, que ajornessin reivindicacions ben legítimes...

Però quan van arribar els canvis imprevistos i rapidíssims a la Unió Soviètica l'agost de 1991, tot canvià i els succeïren els reconeixements diplomàtics de la independència dels Països Bàltics i, per tant, de la legitimitat del

seu exercici del dret de l'autodeterminació. I sobre les declaracions d'independència d'altres repúbliques de la Unió Soviètica, en les quals evidentment cada cas és cada cas, ja ni es registraven aquelles reserves sobre el dret d'autodeterminació i la seva suposada validesa només per als països del Tercer Món que havien estat colònies.

Un altre fet rellevant havia estat la reunificació de les dues Alemanyes. L'Alemanya Federal va demanar o fins i tot exigir a la Comunitat Europea que la reunificació es verificqués en virtut del dret a l'autodeterminació, i els altres Governos de la Comunitat ho van reconèixer, tot oblidant aquelles argumentacions que el principi només era vàlid per als països colonials. Una altra nova prova posterior de l'evolució fou la d'Eslovènia i Croàcia, encara en curs. Aquestes dues repúbliques, després que el poder federal de Iugoslàvia s'hagués negat a les vies negociadores per tractar de les reivindicacions eslovenes i croates, quan les dues repúbliques, legitimades per referèndums absolutament democràtics, van decidir finalment de passar a l'acció, les primeres reaccions de la Comunitat Europea i dels Estats Units van ser les mateixes que amb els Països Bàltics: negatives, argumentades en la invocació de la integritat territorial. Això va animar la repressió federal, amb avions de combat i tancs. Aleshores els Estats Units i la CE van rectificar amb rapidesa i recordaren doctrines de drets dels pobles que havien oblidat ben poc abans, i a la pràctica es va passar de la interpretació restrictiva del dret a l'autodeterminació a una de més oberta. Les qüestions dels Països Bàltics estan resoltes, les d'Eslovènia i Croàcia resten obertes, i és possible que se n'obrin d'altres més o menys semblants.

També per això cal que la nova Europa es defineixi sobre aquests problemes. És lògic que s'hagi anat tractant d'establir un equilibri entre el poder dels estats i els drets dels pobles, i que les diverses opinions i interessos tinguin el seu pes, però finalment caldrà una decisió més clara. A la Carta de París per a una nova Europa, elaborada i aprovada per la Conferència sobre la Seguretat i la Cooperació a Europa el novembre de 1990, hi ha indicis significatius. Diu així: "Reafirmem la igualtat de drets dels pobles i el seu

dret a l'autodeterminació de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides i amb les normes pertinents del dret internacional, incloses les que fan referència a la integritat territorial dels estats". Hi ha un balanceig clar entre l'afirmació sense reserves del dret a l'autodeterminació i una invocació, a nivell, però, inferior, a la integritat territorial dels estats. A la Conferència d'Hèlsinki la intervenció en els afers dels altres Estats ja va donar el seu joc, i previsiblement serà una de les grans qüestions del futur, tant a la CE com a la CSCE -es pot recordar la rectificació clamorosa dels Estats Units i dels seus aliats europeus a la seva primera reacció de no intervenir davant la situació caòtica del poble kurd a l'Irak després de la guerra del Golf..

És, evidentment, tota una gran qüestió del dret internacional. El cardenal Casaroli, com a delegat de la Santa Seu a la Conferència d'Hèlsinki i a les reunions posteriors de la CSCE, ho va indicar en una conferència a la Universitat de Parma: "L'autèntica novetat d'Hèlsinki fou que, tot incloent el respecte dels drets humans i dels pobles entre els principis bàsics de les relacions pacífiques mútues, els estats participants no només reafirmaven el valor d'aquests drets i del seu respecte, sinó que reconeixien que no eren qüestions exclusivament internes de cada país. Es convertien en una cosa comuna. I, com a conseqüència lògica, es treia força al'arma -o escut defensiu- del recurs al principi de no intervenció en els afers interns per rebutjar possibles verificacions sobre l'observància real dels compromisos assumits en aquest camp, així com en el de la cooperació en el pla humanitari".

L'admissió d'aquesta conseqüència havia trobat obstacles a ser reconeguda a Hèlsinki i a les seves sessions de continuació. L'oposició vingué aleshores de la Unió Soviètica i de les democràcies populars, però és possible que en altres casos vinguin d'altres estats que pensin també que els pot perjudicar el reconeixement dels límits de les anomenades qüestions internes d'un país i al principi de no intervenció en elles. És una de les qüestions que coneixeran sens dubte actualitat renovada i que provocaran discussions. És evident, d'altra banda, que el dret d'autodeterminació pot plantejar no només

dificultats d'aplicació sinó problemes complexos. El dret d'autodeterminació d'Eslovènia és en teoria d'aplicació fàcil; més difícil és el de Croàcia amb les minories sèrbies. I naturalment a Europa, i al món, hi ha molta diversitat de casos de minories ètniques o nacionals.

Però un problema és la complexitat de situacions concretes i la dificultat de resoldre-les i tota la passió conflictiva que sovint desperten, i una altra l'acceptació dels drets dels pobles d'una manera molt més àmplia i decidida d'allò que ha estat corrent a Europa, quan els drets dels pobles inclosos en un estat d'una altra nacionalitat dominant a penes es reconeixien. El camí és clar d'accentuar els pobles com a subjectes de drets i de revisar teòricament i pràctica, per bé que sigui amb la necessària prudència política, el principi de no intervenció, la intangibilitat de fronteres i la consideració d'affers exclusivament interns d'un estat a aquells que aquest estat digui. És evident que aquesta és una de les grans qüestions a revisar si es vol avançar en el camí de la unificació d'Europa; si es considerés vàlid l'antic concepte de sobirania dels estats, el procés d'unificació europea s'hauria acabat, puix que qualsevol unificació significa cessió de competències i sobirania. Això significa que hi pot haver revisions territorials a Europa i que cal acceptar-ho i, naturalment, regular-ho. El dret a l'autodeterminació, que ningú no gosa negar teòricament dins una democràcia i una cultura dels drets humans, ha agafat força. Això és freqüent en la concepció dels drets humans, que de cap manera no és estàtica; n'apareixen de nous, fruit de circumstàncies diferents o de reconeixement més fi de realitats existents, agafen més pes i fins i tot popularitat, acaben per ser incorporats a les legislacions... El dret a l'autodeterminació figura doncs entre els drets que pugem a Europa.

Però hi ha una altra realitat prou coneguda, forta i també creixent que cal atendre en considerar els drets dels pobles en general i en particular els drets dels pobles a la nova Europa. És una cosa tan coneguda com la interdependència i la universalització dels problemes. Tan coneguda que no caldrà allargar les consideracions sobre aquesta nova realitat. Entre els canvis

que ha portat la interdependència de problemes i solucions figura que el concepte de sobirania sigui avui molt diferent que fa cent anys i fins i tot que pocs decennis. Les Nacions Unides no existien i tenen ara un poder real que previsiblement serà creixent. Tampoc no existien les organitzacions regionals, com la Comunitat Europea, el Consell d'Europa o la CSCE, de poder també previsiblement creixent. Les multinacionals -econòmiques, polítiques, de mitjans de comunicació...- també són una novetat de pes creixent i redueixen igualment el poder dels estats, i més el redueixen com menys poderosos són aquests. Els grans problemes d'avui dia són problemes de volum i complexitat formidable que no poden resoldre petites instàncies o fins i tot grans. La superació dels desequilibris Nord-Sud, per exemple. La lluita contra la degradació ecològica, la preservació de la seguretat i la pau. L'ordenació del treball en l'àmbit mundial. I encara d'altres grans problemes. Cap estat europeu no pot resoldre'ls tot sol. Ni els Estats Units tots sols. Ni la CE tota sola. La interdependència és una realitat indefugible i imposa la cooperació. I amb això la creació de fórmules jurídiques noves començades per les Nacions Unides i d'altres organitzacions de tipus regional. "Responsabilitat comuna dels noranta", l'informe promogut amb aquest títol per l'aleshores primer ministre suec Carlsson, en la línia dels informes coneguts amb els noms dels qui presidiren les seves comissions de treball -Willy Brandt, Olof Palme, Gro Harlem Brundtland, Julius Nyerere-, demanava l'abril del 1991 una governabilitat global per portar a terme solucions comunes a problemes comuns, i insistia en el fet que "hem de treballar plegats per poder viure en un sol món, aconseguir una seguretat comuna, tenir un futur comú".

Aquesta tendència que ha de desembocar en la cooperació es presenta també en aquell problema de les sobirania i del reconeixement del dret a l'autodeterminació. Són tendències simultànies i que poden ser a voltes contraposades: la interdependència va en el sentit de treure sobirania als estats, de compartir decisions, d'assenyalar pràcticament les grans línies d'actuació, d'enfortir grans poders econòmics i polítics, fins i tot d'esborrar característiques peculiars d'instàncies menors... Per exemple, fer créixer la

importància de les grans llengües de comunicació, preferentment l'anglès, i d'amençar de retrocés llengües parlades per comunitats petites. Per altra banda, la tendència a admetre els drets dels pobles sense excepció, a la reivindicació de la seva personalitat i característiques, malgrat que siguin compartides només per col·lectivitats de poc volum numèric, i del valor i sovint l'eficàcia del principi de subsidiarietat fan que calgui anar establint un nou concepte de sobirania que atengui les dues tendències esmentades, ambdues respectables. La sobirania tradicional dels estats, encara que sigui una sobirania relativament recent, està en discussió sovint des dels dos fronts: des dels nous poders supranacionals, que són indispensables per al progrés, i des dels poders dels estats petits, de les nacions sense estat, de les regions, dels mateixos poders locals. Al nostre temps hi ha hagut a vegades una doble transferència de la sobirania dels estats: cap a un nivell superior per una banda, com per exemple cap a les Nacions Unides o la Comunitat Europea, i cap a nivells inferiors per l'altra. Aquest doble moviment no és sempre fàcil de concebre, realitzar i articular, però és inevitable si es vol respectar alhora els drets de la humanitat, que reclama aquella governabilitat global, i els drets dels pobles, que conserven la seva realitat i que no volen ni poden ser ofegats.

Aquesta és la situació del futur d'Europa. Una Europa que té un important paper d'actor en les dues tendències, puix que ha aconseguit posar en marxa el procés d'integració regional més important del món d'avui, i perquè força gent de pobles seus estan col·laborant de manera notable a la reivindicació dels drets dels qui podríem anomenar petites col·lectivitats. És allò que els francesos en diuen "tenir les deux bouts de la chaîne", operació que evidentment no és fàcil, però que resulta en aquest cas indefugible d'assajar. És impossible de saber què en sortirà d'aquesta redefinició teòrica i pràctica de la sobirania i si seran molts o pocs els territoris que rectificaran les seves fronteres i fins i tot accediran a una sobirania igual a la que els ha dominat, sobirania que de totes maneres serà també nova i previsiblement ben enxiquida en relació a la de fa pocs decennis. Les notes tradicio-

nalment característiques de la sobirania són les relacions exteriors, la defensa, certes competències econòmiques i financeres, la definició i control de l'administració pública... Algunes de les competències tradicionals ja han estat afectades, com la política exterior, que a la CE cada cop s'unifica més pel que fa, si més no, a les seves grans línies. Les competències econòmiques també han minvat i previsiblement continuaran fent-ho. Algun dia serà realitat la unitat monetària. La unificació política i la defensa comuna són dues de les grans qüestions plantejades i que caldrà resoldre d'una o altra manera, però en tot cas d'una forma diferent a la vigent els darrers decennis.

Aquests canvis poden facilitar les modificacions territorials a Europa, però tampoc no cal desconèixer les dificultats: tendència del poder a no cedir competències, vells desacords i baralles nacionals a vegades ben enverinades, fragmentacions ètniques a força territoris... Però, per molts que siguin els obstacles, probablement són més grans encara els corrents que impulsen cap a canvis d'aquesta mena. Com la història de tot arreu i la d'Europa en particular demostren a bastament, les fronteres no són, malgrat que així es repeteixi, intangibles ni tampoc les fórmules jurídico-polítiques d'organització de les col·lectivitats. Ni les fronteres europees tindran sempre el mateix dibuix que tenen avui ni significaran el mateix: si es parla amb raó de tirar a terra fronteres, també es pot parlar de dibuixar-ne amb més claredat força de naturals. Es tracta en definitiva d'una gran ocasió i d'una gran empresa: la de democratitzar el paper dels pobles en un espai com Europa. Fins ara la democratització ha fet sobretot els seus progressos dins les comunitats polítiques; molts menys n'ha fet en la comunitat de pobles; el procés d'unificació europea és un progrés indubtable en aquest sentit, però resten moltes etapes a fer.

En aquest camí futur inconnegut i força imprevisible es poden fer algunes afirmacions cabdals. Primera, el procés ha de desenvolupar-se de forma pacífica, en el mateix estil negociador que ha presidit la construcció d'Europa; la democràcia entre els pobles no es pot edificar a cops de violència armada. Segona, aquest procés correspon a la vocació europea profunda de dinamisme

transformador i en serà una altra manifestació; tot allò que tingui de novetat no serà més que una altra a afegir a les enormes novetats que hi ha hagut a la història d'Europa, i si cal imaginar-la lògicament difícil no ho serà pas més que altres transformacions avui dia plenament acceptades. Tercera, caldrà superar la cara fosca del nacionalisme, l'opressió per part dels nacionalismes dominants i la miopia, freqüent encara que sigui explicable, per part dels dominats; caldrà arribar a una harmonia entre la consciència nacional i la europea -i la universal-, així com ho van somiar alguns dels precursors de la unitat d'Europa. Quarta, aquesta tasca és al cor de la cultura dels drets humans, puix que es tracta fonamentalment de combatre i superar les opressions dels drets dels pobles i de regular els drets que puguin estar en conflicte.

Tot això cal considerar que afecta tots els pobles d'Europa; els qui avui formen part de la Comunitat Europea, els qui només són membres del Consell d'Europa i els qui només han expressat la seva voluntat de ser membres de la CE. I fins i tot aquells la sol·licitud dels quals està lògicament més llunyana. Europa ha d'aspirar a ser Europa des de l'Atlàntic als Urals. Si aconsegueix anar realitzant aquesta unificació en el respecte de la diversitat i dels drets dels pobles amb les fórmules imaginatives adequades, haurà assolit un gran objectiu i haurà col·laborat també a assenyalar possibles rutes a altres regions del món que al cap i a la fi tenen, en aquesta temàtica de mundialisme i drets dels pobles, problemes no tan diferents dels nostres. És una gran ocasió facilitada pel final de la guerra freda que no només ha desglaçat el dinamisme dels pobles del centre i de l'est d'Europa, sinó que ha estat positiva per als altres pobles europeus. A la tardor de 1989 hi havia entre molts dirigents occidentals, i entre una bona part de l'opinió pública, un desig que les coses no canviessin gaire darrera el mur de Berlín que caigué unes setmanes després. I no era per simpatia pels règims del socialisme real, sinó per por que els conflictes perjudiquessin l'estabilitat europea. En realitat, els canvis es van fer d'una manera modèlica, tant pel que fa a la gran majoria de l'opinió democratitzadora com, amb

poques excepcions tràgiques, per part dels poders contestats. I l'estabilitat no en va patir. Val la pena de recordar-ho davant els canvis del futur, tot recordant també que l'estabilitat no és pas la primera virtut per als oprimits. No cal dir que la resolució dels problemes de l'adequat reconeixement dels drets dels pobles en una situació tan nova i complexa com l'actual presenta multitud de problemes. Seria absurd minimitzar-los. Però això no esborra la realitat que avui existeix també una gran ocasió.

Pel que fa a la situació creada pels canvis de 1989, 1990 i 1991 a Europa i les perspectives del futur immediat, són interessants diverses consideracions de la Resolució del Parlament Europeu del 12 de desembre de 1990 sobre les bases constitucionals de la Unió Europea. Després d'afirmar que l'Acta Única Europea és "un pas endavant inadequat i insuficient", la resolució considera "que les revolucions democràtiques dels països de l'Europa central i de l'Est i els canvis a la Unió Soviètica han modificat la situació europea i internacional de tal manera que és necessari actualment un nou ordre europeu amb la finalitat de la pau, el progrés i el respecte dels pobles; que en aquest ordre la Comunitat ha d'exercir un paper polític més gran i ha de ser un punt essencial de trobada per a totes les poblacions que han accedit recentment a la democràcia, i estimem que, un cop començada la realització d'una Unió Europea de tipus federal, ha d'obrir-se en principi a l'adhesió dels estats europeus democràtics que ho desitgin".

Com a resolució del Parlament Europeu aquestes consideracions són indicatives d'un camí de canvi que, encara que sens dubte trobarà obstacles en els estats membres, i potser especialment entre ells en les grans potències, no té alternativa vàlida si es vol prosequir l'edificació europea. Als canvis en aquesta línia cal afegir tots els derivats de l'acceptació real dels drets de l'autodeterminació a Europa. Aquesta és la possibilitat de treball que té Europa en aquest camp: col.laborar a la síntesi operativa del respecte dels drets dels pobles amb l'uropeisme i el mundialisme. Aquesta tasca estaria dins una bona tradició europea que ha atès alhora la diversitat de cultures i la dimensió universal, i cal apuntar, encara que aquest no sigui el

tema d'aquestes reflexions, que en una Europa unida i diversa Catalunya pot trobar el reconeixement polític més adequat dels seus drets com a poble que encara no té ara i coronar així una llarga lluita històrica.

Finalment, i això val per a tota l'Europa de demà, convé advertir de debò que el futur ha de ser concebut de manera diferent si es vol que la unificació sigui realitat: l'estat-nació ha cobert una etapa històrica i no cal menysprear el seu paper passat; però ja no és el model del futur i com d'altres models pot i hauria de ser superat. Això significa també que el reconeixement més efectiu de pobles que no el tenen suficient o que fins i tot han integrat stats-presó no significa la creació de nous estats-nació amb les característiques d'aquests: seria ben equivocacat, per exemple, veure aquest reconeixement de la diversitat en la unitat com una multiplicació de duanes i de símbols d'intenció separadora, i fins i tot com la creació absurda d'una sèrie de nous exèrcits quan la meta és la desaparició de tots ells, llevat d'unes forces internacionas de defensa comunes. L'estat de demà, si és que demà existeix alguna cosa que en diran estat, serà ben diferent del d'ahir, i fa riure veure com ara presumeixen d'independència governs subjectes a les pressions de poders transnacionals més poderosos que ells.

L'Europa dels pobles, amb la construcció d'una unitat interdependent que valorés vivament i efectiva la diversitat, no pot ser un maquillatge d'unes fórmules corresponents a uns altres temps.

L'EUROPA DE LES LLIBERTATS I DE LA JUSTÍCIA

Segurament existeix un acord ampli sobre la realització de la divisa famosíssima de la Revolució Francesa: on s'ha avançat més a Europa és en la realització de la "llibertat"; la "justícia" ha fet una part de camí gens menyspreable, però ha restat força més enrera; pel que fa a la "fraternitat", és el valor més inèdit dels tres. Naturalment que aquestes afirmacions són discutibles, però amb tot alguna cosa de cert tenen i mantenen després de discussions i precisions.

La Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789 està centrada en les llibertats, en la reivindicació dels drets polítics de tot ciutadà i en l'afirmació que la sobirania resideix en la nació. Són aportacions memorables i que han influït poderosament i positiva en la història d'Europa i en la del món. Això no significa, però, que s'hagi d'ignorar que a penes diu res dels drets de contingut social i econòmic: l'article XVII sobre el dret a la propietat i ben poca cosa més. Aquesta és la tradició europea triomfant, que edifica a través de mil pressions i lluites la democràcia política que actualment, a partir de la fi del franquisme, s'imposa a tota l'Europa occidental i que en força països té ja una tradició sòlida. És la mateixa democràcia política a la qual aspiren les antigues democràcies populars i que no només aspiren, sinó que hi han donat ja passos reals: és el futur que han escollit amb decisió. Resten algunes illes on la marxa està més endarrerida, com a Albània, i la gran incògnita de la Unió Soviètica, que de tota manera en conjunt s'orienta, encara que no sense les grans dificultats lògiques, vers les realitzacions històriques dels textos aprovats per l'Assemblea nacional francesa el 1789.

No hi fa res, en certa manera, que aquesta democràcia política estigui en uns països molt consolidada i en d'altres sigui encara tendra i en d'altres només una operació en marxa: com a triomf de la comprensió d'unes idees és senzillament formidable. L'Europa, o la gran Europa, arribarà en un termini impossible de concretar, però probablement no massa larg, i encara que sigui amb molts obstacles i tal vegada amb alguns sobresalts violents, a un mateix règim polític de govern en el qual els drets civils i polítics tinguin una

bona definició, una protecció efectiva i uns mecanismes jurídics capaços de garantir-ne el respecte de maneres acceptables: amb les diferències esmentades i les incògnites del futur aquest és el panorama europeu del final de segle. És tan important el canvi que això significa en relació a absolutismes no tan llunyans, democràcies polítiques molt defectuoses i incipients, i totalitarismes de tota mena, alguns dels quals estan encara justament a la cantonada del temps, que tal vegada no ens n'adonem prou del progrés col·lectiu que això significa i que sens dubte és un dels progressos més grans d'Europa en la seva història. La nova etapa de la unificació europea resulta que en poquíssims anys s'ha convertit també en la nova etapa d'Europa guanyada a la causa i a les institucions de la democràcia política. I, dit d'una altra manera, a la causa de la cultura dels drets humans. No sabem que ens reserven les continuades evolucions de tota mena en un esdevenidor llunyà; però de moment podem continuar trobant lluminosa la frase de Churchill referida a la democràcia política: "És el pitjor sistema de govern amb l'excepció de tots els altres".

Aquest respecte acceptable dels drets civils i polítics ha estat, però, progressiu i cal imaginar-lo així per al futur. Del vot només reservat als rics a la puresa del sufragi actual als països escandinaus hi ha una bona ruta. Fins fa quatre dies, a força països no s'acceptava el sufragi de les dones. Els progressos també s'han registrat en la formulació d'aquests drets. La Declaració Universal de 1948 afirma, evidentment, el dret a la vida, però no gosà dir un mot sobre la pena de mort. El Conveni Europeu de l'Home, aprovat pel Consell d'Europa el 1950, després de recordar el dret a la vida, admet la pena de mort en el cas que la llei tingui aquesta pena a la seva legislació, i no fou fins el 1983 que el mateix Consell d'Europa aprovà al protocol número 6 l'article 1 en el qual diu: "És abolida la pena de mort. Ningú no pot ser condemnat a aquesta pena ni ser executat". Són uns exemples, que podrien multiplicar-se, que fan que no s'hagi de donar per definitivament clos el progrés en la consciència i la situació dels drets humans civils i polítics a Europa, fins i tot en els països més avançats en aquest sentit. I és

possible de recordar aquell dinamisme transformador que hem trobat com una constant europea, i que sembla que assegura que continuaran existint sectors que es mostrin insatisfets de la situació d'aquells drets a Europa i pressionin per un reconeixement i una protecció millors.

Per altra banda, i sense referir-nos a les limitacions de la democràcia política en aquells països en els quals és tendra, com a la Península Ibèrica i a Grècia, i menys encara als països en els quals tot just hi han posat la punta d'una sabata, com a Albània i a la Unió Soviètica, la situació dels drets civils i polítics no és pas sempre satisfactòria a l'Europa Occidental, i això sense tractar ara tota la dimensió cabdal de la relació amb ciutadans d'altres països immigrants a Europa. Democràcia política és participació, i força vegades podem comprovar que ni per part de les institucions públiques, de l'administració i dels partits polítics, ni per part de la societat civil hi ha la participació en el grau desitjable, i a vegades ni tan sols en un grau mínimament acceptable. Potser més que esmentar algun intel·lectual prestigiós, però tal vegada amb relativament pocs lectors, podem referir-nos com a exemple a un mitjà de comunicació de masses, la televisió, i recordar l'èxit fulgurant de la sèrie britànica "Sí, ministre", i de la seva continuació, i no només al país d'origen, sinó a força països del continent. La sèrie no era només una sàtira de la classe política dirigent, sinó una prova de l'opinió que sobre ella tenen amplíssims sectors de l'opinió pública. En algun país europeu alguna enquesta ha dit que el sector més mal considerat per l'opinió pública és els dels polítics, seguit amb un judici una mica menys desfavorable per les prostitutes. No puc pas assegurar que es tracti d'un sondeig d'opinió prou fiable i no cal dir que són força els polítics que tenen els seus admiradors, sovint de manera prou justificada, però com a indicació pot ser tal vegada útil. Per altra banda, la manca de participació de la societat és freqüent; hi ha índexs d'abstenció electoral eloqüents i les causes dels quals no poden ser atribuïdes només a una banda. Els partits polítics són massa sovint acusats, amb motiu, de màquines obsedides per conservar el poder i els seus avantatges o per aconseguir arrabassar el poder

i els seus avantatges als adversaris. Escàndols de diversa mena no són excepcionals. Les baixes xifres d'afiliació de la majoria dels partits a molts països poden argumentar alhora la manca de competència dels partits i el desinterès de la societat. Semblantment es pot dir del tractament dels afers públics per part de molts mitjans de comunicació i de l'actitud d'ambdós sectors, partits i mitjans, vers les actituds obertament crítiques: els crítics estan en una mena de reserva que alhora sembla proclamar el seu caràcter molt minoritari i l'interès que no surtin de la marginalitat.

Victòria Camps ha parlat del valor d'unes virtuts públiques a la nostra època i es refereix ben especialment a les democràcies polítiques. En aquest sentit penso que cal retenir allò que diu en afirmar que la tolerància és la virtut democràtica per excel·lència i segurament donaríem una nota bona, o si més no discreta, a molts països europeus en la superació de la intolerància entesa com "tractar de convertir en universal i obligatori per a tots un model de persona, de família, de religió o d'una ideologia política". Però aquest panorama acceptable no deixa de tenir encara massa excepcions. La tolerància religiosa ha guanyat molt en pocs decennis, però no podem pas oblidar allò que passa a Irlanda del Nord entre protestants i catòlics. Els comunistes, després de l'ensorrada de països del socialisme real, ja són força tolerats però fa ben pocs anys eren presentats a molts països europeus com a dimonis amb banyes i cua, i semblantment feien amb els capitalistes molts intel·lectuals aleshores marxistes i avui dia ben adaptats a les opinions del poder. És cosa dels nostres dies una tolerància més gran vers les minories sexuals... La llista d'insuficiències del reconeixement de drets civils i polítics es podria allargar força. I hi ha a més tota l'àmplia temàtica del necessari aprofundiment de la democràcia política. Però de tota manera penso que seria un error deixar de reconèixer tot allò aconseguit a Europa, o a força països europeus, en aquest terreny: tant pel que fa a les lleis com pel que fa als costums. I si en algun aspecte podria donar-se alguna raó a les famoses i criticades afirmacions de Francis Fukuyama sobre el final de la història arran de l'ensorrada comunista a

l'Est, seria en un final de la història en aquest aspecte: la democràcia política europea no té alternativa visible, si més no com a model radicalment diferent.

Tal vegada una de les millors proves siguin els informes anuals sobre la situació dels drets civils i polítics fets per una entitat independent tan prestigiosa com Amnistia Internacional. En els informes és evident que les violacions d'aquests drets són molt inferiors a l'Europa de la CE, de l'EFTA i del Consell d'Europa, que a Àfrica, Amèrica o Àsia. Mentre a molts altres països les violacions són freqüentíssimes i a vegades fins i tot massives i abasten tot o gairebé tot el ventall d'aquells drets, als països d'Europa esmentats les violacions sovintegen molt menys i estan molt més limitades a uns drets. Concretament, als darrers informes d'Amnistia Internacional trobem aquest panorama: dos països, Gran Bretanya i Espanya, on hi ha una violència i on hi ha acusacions de violacions de drets per part de les autoritats en la repressió o en les lleis antiterroristes. Fora d'això, un altre capítol que inclou França, Grècia, Noruega, República Federal Alemanya i Suïssa, i no cal dir Turquia, en aquests informes figura dins el capítol d'Europa, però és clarament un cas a part, compren violacions de drets pel que fa a objectors de consciència, sigui en països en els quals no existeix una llei que els reconegui, sigui en d'altres en els quals critica l'aplicació o les limitacions de la llei. Un altre capítol que inclou diversos països són els maltractaments policials als detinguts i altres vegades a les presons. Pel que fa a Irlanda, s'acusa la persistència d'una llei que admet la pena de mort, encara que no s'apliqui. Un parell d'acusacions sobre lentitud dels procediments judicials i una sobre manca de llibertat d'expressió a la RFA, precisament sobre l'objecció de consciència, i pràcticament està acabat el panorama de violacions de drets civils i polítics en aquells països europeus. Evidentment no es tracta pas d'un panorama idíl·lic de drets civils i polítics mai no violats, però cal repetir que és un panorama moltíssim millor que als altres continents i es pot afegir que alguns dels països, sin-

gularment els escandinaus, Holanda, Bèlgica i Luxemburg, no apareixen en més d'un dels darrers informes, previsiblement perquè els autors no han tingut denúncies de violacions en aquests llocs.

Segurament totes aquestes afirmacions es poden mantenir més encara si les realitats eurpees del valor llibertat les comparem amb les realitzacions ben inferiors del valor justícia. Fa temps que Marx ho va dir, i moltes coses han passat des d'aleshores, però fins i tot ara, a Europa, no podem deixar d'admetre l'agudesa de les seves paraules. Quina és la llibertat de les gallines, preguntava, en un galliner on es passeja lliurement la guineu. Hi ha evidentment sectors amplis de ciutadans d'Europa que trobaran poc consol en el fet que els drets civils i polítics estiguin àmpliament garantits, i no es limitaran pas a demanar que en el futur ho estiguin sempre millor i es corregeixin les seves imperfeccions innegables. Perquè el galliner europeu té avui dia moltes menys gallines víctimes de la guineu que ahir i aquesta hi corre molt menys lliurement que al segle dinou i que abans, a la primera meitat del vint. Però la situació no ha estat transformada radicalment per a tothom pel que fa al reconeixement efectiu dels drets de contingut social i econòmic i a la seva protecció i garantia. No resulta molt consolador per als aturats el fet que totes les constitucions europees proclamïn el dret al treball, i moltíssim menys encara per als aturats sense subsidi, realitat que encara no ha desaparegut a la majoria dels països de l'Europa actual. A la Comunitat Europea les darreres xifres parlen de 25 milions d'aturats. I després hi ha tots els sectors que viuen a la pobresa segons els criteris de la CE: són pobres els qui disposen d'una renda inferior a la meitat de la mitjana. D'aquests pobres n'hi havia 38 milions a la CE el 1975, l'11,5% de la seva població. I el 1985, en comptes d'haver disminuït, les xifres absolutes i relatives havien augmentat: 44 milions de pobres i el 14% de la població. Pel que fa a la diversitat regional, unes altres xifres de la mateixa CE diuen que més de 60 milions d'europes viuen a regions amb una renda inferior en un 25% a la mitjana europea. I òbviament les xifres de mitjana amaguen com sempre xifres pitjors: si els pobres eren el 1985 el 14% de la població a

Europa, al conjunt espanyol eren el 20,8% el 1983. I el fet que les mitjanes també amaguin xifres menys fosques a països de distribució de rendes més equilibrades no omple de satisfacció els més perjudicats ni canvia el panorama general europeu.

Dues coses són certes: a la CE i als països de l'EFTA hi ha un nivell de vida elevat, un benestar que arriba a amplis sectors, però també és cert que la pobresa continua present i que, fins ara, malgrat les mesures de la pròpia CE i dels respectius estats, el panorama segueix sense millorar i mostra les insuficiències d'aquestes mesures. La realitat és que existeix a Europa l'anomenada societat dual o la societat dels tres terços. La societat dual significa benestar per a una majoria i pobresa i marginació per a una minoria molt àmplia; la societat dels tres terços afina més i distingeix una part que viu en el benestar i fins i tot en l'opulència, una altra que viu del seu treball més o menys dignament o fins i tot confortablement, però amb dificultats i amenaces sobre el seu futur, i una tercera que viu en la pobresa i la marginació, aquest Quart Món que no només està present a països llunyans, sinó a Europa i als EEUU i que és el Tercer Món dins el Primer Món. Naturalment que d'aquests problemes només en parla una minoria i que gairebé tots els dirigents només en diuen alguna cosa quan els és impossible callar, i que el conjunt de la societat tampoc no està interessada en problemes tan poc agradables, i que gairebé sempre els mitjans de comunicació procuren parlar de temes més divertits i que venguin més, i que la immensa majoria dels intel·lectuals no en diuen res i potser en saben poca cosa i tal vegada alguns tinguin por que si en parlen estiguin menys ben vistos pel poder.

Però la realitat és que aquest Quart Món existeix, format per aturats sense subsidi, immigrants estrangers, franges importants de gent de la tercera edat i un grup heterogeni de famílies monoparentals, malalts, nens del carrer i altres persones que pràcticament només coneixen els seus veïns, les entitats privades que treballen per a ells i les persones de l'administració pública que certament, als darrers anys, han augmentat la seva atenció vers aquests sectors. Han augmentat la seva atenció però ni ells, ni la societat, ni el sistema, que per altra banda ha aconseguit tantes fites de benestar, no

han arribat de cap manera a eliminar aquesta part ben considerable de la societat. Segons va dir fa temps l'aleshores primer ministre francès, Laurent Fabius, havien aparegut els "nous pobres". Europa era una societat que s'havia acomiadat dels pobres; aquests eren alguna cosa del passat, del segle dinou per no remuntar-se més amunt; com a molt, potser d'abans de la Segona Guerra Mundial i dels primers anys de la represa. Més tard havia arribat la societat del benestar i amb els impostos el sistema havia aconseguit, seguint sobretot fórmules social-demòcrates, arribar als col·lectius menys afavorits i subvenir-ne les malalties i la vellesa. El diner públic arribava a aquests col·lectius. Els sectors més afavorits esperaven amb confiança sòlida els ingressos creixents cada any i l'economista Galbraith no només parlava de la societat del benestar, sinó i fins i tot de la "societat opulenta". Durant els anys 70 van aparèixer inesperadament, però, els "nous pobres", el Quart Món, i amb ells tots els interrogants sobre la societat europea, el seu futur i el seu sistema tan lloat.

Aquest sistema va ser encara més lloat quan s'ensorrà el socialisme real i la seva alternativa política en la qual havien cregut, encara que potser en nombre clarament inferior els darrers anys, moltes persones, es revelà un fracàs. Però això, i els cotxes en proporció creixent, i les segones residències en nombre també creixent, i els grans ingressos d'una franja relativament petita, i els productes nombrosíssims i variats als supermercats, no eliminava el Quart Món, la misèria dels marginats i els interrogants sobre les virtuts del sistema. És aquest un dels preus que s'han de pagar? Ja es comprèn que els afavorits pel sistema estaran normalment inclinats a trobar-ho molt bé, perquè el preu no el paguen ells, però el 15% de ciutadans pobres de la CE trobaran sens dubte que és un preu massa alt i que són alguna cosa semblant a aquelles gallines lliures en el galliner lliure amb una guineu encara força lliure, malgrat les lleis dels governs i els fons de la CE per al desenvolupament regional i local i l'activitat de les assistentes socials dels municipis, i totes les entitats privades que lluiten contra els efectes de la pobresa.

Aquesta és la gran qüestió europea pel que fa als drets de contingut social i econòmic. És que aquest sistema, anomenat ahir capitalisme, després neocapitalisme, avui economia liberal, a vegades economia de mercat, malgrat tots els seus èxits indubtables i les correccions també indubtables des que enviava els nens i nenes a treballar a les mines de carbó angleses, és intrínscament incapaç de resultats millors per al conjunt de la població? És que inevitablement ha de crear, al costat de benestar per a molts, pobresa i marginació per a un sector ampli de la societat? És que només es poden alleugerir els efectes, però no acabar amb les causes d'això? És que si això ha passat els darrers anys, amb els avantatges que per al sistema representa l'existència i l'explotació freqüent dels països del Tercer Món i només a mitja Europa, què passarà demà mateix, quan s'afegeixin els països de l'Europa central i de l'Est, i demà passat, quan s'afegeixi la Unió Soviètica o com se'n digui aleshores allò que en resti de l'enorme país? Són interrogants seriosos, i més encara ho deuen ser per la poca tendència a plantejar-los que tenen els dirigents polítics i econòmics d'Europa, que semblen que prefereixin la vella tàctica de l'estruç o el refrany que afirma que "qui dia passa any empeny". Aquests aspectes dolents o perversos, com alguns diuen ara, del sistema, són o no són corregibles i, si ho són, com?

Dos personatges coneguts han plantejat darrerament per ocasió el problema. El primer era desconegut, però es va fer famós amb un sol article. Es tracta de Francis Fukuyama i la seva afirmació sobre el final de la història després de l'ensorrada comunista. Per a ell el sistema és bo, va bé i no cal amoïnar-se cercant-ne un altre; ja el tenim i el futur recordarà allò que deien ahir els francesos sobre "les lendemains qui chantent". Segurament la satisfacció i la serenitat és molt inferior entre els membres del Quart Món, si és que s'han assabentat de les previsions tranquil·litzadores de Fukuyama, però... L'altre personatge que ha tractat públicament i amb ressò el problema era ja molt conegut: Joan Pau II. A la seva encíclica "Centesimus Annus" deia que: "Festa demostrat que inacceptable és l'afirmació que la derrota del socialisme deixi el capitalisme com a únic model d'organització econòmica".

Es veritat que aquesta afirmació rodona i rotunda podia restar després desdibuixada per distincions sobre el capitalisme salvatge i l'economia de mercat, i les paraules del papa van tenir interpretacions diferents i per als uns era una condemna del capitalisme i, per als altres, una acceptació i una crida a millorar-lo. Per altra banda, Joan Pau II semblava ignorar que el capitalisme actual compta a Europa amb un socialisme incorporat, l'avui dia anomenat sense reserves social-democràcia, que precisament ha contribuït, i força, a les reformes del model capitalista del segle passat. Tal vegada Joan Pau II pensa que el socialisme sempre és marxista i dolent, però sigui com sigui, amb més o menys aportacions socialistes a l'antic sistema, aquells interrogants romanen i no hem pas de demanar a un bisbe, encara que sigui de Roma, que pugui aportar solucions a un problema al qual moltíssima gent molt més especialitzada que ell en aquestes matèries no sembla que en trobi.

Hi ha una altra novetat relativament recent. Les gallines d'ahir demanaven amb tota la raó un repartiment més just o menys injust de les riqueses a la creació de les quals la majoria de la població contribuïa diàriament. S'ha creat més riquesa i aquesta riquesa s'ha repartit millor a Europa, fet que no nega que aquest repartiment no sigui encara just i la realitat que uns sectors amplis només en rebin les engrunes de l'assistència pública i de la beneficència privada. Però aquest creixement de la riquesa i d'un millor repartiment ha aixecat reserves i sospites. És també tradició europea que la política està basada en una ètica. No caldrà canviar l'ètica que hi ha darrera de la política europea actual i que la impulsa? És tota la temàtica del consumisme, realitat abundantament afavorida, però de tant en tant condemnada per veus autoritzades. Potser fins fa dos dies la visió del món dels yuppies semblava la bona i el camí a seguir. Avui dia té les seves objeccions. Escoltant només veus properes tenim ací el president Pujol, que sovint parla amb energia de la necessitat d'una moral. El principal líder de l'oposició catalana, Raimon Obiols, hi està d'acord i la seva frase repetida és "apoteosi barroca del diner", que censura també amb energia. Alguns intel·lectuals diuen coses semblants i també els bisbes, puix que una tradició catòlica defensa pública-

ment l'austeritat. I no només hi ha aquestes crítiques a la submissió al diner, a l'èxit com a una fita caigui qui caigui, a un consumisme sense fre... Però aquest acord tal vegada ampli i difós fins a arribar a ser a vegades un tòpic no es tradueix en cap canvi del sistema. Les inversions continuen anant allà on creuen que han d'anar al servei dels beneficis, les grans empreses multinacionals, les mitjanes i les petites continuen fidels als seus criteris, el marketing i la publicitat parlen molt sovint i amb veu més alta que aquelles veus. I fins i tot potser pot semblar a algú que a vegades aquelles protestes són una mica per quedar bé o recordant antigues creences i tradicions. Perquè rarament veiem algú que, per voluntat pròpia, esculli un camí més coherent amb aquelles invocacions i crítiques. Si l'escollís, i per exemple, renunciés al cotxe o a la segona residència encara que sigui modesta, i fos seguit per altres entusiastes de la senzillesa, qui sap si nombrosos, què passaria amb el sistema?

Un personatge encara més important i internacionalment conegut que els esmentats, el canceller Helmuth Kohl, va dir unes paraules sobre aquests problemes que val la pena de recollir. Parlava de les dificultats del seu país després de la reunificació alemanya i n'esmentava alguna. Però afegia: "Quin és aleshores el problema més urgent d'Alemanya? Tenim problemes econòmics, materials, però tots ells poden ser resolts. La qüestió és la força moral del nostre poble. N'hem perdut una part durant els anys de riquesa i prosperitat? Penso que no. Però una capa de mantega i kiwi i gambes ha cobert la nostra força moral. Reapareixerà quan remenem aquesta capa. El terme idealisme ha nascut aquí -era la contribució de la filosofia alemanya- i fou terriblement maltractat en aquest segle. Es tracta d'una reacció, i ara hem d'acabar de reeixer una mena d'equilibri". El canceller Kohl proposa un equilibri entre la força moral, l'idealisme, la mantega, el kiwi i les gambes, i seria una bona menja, però és arriscat de saber com es tradueix a la pràctica aquest senzill mètode de remenar la capa perquè reapareixi la força moral. En tot cas el canceller Kohl també relaciona el benestar i la riquesa amb la força moral i possibles pèrdues d'ella o, si més no, una probable però

transitòria realitat que ha restat coberta o amagada. Però la proposta de Kohl no és la d'un ascetisme que en certa manera podria lligar amb una tradició cristiana que podria estar incorporada a un partit com el seu. El canceller Kohl no recomana l'ascetisme o la renúncia o disminució a la mantega, el kiwi i les gambes, i això pot ser seny de polític que no vol perdre vots amb propostes impopulars. En realitat la seva proposta no existeix més enllà de mostrar la confiança que la força moral no s'ha perdut i pot reparèixer.

Si el diagnòstic i la confiança, puix que no és pròpiament una terapèutica, val per a tota l'Europa de la prosperitat, romandran força incògnites sobre el futur del sistema. És que aquest, amb una voluntat adequada per part dels dirigents i de la societat, i amb les reformes oportunes, és capaç de reparar millor les riqueses de manera que desapareixi aquell ombrívol quinze per cent de pobres i marginats? És que aquest quinze per cent és en realitat una conseqüència del sistema i amb ell totes les predicacions alemanyes, catalanes, italianes o sueques sobre el valor de la força moral no poden passar de ser, en el millor dels casos, unes bones paraules sense possibilitat d'eficàcia? Aquestes són unes grans qüestions perquè les responguin qui poden respondre-les, és a dir, els dirigents i gestors de la societat europea. Si a la primera pregunta hi hagués resposta positiva, serien transitòries i superables aquelles principals insuficiències de l'Europa de la prosperitat per complir adequadament amb el valor justícia i respectar i protegir de debò els drets socials i econòmics. Si la resposta afirmativa correspongués a la segona pregunta, caldria registrar la incapacitat de reconèixer i protegir aquells drets per a tothom i proposar algunes, encara que no se sap ben bé quines, reformes més radicals o bé restar en la resignació que segons Léon Bloy sempre és molt més fàcil quan els perjudicats no som nosaltres si no altres persones.

És possible fer algunes afirmacions rodones. Primera: un quinze per cent de persones a la pobresa i la marginació sense real esperança no és gens coherent amb una cultura dels drets humans. Segona: aquesta cultura i la constant europea de confiança en les possibilitats de progrés transformador fan que s'hagi de buscar una superació perquè els drets socials i econòmics siguin

realitat per a tothom. Tercera: el fet que hi hagi una important minoria desemparada i tractada amb inhumanitat no fa oblidar que aquesta Europa ha aconseguit un assoliment històric: que un vuitanta per cent llarg de la seva ciutadania visqui en una zona de nivell de vida acceptable, encara que en aquesta zona hi hagi franges prou diferents des d'algunes ben properes a la pobresa fins altres d'una opulència completament irracional i ofensiva per a la igualtat fonamental.

Aquest podria ser, resumit, el panorama europeu pel que fa als drets socials i econòmics, que si al segle XVIII van restar força enrera en la consideració i la reivindicació, no han deixat de pujar després. En aquest sentit no es pot ignorar que si bé és general l'acceptació del procés d'unificació europea, també són moltes les incògnites, dificultats i crítiques que suggereix a sectors relativament amplis -una part del sindicalisme, per exemple, algunes formacions polítiques més progressistes que la majoria, alguns sectors intel·lectuals encara no del tot coberts per la capa evocada pel canceller Kohl-. Com es farà per construir realment una Europa social i solidària que lluiti eficaçment contra l'atur, especialment per als joves, que doni cobertes socials a aquells sectors marginats, que insereixi adequadament els treballadors estrangers, que tingui unes polítiques de cooperació veritable amb els països europeus del centre i de l'est, inclosa la Unió Soviètica, i que jugui un paper molt superior a l'actual en la cooperació amb els països en vies de desenvolupament, i que aquesta nova política inclogui també les mesures adequades de protecció del medi ambient? Tot això es pot dir en unes conclusions d'algun congrés sindical o en una conferència al lloc adequat, com es pot demanar que la Carta de Drets Socials Fonamentals sigui una realitat en la legislació comunitària, però seria fer-se il·lusions pensar que les respostes efectives són fàcils i que gran part dels sectors dirigents i socials hi són de debò sensibles. El procés d'unificació europea ha anat i va sovint per un altre camí, i tampoc no es poden ignorar les dificultats afegides els darrers anys: si la incorporació més o menys progressiva al camp de la democràcia política dels antics països del socialisme real és una realitat

positiva sensacional, la seva aspiració absolutament lògica a canviar de sistema econòmic i de millorar el seu nivell de vida amplia el camp de joc i complica les possibles solucions que podien ser més fàcils en un camp més petit.

I tot això sense considerar encara que el camp de joc veritable no és només Europa, sinó el món, i que ací els drets socials i econòmics no es que tinguin un reconeixement i una protecció insuficients, com a l'Europa de la prosperitat, sinó que són menys reals i defensats encara que al galliner de Marx, i que Europa hi té un paper ben superior que limitar-se a veure a la televisió, si en té ganes, alguns minuts de filmacions tràgiques sobre la fam i la mort a algun país del Sud abans de passar a un altre programa més tranquil·litzador.

L'EUROPA DE LA SOLIDARITAT I DE LA PAU

A la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789 hi trobarem moltes mancances, ja ho hem dit. Fins i tot a algú li pot semblar sorprenent que aquest text sigui tan famós i hagi provocat tantes conseqüències. És veritat que, ll gida avui, la Declaració francesa és només l'inici d'una ruta. Però també resulta cert que això mateix mostra la fecunditat de la Declaració i palesa el gran camí recorregut des d'aleshores. Els anomenats drets de la primera generació van trobant després formulacions més afinades i ampliacions d'importància notable. Els drets de la segona generació encara no van aconseguir prou lloc lliure a la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948 i van haver d'esperar el Pacte de les Nacions Unides dedicat específicament a ells, i també han anat necessitant altres debats, propostes i documents per anar fent el seu camí. Això mostra el dinamisme de tot aquest procés de descobriment, formulació, recerca de garanties... que són els drets humans. És lògic. Allò equivocat seria pretendre que en aquestes matèries ja s'ha arribat al final i no existeix horitzó més llunyà.

No cal estranyar-se, doncs, que desde finals dels seixanta s'hagi anat parlant cada cop més d'una tercera generació de drets, que correspon al fet de situar els drets humans en l'àmbit internacional. No cal estranyar-se d'aquell dinamisme; no cal estranyar-se, tampoc, de la mateixa evolució de moltes realitats i de l'aparició de fets nous; no cal estranyar-se, tampoc, perquè sovint els humans som mandrosos, reticents, miops o fins i tot cecs per rescobrir realitats i exigències noves, especialment si van contra la rutina mental i els propis interessos. Una mica de tot això explica el retard en començar a veure una tercera generació de drets humans i a parlar-ne. Com gairebé sempre, també podem veure la cara positiva, i positiu és que avui aquesta tercera generació sigui prou coneguda de la gent una mica interessada en aquestes qüestions i fins i tot, per als experts, una cosa ben sabuda.

La tercera generació ha estat anomenada dels drets de solidaritat, i s'ha dit que així com la primera i la segona generacions responien respectivament als termes llibertat i igualtat de la divisa famosa, la tercera generació pretenia fer realitat el tercer terme: fraternitat. Potser és encara més cert que

els drets de solidaritat corresponen a una època recent de globalització dels problemes i de consciència creixent de les interdependències. És veritat igualment que si la definició i defensa dels drets de la primera generació va correspondre històricament en primer lloc a Europa i al món occidental, i que la segona generació va ser fruit principal de l'empenta de tota mena de socialismes i de doctrines i moviments socials al mateix àmbit durant el segle dinou, continuada al segle vint per l'aportació comunista -siguin quins siguin els seus fracassos i, pitjor encara, els seus crims- i estesa geogràficament a un món molt més ampli que l'occidental, els drets de la tercera generació no poden ser entesos sense l'aportació substancial d'aquests pobles que anomenem del Tercer Món, i que són en primer lloc els que han patit i pateixen l'absència de reconeixement dels principals drets de solidaritat considerats fins ara: el dret a la pau, el dret al desenvolupament, el dret a un medi ambient sa, juntament al dret de gaudir del patrimoni comú de la humanitat.

Però no es tracta només dels pobles del Sud o del Tercer Món, encara que la seva aportació hagi estat decisiva en el creixement de la consciència d'aquella globalitat i interdependència i, al cap i a la fi, de la unitat de l'espècie humana que a voltes gosem dir-ne fins i tot família. La pau afecta avui dia tot el món. Ho posà tràgicament de relleu la Segona Guerra Mundial, encara que comencés a Europa i europeus fossin els seus principals responsables i la majoria de víctimes. Ho han posat de relleu les innumbrables guerres que, des de 1945, hi ha hagut als països del Sud, on sovint han lliutat Est i Oest per altres pobles interposats que han pagat el preu de vint-i-cinc milions de morts en aquestes conteses. Ho posa de relleu la cursa d'armaments i l'increment paorós del poder de mitjans de destrucció, especialment els nuclears. No ha estat possible d'ignorar que sense desenvolupament del món més pobre o empobrit la pau no serà possible al món, com una confirmació, al cost de tants i tants milions de morts, de la veritat de la vella sentència que afirmà que la pau seria obra de la justícia. Ningú amb dos dits de front -i amb una mica de cor- no pot ignorar avui que sense prioritzar realment

la solució dels enormes desequilibris Nord-Sud no hi haurà pau consistent i duradora al món, i que la supervivència de l'espècie es juga també en l'arribada a uns terrenys acceptables de justícia de la major part de la humanitat que avui viu l'opressió, l'explotació, la fam, la misèria, ben sovint els règims dictatorials que són conseqüència difícilment evitable d'aquestes condicions econòmiques i polítiques.

El desenvolupament dels pobles del Tercer Món no és ja una aspiració que a Europa hagin de tenir només alguns sectors fidels a totes aquelles doctrines sobre drets humans i que aspirin a una coherència acceptable entre teoria i pràctica. És una aspiració que caldria que fos de tothom a l'Europa occidental, i la Comissió Brandt, en el seu informe, al cap i a la fi moderat, sobre allò que hauria de ser el diàleg Nord-Sud, amb raó subtitulava així el seu treball : "Un programa per a la supervivència". Puix que no es tracta només d'una qüestió que afecti vitalment immenses poblacions del Sud, majoritàries avui al món, i a aquells sectors més conscients del Nord. I és ben evident que no es tracta tampoc d'una operació més o menys àmplia de beneficència internacional, en la qual els europeus, com fins ara, destinin en el millor dels casos percentatges irrisoris o gairebé del seu PNB. Es tracta de tota una altra cosa: garantia de pau i supervivència de tot el món, vida en condicions acceptables dels condemnats d'avui, coherència presentable entre principis i conductes, fidelitat mínima d'Europa a allò més destacat de la seva història i del seu pensament bàsic.

El fet que avui dia el compliment universal del dret al desenvolupament sigui la qüestió prioritària al món d'avui hauria de ser evident per a tothom. Més encara per als dirigents polítics, econòmics, intel·lectuals del món desenvolupat i d'Europa en particular. Penso que si avui dia un polític no té això ben clar és com un analfabet que a penes sabés llegir i escriure el seu nom i cognoms. Però Europa està plena d'analfabets d'aquesta mena, molts d'ells prou coneguts, que governen, es presenten a eleccions, pretenen contribuir a la direcció dels afers públics. No em sembla que sigui gens exagerat dir que si gent com aquesta governa o aspira a governar sense tenir aquella prio-

ritat ben clara i genuïna, és com si acceptéssim que analfabets, en el millor dels casos només funcionals, fossin els directors de les universitats i de tota mena de centres d'ensenyament. La comparació em sembla a penes exagerada, si és que exagerada és. Amb les excepcions que confirmen la regla, Europa està governada per una colla d'aquests analfabets que no tenen clares quines són les prioritats veritables al món d'avui. I, si les tenen, no gosen actuar d'acord amb elles o van oblidant de fer-ho o troben múltiples excuses per deixar sempre en lloc obscur i endarrerit aquestes prioritats.

I si a algú, o als governants mateixos, això sembla una exageració, puc argumentar que, si més no, és una opinió conseqüència de molts anys de treballar en aquestes qüestions i de pressionar perquè els governants actuïn d'una altra manera. Mai, em sembla, he trobat un dirigent polític que negui la importància de la qüestió i la necessitat d'anar amb molta més decisió i de col·locar-la en lloc molt més destacat de les prioritats. Rarament, però, he trobat dirigents polítics que siguin conseqüents amb això. El canvi d'actitud del Nord vers el Sud resta, en el millor dels casos, en algun mig augment de dotacions pressupostàries per a la cooperació al desenvolupament, atorgades un xic per tranquil·litzar la pròpia consciència, un xic per fer callar els qui ho demanem, un xic per... Mentre, alhora, dirigents de tot color polític troben facilíssim aconseguir dotacions pressupostàries molt més importants en afers que força vegades són secundaris, i fins i tot no és rar que siguin per a despeses que una sensatesa mínima qualificaria d'escandaloses. I tot això per obra de persones nodrides en els principis d'algun o altre d'aquells corrents de pensament europeus que proclamen la dignitat i la igualtat de tots els éssers humans.

Tal vegada els dirigents polítics argumentaran que ells no són més que els representants democràtics de les societats a les quals pertanyen. I és ben cert que les societats europees d'avui mostren semblant indiferència, mandra, oblit, per no dir oposició franca o amagada, a considerar que Europa té responsabilitats substancials en la lluita contra els desequilibris Nord-Sud,

a posar aquest problema en el primer lloc de les prioritats. Però els polítics han de jugar també el paper d'educadors, han de tenir una certa vocació d'avanguardia, han de posseir el coratge de defensar les propostes que creuen justes, encara que pensin que això els pot treure vots. Una classe política que no tingui aquest coratge no és una bona classe política, i poden acabar essent uns professionals preocupats en primer lloc per la seva carrera personal i, quan invoquen alguns d'aquells grans principis de la tradició europea, uns hipòcrites indignes de confiança que practiquen vergonyosament la doble moral.

Se'm permetrà de repetir que aquestes conclusions, semblin o no encertades, són expressió moderada de llargs anys d'experiències viscudes amb la classe política, de la qual en aquests problemes salvaria poques persones. Però també em sembla ben cert que seria injust concentrar només les crítiques a la classe política europea. És obvi que les classes dirigents de molts països del Sud mereixen crítiques i que també **se'n poden explicar** molts fets tràgics o còmics. Però aquestes pàgines només s'ocupen d'Europa. Parlant d'Europa, seria també injust limitar les crítiques als seus dirigents polítics. Amb la salvetat feta que aquests arguments no són una excusa vàlida per als polítics, és veritat també que sectors molt amplis, i sovint majoritaris, de les societats europees tenen actituds semblants. Ni els dirigents econòmics, ni els sindicats, ni les esglésies, ni els sistemes d'ensenyament, ni els intel·lectuals i els científics, ni els mitjans de comunicació social, ni qualsevol de les instàncies que formen i conformen opinions i conductes, que ajuden a destacar o posar a l'ombra valors, orienten el camí econòmic, les inversions, les decisions professionas, els grans debats culturals, etc., etc., destaquen precisament per la seva preocupació pel dret al desenvolupament dels països del Sud, per la reorientació del conjunt de la marxa de les societats europees per donar una resposta efectiva a les exigències de la justícia per part de centenars de milions d'éssers humans, per col·laborar a la supervivència del món i a la pròpia d'Europa, per ser fidels a aquells principis favorables a la dignitat de tots els humans i, per tant, als seus

drets fonamentals, principis que la majoria de les persones d'aquestes societats europees no gosarien negar obertament. I aquestes realitats no són desmentides col·lectivament per la tasca positiva de persones nombroses, siguin dirigents o no dirigeixin res important exterior a elles, siguin individus o bé organitzacions, generalment no governamentals. Recordar les aportacions europees positives de tota mena no significa pensar que esborrin la realitat d'aquell panorama general.

Per tot això, la conclusió principal sobre aquests problemes no ha de ser ara, em sembla, valorar detalladament els Tractats de Lomé de la Comunitat Europea amb els països ACP i considerar les seves insuficiències i els seus aspectes apreciables i ~~proposar-hi~~ millores concretes. Tampoc urgir les institucions públiques europees que es decideixin a complir la indispensable i suada, de tant invocada, aportació mínima del 0,7% del PNR, que des d'anys recoman les Nacions Unides com a ajuda pública mínima als països en vies de desenvolupament, aportació a la qual la immensa majoria dels països europeus encara no arriba malgrat promeses i compromisos sempre vergonyosament incomplerts. Tampoc no es tracta de recordar mesures més ambicioses i necessàries, com les referents al comerç internacional entre el món desenvolupat i els altres països, puix que els termes d'aquest comerç són a la base de l'explotació del Sud per part del Nord. O bé recordar que, comptat i debatut, el flux del Sud al Nord és unes tres vegades superior al flux del Nord al Sud -dit d'una manera familiar, que per cada dòlar que va de Nord a Sud en vénen tres de Sud a Nord-, i aquesta és una altra de les raons per condonar el deute extern. Es tracta de tot això, però d'alguna cosa més que això.

Es tracta precisament de comprendre que no és una qüestió secundària que demana mesures secundàries, una qüestió parcial que demana mesures parcials, sinó una qüestió prioritària que exigeix canvis conjunts i radicals. És tota l'Europa desenvolupada la que hi està implicada per motius ben diversos que no cal repetir. Mentre es segueixi tractant la qüestió com alguna cosa respectable però senzillament secundària a la vida real d'Europa, el dret al desenvolupament serà alguna cosa no assolida per centenars de milions de

persones. Sense aquest capgirament de prioritats, les coses continuaran si fa o no fa igual, cas que no empitjorin. A finals del segle XVIII, les diferències de desenvolupament entre els països que ara anomenem amb un eufemisme en vies de desenvolupament, i els europeus, no eren grans. Com ha recordat Arcadi Oliveres, "les diferències de desenvolupament econòmic entre els diferents territoris del món constitueixen un problema relativament recent. El seu origen es pot situar en el segle XVIII i de fet cal lligar-lo estretament al fenomen de la revolució industrial. En les èpoques anteriors -a excepció de les societats "primitives" que representaven una cinquena o sisena part de la població mundial- els nivells de desenvolupament comparatiu oscil·lava entre un 50-70%, més o menys, en funció dels països. Així doncs, el concepte de subdesenvolupament econòmic ha de ser forçosament examinat de manera comparativa en relació al desenvolupament que tingueren a partir del segle XVIII determinats estats, primordialment els europeus". Aquest examen ha estat fet per diversos economistes i s'hi poden destacar els treballs de Paul Bairoch. L'examen inclou les realitats del colonialisme i de les noves relacions econòmiques internacionals que aquest va significar i que no han desaparegut amb la fi del colonialisme polític. Encara que no és pas l'única causa, sí que és la principal per explicar que avui dia les diferències de desenvolupament econòmic entre els dos grups de països hagin passat a ser d'una vint dels respectius PNB per habitant, i van creixent. Menys de dos segles ha estat el lapse per enfondir de manera brutal el fossat entre uns països i, fins i tot, crear-lo. I és aquest el fossat que cal omplir per aconseguir l'exercici universal del dret de solidaritat, i no cal insistir més en el paper cabdal que hauria de tenir-hi Europa.

Es, evidentment, una tasca vastíssima. Esdeveniments recents, ben lligats, però, amb aquelles relacions econòmiques internacionals, han complicat encara aquestes perspectives i alhora han augmentat la urgència de les respostes adequades. El primer fet és l'augment de les migracions econòmiques del Sud a molts països europeus. És una realitat prou coneguda perquè calgui detallar-la. Magrebins a Itàlia, Espanya i França, nigerians, senegalesos i al-

tres pobles de l'Àfrica Negra a la Gran Bretanya i a l'Europa continental, filipins, pakistanesos i altres asiàtics i turcs,

moltes vegades sense reconeixement legal de la seva existència, sumen avui, encara que la dada sigui naturalment imprecisa, uns vint milions de persones, el 5% de la població de l'Europa occidental. A la Gran Bretanya representen el 8% i a França l'11%, mentre als Estats Units, considerat tradicionalment el país dels immigrants, no passen del 6%. L'esfondrament del socialisme real ha afegit gent a aquestes realitats i és possible que n'afegixi molta més: iugoslaus i albanesos a Itàlia, persones d'ètnia alemanya procedents d'Hongria, de Romania i de Polònia a Alemanya, fins i tot immigrants dels molts territoris que formaren fins ahir mateix la Unió Soviètica...

Les immigracions econòmiques del Tercer Món a Europa no són dels anys noranta i evidentment cada país és cada país en l'acollida que els ha donat durant els darrers decennis. Però existeix una tendència gairebé general a augmentar la restrictivitat de les lleis d'acollida, i Trevi i Schengen ho palesen. La xenofòbia i el racisme són temes que salten inevitablement als mitjans de comunicació, encara que no siguin temes especialment ben acollits i que obtinguin grans altaveus. Però ningú no pot negar que es tracta ja d'un gran problema col·lectiu europeu i, més enllà de molts debats, es pot concloure amb el demògraf americà Ben Wattenberg: "Els europeus tenen una alternativa -poden fer créixer les seves taxes de fertilitat, o poden dir que anem a suplir-ho amb immigrants. No han fet ni una cosa ni l'altra". Naturalment que hi haurà qui podrà indicar la possibilitat de solució intermèdia.

Però hi ha alguns fets claríssims. En primer lloc, que aquesta immigració ha tingut com a raó essencial la penúria dels països de migració: sense resoldre aquesta, la immigració continuarà o pressionarà de totes les maneres i sense excloure la possibilitat de violències col·lectives que mereixin el nom de guerres. Un altre fet innegable: la natalitat europea ha baixat moltíssim i, per més revolució tecnològica que hi hagi, Europa necessita una força laboral que no té i que, sense radicals canvis demogràfics, no tindrà.

Davant això sembla també clar que les actuals polítiques restrictives, a més de la realitat que han de ser qüestionades des del punt de vista dels drets humans, no tenen futur i són només a curt termini. Tampoc no seria la solució completa una bona acollida segons aquells principis europeus tantes vegades invocats. No seria la solució completa sense combinar-la ràpidament i enèrgica amb aquella col.laboració al desenvolupament dels països d'emigrants per aconseguir aturar la necessitat massiva de deixar el propi país. Una altra vegada coincideixen l'ètica i la bona política.

L'Europa de demà, doncs, haurà de ser també per aquests motius solidària amb un Tercer Món que ha començat a tenir dins i que, per altra banda, pot tenir una dimensió ben positiva de col.laborar a renovar i rejuvenir les poblacions europees: no seria evidentment la primera vegada que això passa al món ni serà la darrera. Als Estats Units, per exemple, es calcula que a partir del 2050 la població blanca haurà deixat de ser el grup racial més nombrós per cedir-lo a la suma de negres, hispànics, asiàtics o els seus descendents... Una perspectiva no massa diferent sembla més llunyana per a Europa, i cal afegir-hi ací els transvasaments de poblacions de l'Est, però tampoc no és tan delirant pensar que algun dia Europa serà proudiferent en aquest aspecte d'allò que és ara i que ha estat des de segles. Algú ha parlat de les corrents migratòries a l'Europa actual com de "la nova invasió". Dels europeus depèn en part gens menyspreable que sigui una invasió pacífica, útil i renovadora, o que sigui una batalla de mal final amb episodis innombrables d'exploació, indignitat, violència... I la darrera notícia d'aquesta nova invasió són les conseqüències encara difícilment previsibles dels canvis al centre i a l'est d'Europa, però en tot cas allò que ja no és només un somni de visionaris és que Europa serà l'Europa de l'Atlàntic als Urals o difícilment serà una Europa no només unida, sinó també solidària.

Però tots aquests nous problemes de migracions originades bàsicament en el desequilibri Nord-Sud no són els darrers ni tanquen la qüestió. Un altre dels drets de solidaritat és el dret a un medi ambient sa. També ací la revolució industrial ha resultat ambivalent, també ací les diferències de desenvolupa-

ment han tingut i tenen una incidència. El medi ambient és, com aquell qui diu, un tema d'avui, i la raó és que fins al nostre segle i encara fins als darrers decennis el medi no havia estat malmès per l'home o no ho havia estat en les proporcions gegantines dels últims temps que finalment han alarmat amplis sectors després dels habituals crits al desert dels precursors i pioners.

Un determinat model de desenvolupament econòmic i social, la qual cosa significa també un model acceptat de vida i, en darrer terme, tota una escala de valors han estat els responsables de gran part de les degradacions del medi. Ara que això ha estat descobert i demostrat no es pot justificar la passivitat davant les causes. Però no només molts mitjans de desenvolupament escollits -com són determinades fonts d'energia- o l'opulència malbaratadora o l'exces de consum, que no és només una proposta urgent al ciutadà, sinó una de les bases del funcionament de l'actual sistema econòmic capitalista, han causat degradacions greus del medi. Aquestes degradacions han estat sovint exportades als països del Sud, des de l'incentivament de la deforestació a l'abocament de residus, i tants d'altres exemples possibles. Més encara, no només un cert desenvolupament degrada el medi: sovint el subdesenvolupament i la misèria en degraden certs aspectes. Si és veritat que determinada riquesa degrada el medi, també ho és la pobresa que és degradadora. Tot això i el fet que no hi ha fronteres a l'aire ni als oceans fa que el problema del medi ambient sigui universal. I també ací la responsabilitat principal és dels països desenvolupats, i en el nostre cas d'Europa, com a primers responsables de la degradació i com els qui tenen la major part dels recursos necessaris en la lluita pel medi ambient.

Avui dia s'ha convertit en un tema tòpic el desenvolupament estable o sostenible tractat llargament per l'Informe Brundtland. S'hi defineix com el desenvolupament que satisfà les necessitats de la generació actual sense comprometre la capacitat de les generacions futures per satisfer les pròpies necessitats. I aquesta és una definició que indica encertadament que la solidaritat té una dimensió més enllà de les generacions actuals. És cert

que ecòlegs i ecologistes més radicals han discutit la proposta de desenvolupament estable de l'Informe Brundtland, i que no és pas un dogma. Però és molt important la consciència creixent que no es tracta de prohibir el desenvolupament al Tercer Món perquè el Nord l'ha malmès, i la consciència també creixent que el model actual no és acceptable o sostenible. Que és insostenible, per dir-ho d'una altra manera.

Com a exemple alhora de la injustícia i de la inviabilitat del model de desenvolupament del Nord, l'ecòleg brasiler Lutzenberger ha assenyalat que si a tot el món hi hagués la relació actual de vehicles alimentats amb benzina i persones que hi ha avui al món desenvolupat, al món existirien tres mil milions de cotxes, la qual cosa significaria un colapse del planeta. No és cap secret amagat que si tothom aspirés a un consum semblantment elevat d'energia i de matèries primeres com es permeten els americans del Nord i els europeus d'avui, això significaria l'enfonsament del nostre sistema ecològic. Però és ben cert que aquest consum es presenta normalment com un dret dels occidentals, la qual cosa significa que es condemna o bé a la misèria a la gent del Sud o bé a la destrucció de la terra. O bé, i és l'única sortida, cal buscar un canvi radical conjunt.

Al cap i a la fi, aquest altre gran dret de solidaritat que és el dret a un medi ambient sa és també una de les qüestions prioritàries que haurà d'enfrontar Europa demà, que haurà d'enfrontar avui mateix. I una qüestió ben lligada amb la del desenvolupament. Quan Europa es planteji quina estratègia ha de seguir per col·laborar eficaçment al desenvolupament del Sud, caldrà que tingui en compte també les qüestions de medi ambient. Avui dia no és un altre problema, sinó que forma part del mateix, i aquesta és una de les grans qüestions que han d'aprendre de debò i posar a la pràctica les classes dirigents i les societats europees.

La importància del medi ambient ens recorda que avui és equivocat considerar només les dimensions econòmiques del desenvolupament. El PNUD publicà el 1990, per primer cop, un "Informe sobre el desenvolupament humà", en el qual

s'atenia també altres dimensions que els ingressos i la renda. Naturalment que els factors econòmics segueixen essent essencials i que les estratègies han d'estar centrades en el creixement econòmic, però també en el social. El desenvolupament humà engloba la participació del poble, els drets humans, aspectes del nivell de salut i de formació, mitjana de vida, distribució del PNB... I sens dubte demà caldrà afegir altres aspectes, com l'essencial de la situació de la dona. A l'Informe del PNUD la classificació segons els nous indicadors no resulta, és clar, radicalment diferent d'aquella que només atenia les dades econòmiques, però no és la mateixa i hi ha canvis fins i tot notables. I aquesta dimensió més àmplia i justa del desenvolupament humà pot recordar també la importància del respecte de les característiques pròpies de les cultures dels països en vies de desenvolupament, tantes vegades oblidades per un occidentalisme o eurocentrisme ignorant i superb, aquell que motivava la graciosa exclamació de Simón Bolívar adreçada als europeus: "Deixeu-nos fer en pau la nostra Edat Mitjana".

Hi ha un altre dret de solidaritat que està igualment relacionat de manera molt estreta amb els anteriors i que també s'haurà de plantejar seriosament Europa i en el qual caldrà que actuï amb semblant decisió i imaginació. És el dret a la pau. Sense pau no hi haurà desenvolupament, puix que les despeses armamentístiques engoleixen recursos de tota mena necessaris als objectius del desenvolupament exterior i també a aquells del respecte dels drets socials i econòmics dels sectors de població marginada al Nord. També aquests recursos es necessiten per a l'atenció als corrents migratoris del Sud i els possibles de l'Est o, si més no, a la reactivació econòmica dels antics països del socialisme real. I en parlar de recursos no es tracta només dels recursos materials malbaratats pels exèrcits i l'armamentisme. També hi ha uns recursos humans enormes i indispensables per a aquells objectius, com són investigadors innombrables que treballen directament o indirecta pel sector militar -s'ha arribat a dir que un quaranta per cent de la investigació mundial anava dedicada a aquestes finalitats-. També aquests recursos es necessiten per a la protecció del medi ambient, que demana formidables volums de dedicació,

humans i materials. Com amb el desenvolupament, també per al desarmament i la pau cal un capgirament de prioritats, de valors, d'hàbits mentals, i no només el canvi d'unes partides pressupostàries a unes altres destinacions.

Els esdeveniments de 1989 i el final de la guerra freda han significat en aquests problemes uns canvis positius importants i innegables. S'ha acabat la guerra freda que presidí durant decennis les relacions internacionals: la política de blocs llançats a una vertiginosa cursa armamentística ha experimentat una frenada; el Pacte de Varsòvia, la dissolució del qual semblava una possibilitat llunyaníssima fins i tot als optimistes, ja no existeix; l'OTAN existeix encara, però no són pocs els qui imaginem i demanem ja unes noves estructures de seguretat paneuropees en el marc de la Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa o d'una altra instància que no sigui un bloc militar. No són pocs tampoc els pressupostos que han vist minvar les despeses de defensa, encara que només sigui de manera ben modesta o molt tímida. S'ha arribat al tractat Start, segona passa notable després del tractat de Washington, i el president Bush ha anunciat una disminució unilateral de l'armament nuclear. És veritat que el món continua ple d'armes, nuclears i convencionals, que la guerra del Golf Pèrsic posà de relleu, entre altres desgràcies, la persistència de moltes actituds, costums i reaccions ben tradicionals i pròpies d'una cultura que he anomenat en algun altre lloc de la guerra i que tal vegada es pot anomenar més exactament de la violència. En tot cas, i si cultura és allò del conjunt de principis, valors, normes i costums... existeix una cultura de la violència, a la qual tot allò referit a la guerra, la destrucció i la violència no només causa admiració, sinó que fins i tot sovint fascina, com es va veure durant la guerra del Golf Pèrsic i s'havia vist innombrables vegades a la història, i també a la tantes vegades violentíssima història d'Europa.

Però els canvis positius dels darrers anys també són veritat, i certs això que anomenem els dividends de la pau, la millor aplicació dels quals serien tots aquells objectius que haurien de permetre l'exercici dels drets de solidaritat. I davant el futur i les possibles causes de conflicte, fins i tot

bèl·lic, és evident que són nombrosos, però cap d'ells tant important com els desequilibris econòmics i socials. Qualsevol que hagi viatjat pel Tercer Món, i no cal que ho hagi fet gaire si hi ha anat amb els ulls un xic oberts, haurà conclòs que la violència continuarà en aquells països fins que no hagin assolit una distribució de les riqueses si més no mínimament acceptable i que no deixi com ara a sectors amplíssims de la població en situacions absolutament inhumanes. Fins que no hi hagi hagut un canvi notable en aquest sentit serà una il·lusió pensar que hi haurà pau al món, per fortes que siguin les estructures de seguretat i per crescuts que siguin els pressupostos de defensa. Aquella sentència que la pau serà obra de la justícia té una formulació més moderna, encara que penso que no pas millor, que afirma que la pau serà obra del desenvolupament. Al cap i a la fi Europa ha de ser conscient que ni hi haurà pau al món si no enfronta i ajuda a posar en camins de solució els enormes desequilibris econòmics i socials d'avui dia. A la Conferència ecumènica internacional reunida a Erfurt, el juny de 1991, es recordava que, des de 1945, sobre 105 conflictes armats 100 han tingut com a escenari països del Tercer Món (29 a Àfrica, 20 al Pacífic asiàtic, 15 al Sud-est asiàtic, 18 a Amèrica central i del sud, 18 a l'Orient Mitjà, 5 a Europa). I al mateix lloc es recordava un altre fet cridaner: els membres permanents del Consell de Seguretat de les Nacions Unides (Estats Units, URSS, Xina, França i Gran Bretanya), són responsables del 80% de la producció i comerç d'armes al món.

És prou evident, encara que ben sovint s'amaguin aquestes realitats, que admetre, quan no fomentar amb el comerç d'armes i altres mesures, que el Tercer Món sigui l'escenari de la guerra i de la mort, és totalment inacceptable pels qui es presenten com els defensors dels drets humans a la terra. Poques vegades la doble moral s'ha mostrat de manera més sinistra que en l'afer de la producció i comerç d'armes, i ací també la guerra del Golf i les armes que s'havien venut al tirà Saddam Hussein tornen al record. Es tracta novament de comprovar la interrelació de desenvolupament i pau, de millor distribució de la riquesa a escala mundial i de condicions de vida estables de

seguretat i de possible progrés.

Però mai com ara, a les dècades darreres, no hi havia hagut oportunitat millor per actuar positivament en aquests problemes que en aquesta nova època del final de la guerra freda. Molta gent ho ha assenyalat, però tal vegada es poden reproduir per la seva importància les afirmacions del recent document ja esmentat "Responsabilitat comuna durant els anys 90". El seu punt de partida és aquest: "La transformació de les relacions entre l'Est i l'Oest ha posat punt final a la guerra freda, ho i alliberant unes mentalitats i uns recursos compromesos tant de temps en una confrontació estèril. Els canvis decisius en les relacions Est-Oest durant els darrers anys de la dècada han proporcionat noves sortides al món dels 90". Encara que el document no ignora els perills i les incògnites, especialment els greus problemes que comporta la transformació de la Unió Soviètica, els seus autors creuen que realment el món disposa d'una oportunitat única per fer front als grans problemes prioritaris de pau, desenvolupament, democràcia estable, creació d'un nou sistema de seguretat i de governabilitat arreu del món. Si això és veritat, i existeixen força motius per pensar-ho, resulta clar que Europa hi té un paper de primera importància. També, concretament, en allò que fa referència al dret a la pau. El final de la guerra freda afavoreix també la potenciació d'un corrent europeu important al llarg de la història i més encara durant el nostre segle, evidentment en contacte i influència recíproques amb sectors semblants d'arreu del món. Són els partidaris d'una cultura de la pau que formen un moviment ampli i variat, en el qual han confluït gent de diversos horitzons intel·lectuals, polítics i espirituals, i que han treballat per aquesta cultura de la pau en general o bé en aspectes molt concrets. La persistència de la cultura de la violència no amaga el creixement notable de la cultura de la pau, sovint de manera especial entre les noves generacions.

És una altra de les aportacions europees possibles, la de treballar per portar a terme, en circumstàncies més favorables, propostes sobre una nova concepció de la seguretat i de la defensa. Propostes que en ocasions seran més

radicals i en d'altres més possibilistes, però que en tot cas signifiquen una gran novetat sobre les dominants durant molt de temps. No hi ha motiu per imaginar que els exèrcits actuals són alguna cosa intocable i perenne i la millor manera d'assegurar la pau i la promoció dels drets humans. Els mals de la pervivència dels exèrcits i la manca d'unes instàncies de seguretat europees s'han posat en evidència amb els fets de Jugoslàvia o, més exactament, de l'actuació bèl·lica del nacionalisme agressiu de Sèrbia. Es pot imaginar la progressiva desaparició dels exèrcits nacionals fins que cada nació o poble tingui només unes forces de policia encarregades estrictament de la seguretat interior. Mentre que els conflictes internacionals serien competència d'unes forces armades reduïdes, no ofensives, naturalment posades sota control civil i democràtic, i coordinades a nivell regional i integrades en un sistema mundial de seguretat depenent d'unes Nacions Unides, que també haurien d'haver seguit un procés de reformes i democratització. Les forces de pacificació de les Nacions Unides serien l'exemple o la llavor d'un nou sistema de seguretat del futur d'abast universal. Aquestes o semblants propostes existeixen i els experts en aquest camp les han concretades. Naturalment que no és un camí sense obstacles i que segurament no serà ni fàcil ni ràpid avançar-hi efectivament. Però és un camí possible i sens dubte millor que el que hem conegut d'enormes blocs militars enfrontats, malbarataments gegantins de tota mena de recursos, inevitable formació i pressió de poderosos complexos militar-industrials, amb finalment els tràgics resultats ben coneguts durant tot el segle vint.

En el conjunt dels drets de la tercera generació el paper d'Europa és d'una importància notable. I potser és un camp que mereix menys atenció que altres més coneguts dels drets civils i polítics i dels drets econòmics i socials. Però també ací tots els drets estan relacionats, i sense el respecte, protecció i garantia dels drets de solidaritat al món, els drets de les dues primeres generacions correrien el risc de ser un record més o menys bell d'alguna cosa que fou proclamada en el passat i que no arribà a arrelar arreu i que

finalment va ser enduta per una mena d'aiguat planetari. Seria absurd que Europa pensés que davant les amenaces actuals es pot salvar sola indefinidament. I perquè hi hagi una salvació comuna -o, si voleu més modestament i precisa, un progrés acceptable comú-, el respecte dels drets de solidaritat és absolutament essencial.

PER UNA EUROPA UTÒPICA

Allò que fa alguns anys en dèiem acceleració de la història ha esdevingut una marxa lenta davant força esdeveniments dels anys darrers. Ningú, ni els kremlinòlegs més acreditats, havia gosat pronosticar els canvis de la "perestroika" i la "glasnost", i després de l'ensorrada del Mur de Berlín i les evolucions democràtiques als països europeus del centre i de l'est, cap comentarista, escarmentat per les novetats, havia predit els esdeveniments de l'agost de 1991 a la Unió Soviètica. El final de la guerra freda, la caiguda dels règims del socialisme real, la desaparició del Pacte de Varsòvia, la independència dels Països Bàltics, les transformacions en curs a la Unió Soviètica, el final de la intocabilitat de les fronteres europees i de la intangibilitat d'allò que durant decennis, i fins i tot a Hèlsinki i a la Carta de París per a una nova Europa, es considerarà que eren exclusivament afers interns de cada estat, imposen prudència en els pronòstics i les previsions i alhora demostren que són possibles canvis enormes i fins ahir mateix considerats impossibles a Europa.

El procés d'unitat europea s'ha de posar en aquest marc i a la vegada pot influir-hi notablement. La prudència en les previsions aconsella no fer-ne gaires o no fer-les gaire tallants, a l'hora d'opinar sobre quin pot ser el futur de la unificació europea, la rapidesa de la unificació econòmica i monetària i la decisió amb la qual s'enfrontarà la unificació política. I també a l'hora de preveure quins calendaris d'associació hi haurà per als països que han sol·licitat integrar-se a la CE, per als altres que hi han demostrat interès i pels vells o nous estats que possiblement palesaran interès semblant. En tot cas sí que sembla que es pugui preveure que allò que començà en uns pocs països de l'Europa occidental serà un moviment que, després de créixer de manera notable, pot adquirir un dinamisme encara més ràpid i ampli. La gran Europa, la Paneuropa, l'Europa de l'Atlàntic fins als Urals de De Gaulle, l'Europa "casa comuna" de Gorbtxov, és un horitzó imaginable fàcilment, s'hi arribi o no s'hi arribi **amb més anys o amb menys**. La Europa unida que ha esdevingut un tòpic pot ser aquesta, i en tot cas podem pensar que hauria de ser aquesta.

Seria una primera conclusió. Es prou sabut que han existit diversos intents d'unir bona part o pràcticament tots els països que avui dia en diem europeus. Fins el nostre segle els intents van ser presidits per l'intent que una part dominés la resta i pel mètode bèl·lic o predominantment bèl·lic en la seva realització. Aquests intents van fracassar després d'èxits més o menys duradors. Tampoc no es va aconseguir una unitat religiosa, en bona part perquè dins la religió amplíssimament majoritària, la cristiana, no es va assolir la unitat. I pel que fa als mètodes dels dirigents religiosos, sovint van ser els mateixos o ben semblants que els dirigents polítics. Podem pensar, però, que a través de molts camins es va anar formant una certa unitat cultural europea. El primer cop que s'ha progressat en la unitat política, social i econòmica de manera negociada i, per tant, pacífica ha estat durant els decennis darrers i és la que estem vivint. No significa això l'existència d'una certa cultura europea comuna i no és una realitat ben positiva el triomf d'aquest mètode? Tampoc no sembla massa agosarat dir que aquesta cultura és la que ací he anomenat dels drets humans, i en la formació de la qual han confluït moltes tendències, moltes instàncies, filosòfiques, religioses, intel·lectuals, polítiques...

Una altra de les primeres conclusions seria, doncs, que en la unitat d'Europa ha de seguir utilitzant-se sempre aquesta via democràtica, negociadora i pacífica que correspon a aquella cultura europea. Es repeteix prou, i amb raó, que aquesta via pot ser sovint lenta, que comporta força vegades progressos i retrocessos, rectificacions i que a voltes sembla que la marxa s'encalli. La rapidesa esgrimida per la cultura de la violència ha estat rebutjada en aquesta construcció europea i és absolutament necessari que hi continuï essent. Algú va dir que el mitjà és la finalitat i en tot cas és cert que amb mitjans violents no es construeix una finalitat pacífica. Per tant, importa molt que els europeus siguin conscients que la seva cultura vàlida, i vàlida també per a la unitat, és la cultura dels drets humans, evidentment perfectible i no cal repetir que sovint més ben proclamada que aplicada. L'apreciació d'aquesta cultura, l'interès pel seu desenvolupament i per noves

aportacions amb el pluralisme i la multiculturalitat que li han de ser propis és una de les tasques prioritàries a Europa. Si volguéssim fer frases podríem dir que la bona Europa unida serà de la de cultura dels drets humans o no serà.

Es evident que aquesta cultura té una de les seves bases en la consideració -i algú en pot dir creença- de la igualtat fonamental dels individus. També en la dels drets dels pobles. És el mateix que així com que en individus de dignitat i drets iguals hi ha diferències notables de característiques, talents i defectes, també els pobles tenen diferències. La cultura dels drets humans ha de ser un esforç sense aturada per reconèixer, protegir, tutelar i garantir els drets fonamentals iguals d'individus diferents. Aquesta cultura, aplicada als pobles, ha d'actuar semblantment: no tractarà de negar que una llengua és parlada a Europa per 80 milions de persones i una altra només per un milió; tractarà que la llengua poc parlada tingui reconeguts i garantits efectivament els seus drets. A l'Europa d'avui i a l'Europa unida de demà existeixen i existiran membres desiguals en volum, poder i altres característiques. Però un dels esforços propis de la cultura dels drets humans, sense el qual deixaria de ser-ho, és maldar perquè cap poble domini els altres i els negui, per tant, els drets a la pràctica.

La història d'Europa ha estat una història de lluites entre pobles, freqüents i despietades. Una de les novetats positives de la nova Europa és que no tracta de reviuire aquestes lluites sinó precisament d'abandonar-les en una bossa d'escombraries de la història. Com el propi intent de fer pacíficament una Europa unida és una temptativa implica, entre altres reformes i mesures, la reconsideració de la sobirania dels membres de l'Europa unida. Per una banda, l'Europa unida és d'entrada l'admissió que la sobirania d'ahir dels estats no serà demà la mateixa: a les cessions de sobirania que hi ha hagut han existit tensions i disputes, i també fracassos; però el camí ha començat i si no continua no existirà, òbviament, l'Europa que l'Acta Única significa i les que poden venir en un camí que només ha començat. Però, qui ha de cedir sobirania i competència i a qui?

Ja hem recordat que després de la Segona Guerra Mundial, com després de la Primera Guerra Europea, va semblar que els titulars de les sobirania, i amb elles les fronteres, estaven decidits per sempre i eren intangibles. Tantes vegades ho ha semblat a la història, dins les característiques de cada època! Però ara es perfilen unes possibles cessions de sobirania que no són només aquelles que es consideraven generalment fins fa poc: les cessions de sobirania dels estats a la CE. El trontollament i, fins i tot, el capgirament que ha vingut des de 1989 de l'Est ha posat en qüestió aquestes realitats. Les dues Alemanyes es van unir. Els Països Bàltics s'han declarat independents i tot-hom, fins i tot els adversaris reticents d'ahir mateix, els han reconegut. Seria temerari dir en aquest moment si passarà exactament el mateix amb Eslovènia i Croàcia, i si a aquests països se n'afegiran altres a Europa. En tot cas, aquests estats, si com és previsible volen formar part de la CE, hi hauran de cedir sobirania. El replantejament que tot això ha significat ha palesat també que a Europa hi havia pobles que reivindicaven des de més o menys temps més sobirania que aquella que tenien en l'ordre europeu acceptat fa pocs anys. En podem dir nacions, pobles, nacionalitats o regions i cada cas és cada cas, com cada estat és cada estat. Però allò innegable és que l'onada de reivindicacions de la cultura dels drets dels pobles ha arribat a molts llocs i que les perspectives són diferents que les d'ahir mateix.

La sobirania dels estats membres de l'Europa unida de demà serà disminuïda relativament a l'actual, segurament més encara que l'actual ho és relativament a la dels anys cinquanta. Seria pura futurologia avançar quins pobles europeus accediran en alguns decennis, segurament pocs, a la sobirania dels que siguin membres de ple dret de la CE. És possible que siguin alguns, i aleshores hauran continuat aquestes recíproques cessions de sobirania en diversos sentits. I aquells pobles que no arribin a la sobirania dels membres de la CE de demà, com poden ser per exemple minories ètniques poc nombroses, caldrà que vegin reconeguts molt millor que ara la seva identitat. Si a això afegim que tampoc no sembla massa arriscat pensar que l'administració local veurà augmentada sovint la seva autonomia o algunes de les seves competèn-

cies, tindrem una nova cessió de sobirania. També seria futurologia dir que a l'Europa unida de demà hi haurà estats encara semblants com avui els entenem o no n'hi haurà cap i els membres que formin la seva unitat en diran, o en direu, una altra cosa perquè seran una altra cosa. I futurologia seria també comptar-ne el nombre i dir-ne els noms. En tot cas, allò que sembla cert és que s'anirà cap a fórmules jurídico-polítiques diferents, i tal vegada en alguns aspectes molt diferents, que les actuals per tal de reconèixer les identitats i els drets dels pobles i alhora assegurar la unitat, el funcionament de les exigències de la globalitat i de les interdependències. Potser més no es pot dir. Però crec que imaginar menys seria una adhesió

a les rutines mentals i als vells clixés. És probable que el món de demà sigui una constel·lació de confederacions o federacions regionals -continentals o a vegades amb altres límits- dins el marc d'unes Nacions Unides, si el nom no canvia, també força diferents després de reformes i democratitzacions. En aquest panorama les sobiranies actuals dels anomenats estats-nació seran una cosa del passat, o ho seran en bona part, com tantes realitats que han evolucionat amb el temps. No cal dir que tot això pot afectar tots els pobles encara que sigui en mesures diverses, que un panorama semblant seria molt més fidel a les exigències de la cultura dels drets humans que les organitzacions actuals -i no cal dir que Catalunya hi té i hi pot tenir un interès molt destacat i un paper peculiar. En aquesta Europa desitjable, la consciència de pertànyer al propi poble hauria de completar-se amb la consciència de ser europeu i la de ser ciutadà del món, una triple consciència d'afirmacions positives que alhora seria una defensa eficaç contra les temptacions del nacionalisme agressiu i de l'europèisme insolidari.

Una altra conclusió seria, doncs, que Europa dels pobles ha de ser una nova concepció de la unitat dins la diversitat i que tot això significa, com sempre, un plantejament ideològic, uns valors morals, una manera de viure, una traducció jurídica, uns interessos econòmics -i cadascú pot posar aquests factors segons l'ordre que prefereixi-. Però és evident, també, que per caminar per aquest camí calen moltes transformacions i reformes. N'he apuntat les que em semblen principals en parlar de l'Europa de demà i els

drets civils i polítics, de l'Europa de demà i els drets econòmics i socials, i de l'Europa de demà i els drets de solidaritat. Sense aquests canvis i d'altres en línia semblant, l'Europa futura no podria ser una Europa on realment signifiqués alguna cosa viva i operativa la cultura dels drets humans. No crec que calgui repetir quina penso que és la línia ni els canvis apuntats. Potser només recordar que els drets més reconeguts als països de l'actual CE són els civils i polítics, però que fins i tot aquí cal un aprofundiment de consciència i de mesures efectives, i una ampliació a casos i col·lectius encara més o menys oblidats, i que entre aquests col·lectius destaca en primer lloc pel seu nombre el de les dones en una societat encara molt sexista. Pel que fa als drets socials i econòmics, la desatenció i les llacunes són notablement més importants, com uns gràfics de temperatura que assenyalen pujades sovint alarmants: és tota la temàtica de la població marginada que suma percentatges molt greus en aquests països de la riquesa i la prosperitat freqüent i del creixement sense fre del consum; és tota la temàtica del Quart Món, de la societat dual o dels tres terços, de la recuperació de l'estat del benestar o del seu qüestionament per sectors importants dels dirigents europeus. A aquests problemes cal afegir, en la ruta de l'Europa unida de l'Atlàntic als Urals, els plantejats pels països actuals o nous de l'Europa central i de l'Est. Finalment, els drets de solidaritat demanen una tasca encara més gran que aquesta atenció a l'Estil·lida als corrents migratoris del Tercer Món a Europa. Es tracta de la col·laboració, incomparablement més àmplia, efectiva i decidida que l'actual a la cooperació al desenvolupament dels països del Sud, cooperació que ha de ser molt més global i ambiciosa que l'increment, per altra banda indispensable, de les xifres d'ajut econòmic. En aquests terrenys es juga de debò el futur de la humanitat i també el futur de l'Europa unida i respectuosa amb els drets de persones i pobles. Estretament relacionada amb aquesta tasca n'hi ha dues altres de gran volum i urgència: la protecció del medi ambient mundial contra la seva progressiva degradació, i la garantia de la seguretat i la pau per altres mètodes que els actuals. Només aquesta darrera, amb un desarmament

radical, amb la creació de noves instàncies de seguretat diferents de les d'ara, aquests exèrcits que han protagonitzat tantes i tantes pàgines negres de la història d'Europa, és una transformació d'abast, importància i, per què no, dificultats històriques.

"Lastbut not least" a l'hora de les conclusions. El propòsit d'aquestes reflexions ha estat de centrar-les ben estrictament sobre Europa, però em sembla que ha restat prou clar que cada vegada cal atendre més una realitat que podem evocar amb les famoses paraules de John Donne: "Cap home no és una illa, alguna cosa completa en ella mateixa: tot home és un fragment del continent, una part d'un conjunt". Europa pertany al món i excloure en la tasca europea el món és no només un error polític, sinó una mentida. Els principis dels drets humans són universals o són una burla. L'Europa casa comuna és un bon objectiu, però seria un fracàs i no cal dir que una traïció a la cultura dels drets humans, si no fos pensada i treballada en una perspectiva més àmplia: el món, casa comuna. Hi ha una oportunitat històrica d'avançar en aquest camí. Europa hi tindrà un gran paper, vés a saber si en alguns aspectes el paper primer i la responsabilitat primera, en aprofitar aquesta oportunitat. O bé de perdre-la. Quan George Bush, en els dies negres de la guerra del Golf, parlava d'un nou ordre mundial, era fàcil per a molts pensar que, encara que s'estigués en franc desacord amb tot allò que hi havia d'agressivitat i d'insolidaritat en aquella proposta, l'expressió era ben encertada i que un nou ordre mundial, evidentment no imperialista, és absolutament necessari en aquest final de segle.

És prou evident que les transformacions demanades per la fidelitat a la cultura europea dels drets humans té com tot elements favorables i contraris a la seva realització. Entre els favorables es pot esmentar tot allò fet fins ara en aquesta empresa nova en la finalitat i en els mètodes; es pot esmentar l'existència de nombrosíssimes forces que van en aquest sentit, unes tradicions europees que han estat mencionades i que són vives i que abasten filosofies, religions, ideologies polítiques... tot un cabal veritablement ampli i profund, una gran riquesa alhora plural i unitària en la qual

participa gent de tots els pobles europeus amb les seves aportacions peculiars, de la qual són membres persones innumbrables, la majoria d'elles anònimes, que treballen en camps ben diversos, però que es poden sentir i es senten integrats en això que en dic cultura dels drets humans. És una força enorme que fa que no sigui un disbarat apostar pels factors favorables a aquelles transformacions. I potser, finalment, es pot sumar el fet que no hi ha alternativa vàlida al camí assenyalat per aquelles transformacions. D'una Europa que seguís mantenint estats que són encara en alguna mesura presó de nacions, d'una Europa que s'oposés al reconeixement veritable dels drets dels pobles que la formen, se'n podria dir realment Europa unida? Una Europa que restringís la garantia dels drets civils i polítics a sectors dels seus ciutadans, una Europa que mantingués els seus percentatges de població marginada, seria una Europa unida si hi conservava ciutadans de categoria ben diversa? Una Europa que ignorés els drets de solidaritat i totes les transformacions que això significa, tractant de resistir l'onada creixent dels països del Sud, immersa en la progressiva degradació sense fronteres del medi ambient, malbaratadora de recursos en un gran bloc armat, col·laborador o sotmés als Estats Units concebuts com el gendarme del Nord, un bloc armat que un dia o altre, seria assaltat i possiblement engolit pels milers de milions de poblacions ascendents, seria una Europa que ni tan sols sobreviuria. Aquella línia de transformació no té alternativa vàlida.

No cal dir que al costat dels factors favorables existeixen els desfavorables, els obstacles de gran volum i consistència. Potser no caldria ni recordar-ho. Són tan evidents les dificultats de diversa mena que planteja la realització de qualsevol iniciativa de transformació positiva, fins i tot poc ambiciosa, i molt més encara quan es tracta d'aquell panorama d'una Europa futura. Hi ha tot un món ombrívol i multiforme, sovint horrible en les seves manifestacions i resultats, que existeix a tota la història humana i també, naturalment, a la història d'Europa. Els filòsofs, els teòlegs, els economistes, els sociòlegs, els investigadors de qualsevol activitat humana han examinat les causes d'aquestes realitats i també sovint han tractat de proposar-

hi remeis, a vegades pretesament totals, més cops parcials. Ho continuaran fent. Les dificultats i obstacles reals són tan evidents que negar-los només és possible amb una perturbació de les facultats de percepció i judici. En aquest cas seria absurd negar les dificultats i obstacles en el camí d'una Europa com la dibuixada en aquestes reflexions, i per altra banda ja se n'ha parlat, i a vegades insistentment i detallada, en aquestes pàgines. No sembla, doncs, que davant el conjunt de dificultats calgui fer advertiments contra un optimisme injustificat.

El pes respectiu dels factors favorables i dels obstaculitzadors per a les transformacions europees no té pas balances exactes, i és clar que als variats models existents de balances hi compten molt els elements subjectius. Sempre passa així amb les utopies. Aquest darrer capítol s'intitula "Per una Europa utòpica" i tal vegada aquest podia ser el títol de tot el llibre. Entre els realistes que només en diuen realitats dels aspectes negatius, i igualment reals són els positius, la paraula utopia té vives connotacions desfavorables. Dir d'alguna cosa que és una utopia, qualificar alguna persona o proposta d'utòpica és una manera, per a alguns, de desqualificar la proposta i la persona des d'una saviesa pretesament infalible. Si utopia és allò que no existeix enlloc o que només existeix ben parcialment, i que alguns consideren millor que les realitats actuals i més o menys difícilment assolible i que cal treballar per assolir-lo, és evident que Europa ha estat sovint, en ben bona mesura, un conjunt de persones, de grups i fins i tot de societats utòpiques. Ho he dit ja, encara que sense utilitzar gairebé la paraula utopia, quan he parlat del ben freqüent element de confiança en el progrés i el dinamisme de millora que és una de les característiques d'Europa. La quantitat d'utopies substancialment positives que han sorgit a les terres europees és inacabable i han significat un volum immens de reflexions, propostes, treballs, lluites, perseveràncies i progressos i, naturalment, han tingut també contradiccions innombrables, burles, rèpliques, reflexions contràries, fracassos petits o molt grans i sorollosos.

La història d'Europa -com la de qualsevol societat- és també la història variadíssima de les seves utopies i dels resultats que aquestes han assolit.

Però no pel sol fet que una realitat sigui avui utòpica, o utòpica en bona part, s'ha d'abandonar o menystenir. Totes les utopies socials més importants es basen en la unitat i l'igualtat fonamentals de l'espècie humana, i fins i tot es parla de família humana i de convivència universal. És evident que totes aquestes utopies han tingut grans èxits i grans fracassos, han conegut passes petites endavant i passes petites enrera. Tota la cultura dels drets humans és utòpica en el doble sentit: perquè proposa i defensa la realització d'unes realitats que no existeixen o existeixen parcialment, i perquè creu que és possible avançar en la realització de la utopia. L'Europa unida, fins que al nostre segle va tenir els seus primers assoliments pràctics, fou una utopia que per a molts era delirant, estúpida o perversa, o les tres coses alhora, com tantíssimes utopies grans i xiques que s'han realitzat en alguna mesura a la història europea i a la història mundial. I avui dia l'Europa unida és ja en força aspectes una realitat i un camí obert sobre el qual hi ha controvèrsies, actituds diferents i no cal dir que té moltes dificultats en la seva ruta. Però pràcticament ningú no la nega ja.

Per què, doncs, no demanar una Europa de demà utòpica en aquell doble sentit de realitat efectiva de millores i de manteniment de l'actitud de dinamisme continuat? Les utopies no es realitzen si no es plantegen, si no es dibuixen els seus trets possibles, si no es creu que s'hi pot tendir, si no es treballa en aquests objectius. On es pugui arribar i on s'arribi és una incògnita. Però mai no han estat realitzadors d'utopies els que saben perfectament que mai no es pot fer res -fora dels intents favorables al seu propi benefici-, que saben que a l'hora d'intentar millores l'ésser humà és sempre un desastre absolut -tal vegada ells exclosos- i que estan tan convençuts que mai que tothom -pois ser-neys ells- es resigni que res no canviï per millorar. Europa és la terra de Hitler i d'Stalin, i dels camps de concentració i de dues guerres recents de proporcions i danys abominables, i de totes les persones i realitats semblants de la seva història anterior. No magnifiquem Europa. Però tampoc no ignorem totes les bones utopies que ha creat i totes les que ha realitzat en tants camps, i a tants pobles, encara que sigui a

vegades en mesura petita i gairebé sempre inferior a allò imaginat.

Si la cultura europea positiva és la cultura dels drets humans, no és pas només una cultura de llibre escrita per uns quants visionaris; té moltes altres realitats. També per això es pot proposar una Europa unida d'aquestes característiques en un món que, com Europa, pot ser demà més just i col·laborador -i que també pot ser, com Europa, escenari de grans catàstrofes-. Es pot proposar perquè hi ha molts elements que tendeixen vers els mateixos o semblants objectius. Europa pot ser molt més fidel a aquella cultura o molt més coherent amb ella. Per ser-ho, una de les coses que cal fer es dibuixar les raons, l'objectiu, les grans fites, l'orientació de les línies de camí. Aquesta tasca de dibuix i proposta també és col·lectiva. Cap ciutadà del món, per posar només un exemple de bona utopia poc realitzada encara, ha arribat a ser-ho només perquè a ell sol se li ha acudit: darrera el fet ben senzill que algú es decideixi a inscriure's al Registre Internacional de Ciutadans del Món, hi ha veritables multituds d'éssers humans que, al cap i a la fi, han treballat, sabent-ho bé o confusament, i en molts camps diversos, perquè aquest petit resultat s'aconsegüís.

Per una Europa utòpica. Un d'aquells coneguts visionaris europeus, Thomas More, va escriure un llibre, després famós, que va intitolar "Utopia". I un altre europeu, Ortega i Gasset, en comentar el llibre, afirmava: "La història universal ens fa veure la incesant i inesgotable capacitat de l'home per inventar projectes irrealitzables. En l'esforç que fa per realitzar-los aconseguix moltes coses. Crea innombrables realitats que això que anomenem naturalesa és incapaç de produir per ella mateixa". Penso que són unes paraules adequades al moment d'aquestes reflexions sobre l'Europa de demà. Perquè podem imaginar els nostres avantpassats més llunyans mig esclafats per la por, les incògnites, la desproporció entre les forces de la naturalesa sovint hostil i les seves pròpies forces. Però també podem imaginar-los, a la foscor de les coves, tal vegada havent vist el retrocés de les geleres, petitíssims escamots que ignoraven l'existència d'altres companys i companyes de l'espècie, tractant de preveure millores i progressos i d'establir com donar passes

per arribar-hi. Sense aquelles pretensions utòpiques, molt més atrevides que qualsevol de les actuals nostres, avui el panorama que ens envoltaria seria com el que els envolta. Sense la utopia no hi ha progrés enlloc i en cap camp. Com avui davant l'Europa i el món de demà.

Encara que sigui utilitzar el blanc i negre per descriure una realitat sempre barrejada, penso que no hi ha a Europa cap altra cultura que pugui considerar-se positivament que la humanista, la versió d'avui dia de la qual s'anomena cultura dels drets humans. També sembla cert que sovint els humanismes d'ahir i la cultura dels drets humans d'avui s'han vist combatuts, desnaturalitzats i fins i tot esclafats per diverses cultures antihumanistes. Són, doncs, unes cultures en conflicte i ningú no pot saber quina prevaldrà. Però també es pot dir que, si Europa és col·lectivament infidel a la cultura dels drets humans, no en té cap altra vàlida de recanvi. I que, en el futur immediat, l'esforç europeu d'unificació i les circumstàncies internacionals donen al nostre continent una oportunitat excepcional per contribuir a afermar a Europa, i també al món, els valors i normes fonamentals d'aquesta cultura d'arrel europea que sovint s'ha convertit en aportació veritablement valuosa a la cultura universal. Aquestes reflexions començaven amb unes preguntes i aquestes són les respostes a les quals he arribat.

BIBLIOGRAFIA

La bibliografia sobre Europa és molt nombrosa i creix de manera fins i tot espectacular. He reduït ací, doncs, la bibliografia a algunes obres recents sobre Europa que m'han semblat particularment interessants i a alguns documents. I he afegit algunes altres obres, la majoria també recents, sobre la temàtica de drets humans.

a) Europa

AA. DD., Europa demà, un projecte de solidaritat i de progrés. Edicions 62, Barcelona, 1989.

AA. DD., Europa, possibilitats i dificultats per a la solidaritat. Cristianisme i Justícia, Barcelona, 1991.

Consell d'Europa, Conveni Europeu de Drets Humans, Carta Social Europea. Institut de Drets Humans de Catalunya, Barcelona, 1987.

CSCE, La Carta de París para una Nueva Europa. Fundación Encuentro, Madrid, 1991.

Domenach, Jean-Marie, Le défi culturel. Editions La Découverte, Paris, 1990.

Duroselle, Jean-Baptiste, Historia de los europeos. Aguilar, Madrid, 1990.

Lafont, Robert, Nosaltres, el poble europeu, Edicions 62, Barcelona, 1991.

Magris, Claudio, El Danubio, Editorial Anagrama, Barcelona, 1988.

Parlamento Europeo, Resolución sobre las bases constitucionales de la Unión Europea. Fundación Encuentro, Madrid, 1991.

b) Drets humans

AA. DD., Los fundamentos filosóficos de los derechos humanos. Ediciones del Serbal / Unesco, Barcelona, 1985.

Antologia, dirigida per Jeanne Hersch, El derecho de ser hombre. Ediciones Sígueme/Unesco/Colsubsidio, Salamanca, París, Bogotá, 1973.

Comisión Mundial del Medio Ambiente y del Desarrollo, Nuestro futuro común. Alianza Editorial, Madrid, 1988.

La Iniciativa d'Estocolm sobre Seguretat i Governabilitat mundials, Responsabilitat comuna durant els anys 90. Centre Unesco de Catalunya, Barcelona, 1991.

Independent Commission on International Development Issues, North-South: A programme for survival. Pan Books, London, 1980.

NN. UU., Derechos Humanos, Recopilación de instrumentos internacionales. Naciones Unidas, Nueva York, 1988.

Schumacher, E.F., Lo pequeño es hermoso, Hermann Blume, Barcelona, 1987.

Tinbergen, Ian, Reestructuración del orden internacional. Fondo de Cultura Económica, México, 1977.

The Brandt Commission 1983, Common Crisis North-South: Cooperation for World Recovery. Pan Books, London, 1983.